Max Horkheimer
Theodor W. Adorno

AYDINLANMANIN DİYALEKTİĞİ

Felsefi Fragmanlar
II

Çeviren:
Oğuz Özügül

Felsefe Dizisi
KABALCI YAYINEVİ

MAX HORKHEIMER - THEODOR W. ADORNO

AYDINLANMANIN DİYALEKTİĞİ

Felsefi Fragmanlar

II

Kabalcı Yayınevi

Max Horkheimer (1895-1973), 1930 yılından itibaren Frankfurt'taki Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü'nün toplumsal felsefe alanı ordinaryüslüğü ve yöneticiliğinde bulundu. 1933'te New York'a göçtü ve çalışmalarını burada Adorno, Marcuse ve diğerleriyle sürdürdü. Ellili ve altmışlı yıllarda Frankfurt'ta tekrar profesörlük yaptı.

Filozof, Toplumbilimci ve Müzik Eleştirmeni olan **Theodor W. Adorno** (1903-1969), 1933 yılına dek Frankfurt'ta doçentlik yaptı. O da Horkheimer gibi Amerika'daki sürgün yaşamından sonra Frankfurt'a dönerek çalışmalarını burada sürdürdü. 1958'de Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü'nün yönetimini devraldı.

Oğuz Özügül 1940'ta İstanbul'da doğdu. 1972 yılından bu yana çalışmalarını Almanya'da sürdürmekte. 1987-1990 yılları arasında *Felsefe Dergisi*'nin genel yayın yönetmenliği görevinde bulunan Oğuz Özügül'ün 1984-1990 yılları arasında çeşitli dergilerde sanat ve felsefe ağırlıklı 60'ın üzerinde çeviri yazısı, yine bu konularda pekçok çeviri kitabı bulunmaktadır.

MAX HORKHEIMER
THEODOR W. ADORNO

AYDINLANMANIN DİYALEKTİĞİ

Felsefi Fragmanlar

II

Almancadan Çeviren:
Oğuz Özügül

Kabalcı Yayınevi

KABALCI YAYINEVİ 89
Felsefe Dizisi 5

AYDINLANMANIN DİYALEKTİĞİ
Felsefi Fragmanlar II
Max Horkheimer - Theodor W. Adorno
Özgün Adı: Dialektik der Aufklärung - Philosophische Fragmente
© S. Fischer Verlag GmbH, Frankfurt am Main 1969
Almancadan Çeviren:
Oğuz Özügül
Bu kitabın yayın hakları
Onk Ajans Ltd. Şti. Aracılığıyla
Kabalcı Yayınevi'ne aittir.

Türkçe Birinci Basım:
© Kabalcı Yayınevi, İstanbul 1996
ISBN 975 - 7942 - 48 - 0 (2. Cilt)
ISBN 975 - 7942 - 41 - 3 (1. Cilt)
ISBN 975 - 7942 - 40 - 5 (Takım)

Yayın Yönetmeni: Vedat Çorlu
Dizgi: Beyhan Ajans
Baskı: Yaylacık Matbaası

KABALCI YAYINEVİ
Himaye-i Etfal Sok. No: 8-B
Cağaloğlu 34410 İSTANBUL
Tel: (0212) 526 85 86 - 522 63 05 Fax: (0212) 513 63 05 - 526 84 95

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI
Cataloging-in-Publication Data (CIP)

Horkheimer, Max - Theodor W. Adorno
Aydınlanmanın Diyalektiği
Felsefi Fragmanlar II / Max Horkheimer - Theodor W. Adorno
Almanca'dan Türkçeye çeviren : Oğuz Özügül
ISBN 975 - 7942 - 48 - 0
ISBN 975 - 7942 - 40 - 5 (Takım)
<Dialektik der Aufklärung - Philosophische Fragmente, Fischer, 1969>

1. Felsefe. 2. Frankfurt Okulu. 3. Aydınlanma
I. Başlık. II. Horkheimer, Max. III. Adorno, Theodor W.

Basım Yılı: 1996
Kabalcı Yayınevi, İstanbul

İÇİNDEKİLER

6. KÜLTÜR SANAYİİ
Kitlelerin Aldatılması Olarak Aydınlanma 1
7. ANTİ-SEMİTİZMİN ÖĞELERİ
Aydınlanmanın Sınırları 63
8. NOTLAR VE TASLAKLAR 111
NOTLAR 179

"KENDİ KENDİNİ ORTADAN KALDIRAN AKLIN GELİŞMESİ SON BULDUĞUNDA, KENDİSİNE, BARBARLIĞA YA DA TARİHİN BAŞLANGICINA GERİ DÖNMEKTEN BAŞKA YAPACAK BİR ŞEY KALMAZ"

Max Horkheimer

KÜLTÜR SANAYİİ

Kitlelerin Aldatılması Olarak Aydınlanma

Nesnel dindeki istikrar kaybının, kapitalizm öncesine ait son kalıntıların ortadan kalkmasının, teknik ve toplumsal ayrımlaşmanın ve de uzmanlıkçılığın kültürel kargaşa haline geldiğine ilişkin sosyolojide egemen kanının yalan olduğu her gün meydana çıkarılmaktadır. Bugün kültür her şeyi birbirine benzetiyor. Sinema, radyo, dergiler bir sistem oluşturuyor. Her alan kendi içinde ve diğerleriyle uyum sağlıyor. Hâlâ mevcut politik karşıtlıkların estetiksel açıklamaları çelik gibi ritme aynı övgüleri yağdırıyor. Sanayinin dekoratif yönetim ve sergi salonları otoriter ülkelerde de diğer ülkelerde de pek farklı değildir. Her yerde yükselen aydınlık anıtsal yapılar devletleri içine alan tekellerin amaca uygun planlılığını temsil ediyor, cansıkıcı kentleri çevreleyen kasvetli konutlardan ve işyerlerinden oluşan anıtlarıyla çoktan başıboş bırakılmış girişimciler bu planlılığa destek veriyor. Beton merkezlerin çevresindeki eski evler artık yoksulların yaşadığı pis semtler olarak görünüyor ve kent dışındaki yeni villalar, uluslararası fuarlardaki sağlam olmayan konstrüksiyonlar gibi teknik ilerlemeye övgü düzüyor ve kısa süre kullanıldıktan sonra konserve kutusu gibi bir yana atmaya davet ediyor. Bireyi hijyenik küçük konutlarda sanki bağımsızmış gibi ebedileştirecek

olan kentleşme projeleri ise onu sadece hasmının, yani sermaye iktidarının tam anlamıyla boyunduruğuna sokuyor. Kent sakinlerinin iş ve eğlence amacıyla üreticiler ve tüketiciler olarak kent merkezlerine çekilmeleri gibi hücre benzeri konutlar da birbiri ardına iyi örgütlenmiş bloklar halinde belirginleşiyor. Makro-kozmosla mikro-kozmosun göze çarpan birliği insanlara kendi kültürlerinin modelini, yani genelle özelin sahte özdeşliğini göstermektedir. Tekelin egemenliğindeki her kitle kültürü özdeştir ve tekel tarafından üretilen kavramsal iskeleti iyice belirmeye başlamıştır. Yöneticiler bu iskeleti örtmeye artık o kadar çok ilgi göstermemekte ve acımasızlıklarını açığa vurdukça tekelin iktidarı artmaktadır. Sinema ile radyonun kendilerini artık sanat olarak göstermeye ihtiyaçları yoktur. Bir ticaretten başka bir şey olmadıkları gerçeğini, bilerek yarattıkları değersiz şeyleri meşru hale getirecek bir ideoloji olarak kullanmaktadırlar. Kendilerini sanayi diye tanımlamakta ve genel müdürlerinin basın yoluyla açıklanan gelir miktarı hazır ürünlerin toplumsal zorunluğundan duyulan kuşkuyu yansıtmaktadır.

Kültür sanayii ilgililerce genellikle teknolojik yönden açıklanmaktadır. Milyonların bu sanayiye katılımı, birçok yerde aynı ihtiyaçları standart ürünlerle karşılamak için kaçınılmaz olan üretim yöntemlerinin uygulanmasına mecbur bırakıyormuş. Sayıları az üretim merkezleri ile dört bir yana dağılmış algılayan kişiler arasındaki teknik karşıtlık eldekiler vasıtasıyla örgütlemeyi ve planlamayı gerektiriyormuş. Standartlar aslında tüketicilerin ihtiyaçlarından doğmuş: Bu yüzden dirençle karşılaşmadan kabul görüyorlarmış. Gerçekten de bu, içinde sistem birliğinin giderek daha yoğun şekilde billurlaştığı, manipülasyondan ve tepkisel ihtiyaçtan oluşmuş bir döngüdür. Ama tekniğin toplum üzerinde otorite kazanmasını sağlayan zeminin, ekonomik yönden en güçlülerin toplum üzerindeki iktidarı olduğu suskunlukla geçiştirilmektedir. Teknik rasyo-

nellik bugün egemenliğin rasyonelliğidir. Bu rasyonellik kendine yabancılaşmış toplumun cebri niteliğidir. Otomobiller, bombalar ve sinema, kendilerine ait bir düzeye getirici öğe hizmetinde bulunduğu haksızlık üzerinde gücünü gösterene kadar, bütünü bir arada tutmaktadırlar. Bu arada kültür sanayiinin tekniği bu öğeyi standart hale getirmiş ve eserin mantığını toplumsal sistemin mantığından ayıran şeyi feda etmiştir. Ancak bu, tekniğin hareket yasasına değil, bugün onun teknikteki işlevine isnat edilmelidir. Merkezi denetimin gözünden belki kaçabilecek olan ihtiyaçlar bireysel bilincin denetiminden çoktan uzaklaştırılmıştır. Telefondan radyoya atılan adım, rolleri açık seçik ayırmıştır. Telefon kişilerin hâlâ liberalce özne rolü oynamasına izin vermektedir. Radyo ise, yayınların birbirine benzeyen programlarına otoriterce teslim etmek için, herkesi demokratik bir dinleyici haline getirmektedir. Hiçbir cevap aygıtı gelişmemiştir ve özel yayınlar bağımlı hale getirilmektedir. Bu yayınlar kendilerini, üstelik hâlâ yukardan örgütlenen "amatörlerin" sonradan eklenen alanıyla sınırlarlar. Halkın her içten gelen davranışı ise resmi radyo yayınları çerçevesinde yetenek avcıları, mikrofon önünde yarışmalar, teşvik gören çeşili festivaller tarafından uzmanca bir seçimle yönlendirilir ve soğurulur. Yetenekler işletmeye aittir, hem de işletme onları daha takdim etmeden önce: Yoksa bu kadar büyük bir gayretle intibak etmezlerdi. Halkın, kültür sanayii sistemini sözümona ve gerçekten kayıran haleti ruhiyesi sistemin bahanesi değil, bir parçasıdır. Bir sanat dalı, aracından ve malzemesinden dolayı kendisinden çok farklı başka bir sanat dalı gibi aynı reçeteye göre hareket ediyorsa, radyodaki "pembe diziler"in dramatik düğüm noktaları "jam" olarak caz yaşamının doruk noktalarındaki gibi üstesinden gelinen teknik zorlukların çözümü için pedagojik birer örnek haline geliyorsa, ya da Beethoven'den bir bölümün biçimsizleştirilmiş "uyarlaması" tıpkı Tolstoy'dan bir romanın sinemaya

uyarlanışı gibi aynı tarzda gerçekleşiyorsa, o zaman halkın içten gelen istekler konusundaki şikayetleri boş, temelsiz itirazlar haline gelir. Her ayrıntıda ekonomik yönden ayıklayıp seçme mekanizmasının parçası olarak anlaşılması gereken teknikten ve personelden oluşan aygıtın kendi önem ve ağırlığı vasıtasıyla yapılan açıklama soruna çok daha yakındır. Yürütme gücünü ellerinde tutanların, kendi listelerine, kendi tüketici kavramlarına, özellikle de kendilerine uymayan şeyleri üretmemek ve geçirmemek için vardıkları anlaşma, en azından ortak kararlılıkları buna eklenmektedir.

Nesnel toplumsal yönseme bu çağda genel müdürlerin öznel müphem amaçlarında tecessüm ediyorsa, o zaman sanayinin çelik, petrol, elektrik, kimya gibi en büyük ve güçlü sektörlerinin amaçları özgün demektir. Kültür tekelleri bunlarla karşılaştırıldığında güçsüz ve bağımlıdır. Gerçek iktidar sahiplerini memnun etmek için acele etmelidirler, ki böylece kitle toplumundaki, metaların özgül örnekleri hâlâ lütufkâr liberalizmle ve Yahudi aydınlarla fazlasıyla ilişki içinde bulunan kendi alanları bir dizi tasfiye hareketine kurban gitmesin. En güçlü yayın şirketlerinin elektronik sanayiine ya da sinema şirketlerinin bankalara bağımlılığı, her şubesi ekonomik yönden birbiri içine geçmiş bu alanın bütününü niteler. Her şey birbirine o kadar yakındır ki, düşünce yoğunluğu, bu yoğunluğa şirket adlarının ve teknik alanların sınır çizgisini aşarak dolaşma olanağı sağlayan bir hacme ulaşır. Kültür sanayiinin saygısız birliği politikanın yaklaşan birliğini onaylar. A ve B filmleri ya da fiyatları değişik magazinlerdeki öyküler arasında görülen belirgin farklar hem konunun kendisinden ileri gelmemekte hem de tüketicilerin sınıflandırılmasına, örgütlenmesine ve tescil edilmesine hizmet etmektedir. Kimse kaçamasın diye herkes için bir şeyler öngörülmüştür, farklar tesviye edilerek birbirine uydurulmuş ve çekici kılınmıştır. Halkın ihtiyaçlarını seri niteliği taşıyan bir hiyerarşiyle karşıla-

mak, özelliklerin sırf matematiksel olarak yazıya dökülmesine yaramaktadır. Herkes önceden ipuçları vasıtasıyla belirlenmiş "level"ine (düzeyine) göre adeta kendiliğinden davranmalıdır ve kendi tipi için seri halde çıkarılan ürünler kategorisine el atmalıdır. Birer istatistik malzemesi olarak tüketiciler, propaganda mekanlarından artık bir farkı kalmayan araştırma mekanlarının haritalarında gelir gruplarına göre ayrılmakta ve kırmızı, yeşil, mavi alanlara dağıtılmaktadır.

İzlenen yolun şematizmi, sonuçta mekanik farklar gösteren ürünlerin her zaman aynı şey olarak meydana çıkmasıyla kendini belli etmektedir. Chrysler ile General-Motor arasındaki farkın aslında kuruntu olduğunu, bu farklar karşısında heyecana gelen her çocuk bilir. Uzmanların avantaj ve dezavantaj diye söz ettikleri şeyler sadece rekabet ve seçme olanağı zevahirini yerleşik hale getirmeye yarar. Warner Brothers ile Metro Goldwyn Mayer'in sundukları ürünlerde de durum farklı değildir. Ancak aynı şirketin örnek koleksiyonlarının pahalı ve ucuz çeşitleri arasındaki fark da giderek azalmaktadır: Bu fark otomobillerde silindir sayısına, hacme, gadgets'in (küçük araba) patent verilerine, sinemada ise başoyuncu sayısına, uygulanan tekniğin, çalışmanın ve dekorların zenginliğine, yeni psikolojik formüllerin kullanılışına inmektedir. Müşterek değer ölçüsü, conspicuous production'dan, yani teşhir edilen yatırım miktarını tayin etmekten ileri gelmektedir. Kültür sanayiinin bütçe haline getirilmiş değer farklarının nesnel ürünlerle, ürünlerin anlamıyla hiçbir ilgisi yoktur. Teknik araçlar da kendi aralarında doymak bilmez bir tekdüzeliğe itilmektedir. Televizyonun amacı, ilgililer henüz aralarında bir anlaşmaya varmadıkları sürece açık tutulan radyo ile sinemayı birleştirmektir, ama bunların sınırsız olanakları, her çeşit sanayisel kültür ürünlerinin üstünkörü gizlenmiş kimliğini yarın açıkça muzaffer kılacak kadar estetiksel malzemenin yoksullaşmasını radikal bir biçimde artırma umudu vermektedir, bu

ise Wagner'in sanat eserlerine ilişkin düşlerinin alaycı bir tarzda gerçekleşmesidir. Toplumsal gerçekliğin yüzeyini itirazsız tutanağa geçiren duyusal öğeler ilke gereği aynı teknik çalışma sürecinde üretildikleri ve bu sürecin bütünlüğü öğelerin asıl içeriğini ifade ettiği için söz, görüntü ve müziğin uyumu, Tristan'dakinden çok daha mükemmel şekilde başarılır. Bu süreç yatırım yapan sermayenin zaferidir. Prodüktörler her defasında hangi düzen ve hileye başvururlarsa vursunlar, iş arayan mülksüzleştirilmişlere sermayenin iktidarını efendilerinin iktidarı olarak iyice benimsetmek bütün filmlerin amaç ve anlamını oluşturmaktadır.

Tatilciler yönlerini üretimin birliğine göre tayin etmelidir. Kantçı şematizmin hâlâ öznelerden beklediği icraat, yani duyusal çeşitliliği önceden temel kavramlara izafe etme icraatı sanayi tarafından öznenin elinden alınmıştır. Sanayi, şematizmi müşteriye sunulan ilk hizmet olarak icra etmektedir. İnsanın ruhunda, dolaysız verileri saf akıl sistemine uyacak şekilde hazırlayan gizli bir mekanizmanın etkide bulunması gerekiyordu. Bugün bu giz çözülmüştür. Verileri hazırlayanlar tarafından mekanizmanın planlanışı da, tüm rasyonelleştirme çabalarına karşın akıldışı hale gelen topluma çekim gücü vasıtasıyla kültür sanayiini zorla kabul ettirdiyse, o zaman vahim sonuçlara yol açan eğilim şirket acentelerini boydan boya katederken şirketin kendi kül yutmaz kasti hedefi haline gelir. Üretimin şematizminde öncelenmemiş şeyler dışında tüketiciler için artık sınıflandıracak bir şey yoktur. Halk için öngörülmüş ve düşlere yer vermeyen sanat, eleştirel idealizme göre aşırıya kaçan düşsel idealizmin gereklerini yerine getirmektedir. Her şey bilinçten ileri gelmektedir, Malebranche ve Berkeley'de tanrı bilincinden, kitle sanatında maddi üretimi yönetme bilincinden. Duruk değişmezlikler biçiminde evresel olarak yalnız pop şarkıları, yıldızlar, pembe diziler değil, üstelik oyunun özgül içeriği de sürüp gitmekte, direnmektedir,

sözümona değişenler bile bu değişmezliklerden türetilmektedir. Ayrıntılar işe yarar duruma gelmektedir. Bir pop şarkısında etkili olduğu anlaşılan kısa aralar, kahramanın good sport olarak katlanmasını bildiği geçici mahcubiyeti, erkek oyuncunun güçlü eliyle sevgilisine attığı yararlı dayak, evin şımarık mirasçı kızına karşı kaba davranışları tıpkı diğer ayrıntılar gibi rastgele kullanılan hazır klişelerdir, ve her defasında şemada üstlerine düşen görev tarafından belirlenirler. Bunları birleştirerek gerçekleştirmek bu insanların yaşamını oluşturur. Sinemada da genellikle filmin nasıl biteceği, kimin ödüllendirilip kimin cezalandırılacağı ya da unutulacağı hemen anlaşılmaktadır, hafif müzikte ise alışık bir kulak melodinin ilk notalarını duyar duymaz devamını tahmin edebilmekte ve bu doğru çıktığı zaman kendini mutlu hissetmektedir. Short story'nin ortalama sözcük sayısı hiç değişmez. Hatta gag'lar, efekt'ler ve nükteler bile öntaslaklan gibi hesaplanmıştır. Bunlar özel uzmanlar tarafından yönetilmekte, bu kişilerin kıt çeşitliliklerini büroda bölüp ayırmak mümkün olmaktadır. Kültür sanayii, efekt'in, somut icraatın, bir zamanlar fikir içeren ve bu fikirle ortadan kaldırılan eser üzerinde teknik ayrıntılann egemenlik kazanmasıyla birlikte gelişmiştir. Ayrıntı bağımsızlaşarak itaatkâr olmaktan çıkmış ve Romantizmden Ekspresyonizme kadar kendine başıboş anlatım biçimi, örgüte karşı itirazın taşıyıcısı diye paye vermiştir. Tekilin uyumlu etkisi müzikte biçimsel bütün bilincini, tikel renk resim sanatında kompozisyonu, psikolojik derinlik romanda mimariyi yok etmişti. Kültür sanayii topyekünlük vasıtasıyla buna bir son vermektedir. Efekt'ten başka bir şey tanımayarak efekt'in itaatsizliğini kırmakta ve onu eserin yerine geçen formüle bağımlı kılmaktadır. Hiç fark gözetmeden bütünün de ayrıntıların da üstesinden gelmektedir. Bütün, başarılı bir kimsenin kariyeri gibi, acımasız ve ilgisiz bir şekilde ayrıntının karşısına çıkmaktadır, her şey bu kariyer için bir açıklama ve kanıt hizmeti görmeli-

dir, oysa kendisi bir dizi budalaca olayın toplamından başka bir şey değildir. Sözümona her şeye sirayet eden fikir bir kayıt defteridir ve bağlam değil, sadece düzen sağlar. Bütünle ayrıntı çelişkisiz ve yükümlülükten uzak şekilde aynı özellikleri taşırlar. Peşin peşin güven altına alınmış uyumlan büyük burjuva sanat eserlerinin çaba sonucu elde edilmiş uyumunu alaya alır. Almanya'da demokrasinin en neşeli filmleri üzerinde diktatörlüğün mezarlık sükuneti hüküm sürmektedir.

Dünya, kültür sanayiinin süzgecinden geçirilerek yönetiliyor. Sokağı, biraz önce izlediği ve günlük algılar dünyasını olduğu gibi yansıtmak isteyen filmin devamı olarak algılayan sinema seyircisinin eski deneyimi film üretiminin genel kuralı haline gelmiştir. Film üretiminin, ampirik nesneleri iki katına çıkaran teknikleri yoğun ve eksiksiz hale geldikçe, seyirciyi, filmde tanıyıp izlediklerinin dış dünyanın kesintisiz devamı olduğu yanılgısına düşürmesi bugün o denli kolay olmaktadır. Sesli film üretiminin birdenbire başlamasından bu yana mekanik çoğaltım tamamen bu amaca hizmet eder duruma gelmiştir. Eğilim, yaşamın artık sesli filmden farklı olmaması yönündedir. Yanılsama tiyatrosunu kat kat aşan, seyircinin fantezisine ve düşüncesine filmin çerçevesi dahilinde, ama ipin ucunu kaçırmadan yine de denetimsiz şekilde filmdeki sağın gerçekliği sineye çekebilecek ve ondan uzaklaşabilecek hiçbir boyut bırakmayan sesli film, perdede gösterilenlerle gerçekliği özdeşleştirmek için seyirciyi eğitmektedir. Kültür tüketicisindeki imgelemin ve kendiliğindenliğin körleştirilişini bugün psikolojik mekanizmalara indirgeme gereği yoktur. Ürünlerin kendisi, özellikle en tipik olanı sesli film, nesnel yapısı gereği, seyircideki bu yetileri felce uğratmaktadır. Bu ürünler, kendilerine uygun düşen yorum gerçi hazırcevaplığı, gözlem yeteneğini, pişkinliği gerektirecek, ama izleyicinin, hızla geçip giden olguları kaçırmak istemiyorsa, düşünme etkinliğini yasaklayacak şekilde hazırlanmıştır. Yoğunlaştırılan

güçler tekil durumlarda güncelleştirmeye gerek kalmayacak, ama imgeleme yine de yer bırakmayacak şekilde duruma uydurulmuştur. Filmin evreni tarafından, jest, görüntü ve söz tarafından soğurulan, kendisini ancak bu şekilde evren haline getirecek şeyi bu evrene ekleyemeyen kişi, gösterim sırasında mekanizmadaki özel efekt'lerin tamamen hükmü altına girmek zorunda değildir. Seyirci tanımak zorunda olduğu diğer bütün filmlerden ve kültür metalarından dolayı, dikkati toplamayı gerektiren efekt'lerin otomatik olarak birbirini izlemesine alışıktır. Sanayi toplumunun gücü insanları ilk ve son defa olmak üzere etkisi altına almaktadır. Kültür sanayiinin ürünleri, oyalanma sırasında bile neşeyle tüketileceklerini hesaba katabilirler. Ancak her model, çalışma ve çalışmaya benzeyen dinlenme sırasında baştan itibaren kimseye rahat vermeyen devasa ekonomi mekanizmasının bir modelidir. Toplumda sonuç olarak tek tek bireylere değil, herkese birden neyin isnat edileceğini herhangi bir sesli filmden, herhangi bir radyo yayınından anlamak mümkündür. Kültür sanayiince açıklanan her şey, insanları, kaçınılmaz şekilde bütün bunların yapılış nedeni olarak yeniden üretir. Aklın basit yeniden üretim sürci, üstelik genişletilmiş yeniden üretime götürmeyeni bile, bu üretimin, producer'den kadın derneklerine kadar, tüm acentelerince denetlenir.

Sanat tarihçilerinin ve kültür çığırtkanlarının Batı dünyasında üslup oluşturucu gücün sönmesi konusundaki şikayetleri dehşet verecek kadar temelden yoksundur. Her şeyin, hatta daha düşünülmeyenlerin bile mekanik yeniden üretilebilirlik şemasına basmakalıp bir biçimde aktarılışı, her gerçek üslubun titizliğini ve değerini gölgede bırakmaktadır, ki eği-

* Palestrina, Giovanni (1525-1594): İtalyan Besteci; kilise müziğini kilise dışı etkilerden arındırmıştır; sonradan Palestrina üslubu denen çok sesli beste tarzı, kontrapunt beste sanatının üst aşaması haline gelmiştir ve bugün beste tekniği derslerinde örnek diye gösterilmektedir. –ç.

timden yana olanlar bu üslup kavramıyla kapitalizm öncesi geçmişi organik diye yüceltmektedirler. Hiçbir Palestrina* hazırlıksız ve çözülmemiş kakofoniyi, bir caz uyarlamacısının jargona tamamen uymayan değişmeyi özleştirmeci biçimde kovuşturduğu kadar kovuşturmamıştır. Aranjör Mozart'ı caza uyarlayınca zor ya da ciddi yerlerini değiştirmekle kalmaz, üstelik melodiyi de bugün yapılagelenden daha yalın şekilde armonize ederek değiştirir. Ortaçağ'da hiçbir mimar kilise pencerelerinin ve heykellerin süjesini, stüdyo hiyerarşisinin Balzac'tan ya da Victor Hugo'dan bir konuyu, geçerlik izni almadan önce incelediği kadar kuşkuyla incelememiştir. Hiçbir ruhani meclis en yüce sevgiye göre düzenlenmiş aşamalarda şeytani yüzlere ve lanetlilerin çektiği acılara, film üretimi yöneticilerinin üstün yapım teranesinde erkek kahramanın sıkıntılarına ya da leading lady'nin (baş kadın oyuncunun –ç.) yukarı kaldırdığı eteğine yer verdiği kadar özenle yer vermemiştir. Yasaklananların ve hoşgörülenlerin belirtik ve örtük, dışrak ve içrek kataloğu, serbest bırakılan alanların bu katalog tarafından yalnız sınırlanmasına değil, üstelik baştan aşağı hükmedilmesine kadar uzanmaktadır. Sonuncu ayrıntılara hâlâ bu kataloğa göre biçim verilmektedir. Kültür sanayii, karşıtı olan gelişmiş sanat gibi, yasaklar vasıtasıyla kendi dilini olumlu şekilde sözdizimiyle ve sözcük dağanyla saptamaktadır. Yine de eski şemaya bağlı kalan yeni efekt'ler bulmak için yapılan sürekli baskı, sadece ek bir kural olarak, geleneğin her efekt'ten kaçıp kurtulmak isteyen iktidarı olarak artmaktadır. Ortaya çıkan her şey, önceden jargonun izini taşımayanların, ilk bakışta icazetli olduğu anlaşılmayanların artık tekrarlanamayacağı şekilde, iyice damgalanmıştır. Oysa üreten ve yeniden üreten matadorlar jargonu, çoktan sessiz bıraktıkları dilin kendisiymiş gibi, kolaylıkla ve serbestçe, neşeyle ifade edenlerdir. Bu durum, bu meslek dalındaki doğallık idealidir. Yetkinleştirilmiş teknik yapı ile gündelik varoluş

arasındaki gerilimi azalttıkça bu ideal kendini kaçınılmaz şekilde geçerli kılmaktadır. Doğada gülünç hale getirilmiş rutinin paradoksunu kültür sanayiinin her ifadesinde duymak ve birçoğunda da elle dokunmak mümkündür. Klasik müzikten bir parçayı, Beethoven'in en basit menuett'sini yorumlayan bir cazcı onu elinde olmadan kısaltır (senkope eder) ve kendinden emin şekilde gülümseyerek kısmi ritmle başlama eğilimi gösterir. Özgül ortamın, her zaman mevcut ve kendi kendini abartan talepleri yüzünden karmaşık hale gelmiş doğası yeni üslubun içeriğini, yani "üsluplaştırılmış bir barbarlıktan söz etmek hâlâ bir anlam taşıyorsa, belirli bir 'üslup birliği' denebilecek kültür-dışı bir sistem"[1] oluşturmaktadır.

Bu üsluplaştırışın genel yükümlülüğü yarı resmi hükümleri ve yasakları çoktan geride bırakmış olabilir; bugün pop müziğinden bir şarkıya sanki dilsel özelliğin dışına çıkan gizli melodik ya da armonik bir ayrıntı getiriyormuş gibi daha çok göz yumulmaktadır. Orson Welles'in yaptığı gibi mesleğin göreneklerine aykırı her davranış hoş görülür, çünkü bunlar hesaplanmış kötü alışkanlıklar olarak sistemin geçerliğine güç katarlar. Ünlü oyuncularla yöneticilerin doğa olarak üretmek zorunda oldukları, ulusun da kendine mal ettiği teknik koşullu dilsel özellik mecburiyeti o kadar ince nüanslara dayanmaktadır ki, bu nüanslar neredeyse avangard bir eserde kullanılan araçların inceliğine ulaşmaktadır, ne ki avangard eserde kullanılan araçların inceliği, diğerinin tam tersine, gerçeği bulmaya yaramaktadır. Kültür sanayii alanlarında dilsel özelliğe ait doğallık yükümlülüğünü özenle yerine getirme konusundaki ender yetenek yapabilirliğin ölçüsü haline gelmektedir. Bu alanlarda neyin nasıl söylendiği, mantıksal pozitivizmde olduğu gibi, gündelik dilde denetlenebilmelidir. Prodüktörler bilirkişidir. Dilsel özellik görülmedik ölçüde üretici güç talep eder, bu gücü soğurur ve israf eder. Gerçek ve yapay üslup arasındaki kültürel yönden tutucu farkı şeytancasına

geçip geride bırakmıştır. Yapay üslup diye olsa olsa biçimin (Gestalt) direnen hareketlerini dıştan belirleyen bir üsluba denir. Oysa kültür sanayiinde malzeme sonuncu öğesine kadar aynı aygıttan kaynaklanır tıpkı bu aygıta karışan jargon gibi. Sanat uzmanlarının inanılması mümkün olmayan bir yalan konusunda sponsor ve sansürle kavgaları içsel estetiksel bir gerilimden çok çıkarlar arasındaki farka kanıt oluşturur. Nesnel özerklik kalıntılarına zaman zaman sığınma olanağı tanıyan uzmanların şöhreti, kilisenin ya da kültür metası üreten tekellerin iş politikasıyla uyuşmaz. Oysa sorun kendi özü gereği, merciler arasında sırf bir çatışmaya yol açmadan önce, geçerli diye nesnel, somut duruma getirilmiştir. Zanuck* bu sorunu kendine mal etmeden önce aziz Bernadette yazarının bakış açısı dahilinde tüm ilgi duyan tekeller için reklam olarak ışıl ışıl parlıyordu. Bu durum biçimin (Gestalt) hareketlerinden dolayı oluşmuştur. Bu yüzden kültür sanayiinin, direnen hiçbir malzemede artık kendini denemeyen üslubu aynı zamanda üslubun yadsınışı olmaktadır. Genelle özelin, kuralla konu tarafından ileri sürülen özgül talebin üsluba içerik kazandıran uzlaşması hükümsüzdür, önemsizdir, çünkü kutuplar arasında artık bir gerilim yoktur: sınırdaş aşırılıklar donuk, mat kimliğe intikal etmiştir, genel özelin yerine, özel de genelin yerine geçebilir.

Ancak sözü geçen üslup karikatürü geçmişteki gerçek üsluptan yine de bir şeyler sezdirir. Gerçek üslup kavramı kültür sanayiinde egemenliğin estetiksel eşdeğeri olarak saydamlaşır. Sırf estetik yasallık olarak üslup tasarımı geçmişe ilişkin romantik bir fantezidir. Yalnız Hıristiyan Ortaçağı'nın değil, üstelik Rönesans üslubunun birliğinde, hükmedilenlerin geneli içinde kapalı tutan muğlak deneyimi değil, sosyal iktidarın farklı yapısı ifadesini bulur. Üslubu kesintisiz ve yetkin

* Hollywood'un ünlü film prodüktörlerinden –ç.

diye canlandıranlar büyük sanatçılar değildi, tersine onu çekilen acıların karmakarışık ifadesine karşı katılık olarak, eserlerine aldıkları olumsuz hakikat diye çıkaranlardı. Eserlerin üslubunda ifade, eksik olduğu zaman varoluşu görülmemiş derecede eritip bitiren bir güç kazanır. Mozart'ın müziği gibi klasik denen eserler bile canlandırdıkları üsluptan farklı olmayı isteyen nesnel yönsemeler içermektedir. Schönberg ve Picasso'ya kadar tüm büyük sanatçılar üsluba güven duymamış ve belirleyici durumlarda üsluba değil sorunun mantığına riayet etmişlerdir. Ekspresyonistlerle Dadaistlerin polemik tarzında kastettikleri şey, yani bizatihi üsluptaki gerçekdışılık bugün mırıldanarak şarkı söyleyenin jargonunda, sinema yıldızının yerini bulan işvesinde, hatta tarım işçilerinin yoksul kulübelerini fotoğraflama yarışmasında bile zaferini ilân etmektedir. Her sanat eserinde eserin üslubu bir vaattir. İfade edilenler üslup vasıtasıyla genelliğin egemen şekillerine (Form), müziğe, resim diline ve sözel dile girerken bu ifadelerin doğru genellik düşüncesiyle de uzlaşması gerekmektedir. Sanat eserinin, biçimi belirleyerek toplumsal yönden gelenekleştirilmiş şekillere hakikati armağan etme vaati ikiyüzlülük kadar zorunludur. Bu vaat, mevcudun reel şekillerini, vaatin onların estetiksel türevlerinde vaktinden önce yerine getirildiğini iddia edere, mutlak sayar. Bu bakımdan sanat tarafından ileri sürülen talep her zaman ideolojidir de. Ancak sanat çekilen acıları, üslupta yansıyan gelenekle hesaplaşma tarzında olduğu gibi, başka hiçbir tarzda ifade edemez. Sanat eserinde yer alan ve esere gerçekliği aşma olanağını tanıyan momentin yerine üslubun geçmesi gerçekten de mümkün değildir; ancak bu moment sağlanan uyumdan, biçimle içeriğin, dış ve iç dünyanın, bireyle toplumun kuşkulu birliğinden değil, tutkuyla kimlik arama çabalarının kaçınılmaz olarak başarısızlığa uğramasındaki tutarsızlığı meydana çıkaran özelliklerden ileri gelmektedir. Büyük sanat eserine özgü üslubun ol-

dum olası içinde kendini yadsıdığı bu başarısızlığa maruz kalmaktansa güçsüz eserler her zaman diğerlerine benzemeye, yedek kimliğe güvenmişlerdir. Kültür sanayii nihayet takliti mutlak diye koymaktadır. Sadece üslup hâlâ taklitin gizini, yani toplumsal hiyerarşiye boyun eğmeyi açığa vurmaktadır. Estetiksel barbarlık bugün, kültür halinde bir araya getirilmelerinden ve tarafsızlaştırılmalarından bu yana manevi yapıları tehdit etmektedir. Kültürden söz etmek her zaman kültüre karşı olmaktı. Ortak payda kültür kendisini yönetim alanına katan tescil etmeyi, katalog çıkarmayı, sınıflandırmayı gizil olarak çoktan içermektedir. Ne ki bu kültür kavramına tamamen yakışan şey sanayileştirilmiş, tutarlı altalamadır. Bu altalama, manevi üretimin tüm alanlarını, akşam fabrikadan çıkıştan ertesi sabah kart basmaya kadar insanların duyularına gün boyu sürdürmek ve korumak zorunda oldukları çalışma sürecinin damgasını vurmak için benzer tarzda tek bir amaca bağımlı kılarak homojen kültür kavramını alaycı bir şekilde gerçekleştirmektedir, ki bireysellik filozofları bu kavramı kitleleştirmeye karşı çıkarmışlardı.

Böylece en inatçı, dikbaşlı üslup olan kültür sanayii, üslup eksikliğiyle suçlanmasına karşın liberalizmin amacı olarak ortaya çıkmaktadır. Kategorileri ve içerikleri sadece liberal alanlardan değil, gemlenmiş doğalcılıktan, deyim yerindeyse operet ve revüden doğmuştur: Modern kültür tekelleri, kendilerine uygun düşen girişimcileriyle birlikte, aslında tasfiye sürecine girmiş tedavül alanından bir parçanın hâlâ hayatta kaldığı ekonomi bölgeleridir. Burada bir kimse yalnız işine gözünü dikmekle kalmayıp söz de dinlerse şansını deneyebilir. Direnen hayatta kalabilir, ama intibak ederek. Kültür sanayiinden olan farkı içinde bir kez kayda geçerse, toprak reformcularının kapitalizme ait oluşları gibi, o da artık kültür sanayiine ait olur. Gerçekliğe uygun öfke işletmeye yeni bir fikir verenin etiketi haline gelir. Bugünün toplumunda kamuoyu yüksek

sesli şikayetlere izin vermez, kulağı delikler bu şikayetin tonunda henüz seçkinlerin kokusunu almazlar, öfkeli kişi ise seçkinlerle, onların istekleri doğrultusunda uzlaşır. Tabanla doruk arasındaki uçurum açıldıkça, iyi örgütlenmiş gösterişlilik vasıtasıyla üstünlüklerini belli edenlerin bu uçurumdaki yerleri kesinleşmektedir. Yetenekli yandaşlarının yolunu açan liberalizm eğilimi böylelikle kültür sanayiinde de yaşamaya devam etmektedir. Yeteneklilere bugün bu yolu açmak aslında çoktan beri büyük ölçüde düzenlenmiş piyasanın işlevidir, ki bu piyasanın özgürlüğü parlak dönemlerinde sanattan, başka yerde ise budalalar için açlık sanatından ileri gelmektedir. Kültür sanayii sistemi boşuna liberal sanayi ülkelerinden doğmamıştır, bu ülkelere özgü tipik kitle iletişim araçları, özellikle sinema, radyo, caz ve dergiler burada başarılı olmaktadır. Bu sistemin gelişmesi hiç kuşkusuz sermayenin genel yasalarından kaynaklanmaktadır. Gaumont ve Pathé, Ullstein ve Hugenberg* uluslararası gelişmeyi izlerken kendilerine talihin de yardımı dokunmuştur; savaştan sonra Avrupa kıtasının ABD'ye olan ekonomik bağımlılığı da buna katkıda bulunmuştur. Kültür sanayiine özgü barbarlığın bir "cultural lag" (kültürel gecikme, –ç.) sonucu olduğu, Amerikan bilincinin teknik gelişmenin gerisinde kaldığı inancı tamamen bir kuruntudur. Kültür tekeli olma eğiliminin gerisinde kalan faşizm öncesinin Avrupasıydı. Ne ki akıl sonuncu taşıyıcısı olan bir parça bağımsızlığı, her zamanki gibi endişeli varoluşunu özellikle bu tür bir gerikalmışlığa borçluydu. Almanya'da demokratik denetimin yaşama nüfuz edişindeki eksiklik paradoks etkilerde bulunmuştur. Birçok şey batı ülkelerinde yaratılan piyasa mekanizmasının dışında kalmıştır. Üniversiteleriyle birlikte Alman eğitim sistemi, sanatsal bakımdan yetkili tiyatrolar, büyük orkestralar, müzeler himaye altındaydılar. Bu

* Ünlü film şirketleri ve yayınevleri, –ç.

tür kurumları mutlakiyetçilikten miras alan politik güçler devlet ve belediyeler bu kurumlara piyasada açıklanan egemenlik ilişkilerinden bir parça bağımsız olma hakkını tanımışlardı, ki bu hakkı onlara ondokuzuncu yüzyıla kadar krallar ve derebeyler de vermişti. Bu durum sonraki dönemlerin sanatını arz talep yargısına karşı güçlendirmiş ve gerçek himayeyi kat kat aşacak şekilde direnişini artırmıştır. Piyasada bile cari nitelik tekrar alım gücüne değil, haraç yararsız olana dönüşmüştür: Bu yüzden namuslu edebiyat ve müzik yayıncıları uzmanların saygısından fazlasını getirmeyen yazarları destekleyebilmiştir. Sürekli ve hissedilir tehdit altında estetik uzmanı olarak ilk defa iş yaşamına uyma mecburiyeti sanatçıya tamamen gem vurmuştur. Bir zamanlar, tıpkı Kant ve Hume gibi, mektuplarını "değersiz hizmetkarınız" diye imzalıyorlardı ve taht ile sunağın temellerini sarsıyorlardı. Bugün hükümetin başındakilere önadlarıyla hitap ediyorlar ve her çeşit sanatsal hareketle birlikte eğitimsiz patronlarının kararlarına boyun eğiyorlar. Yüz yıl önce Tocqueville'in yaptığı analiz bu arada tamamen doğru çıkmıştır. Özel kültür tekelinin egemenliğinde gerçekten de "despotluk bedeni serbest bırakmakta ve doğrudan doğruya ruhu hedef almaktadır. Egemen artık, benim gibi düşünmelisin ya da ölmelisin, demiyor. Tersine şöyle diyor: Benim gibi düşünmemekte serbestsin, yaşamın, malın mülkün sana aittir, ama bugünden itibaren sen aramızda bir yabancısın"[2]. Uyum sağlamayan her şey başınabuyruk kişinin acizliğinde devam eden ekonomik bir acizlikle cezalandırılır. İşyerinden uzaklaştırılmış bu başına buyruk kişi çok kolay yetersizlikle suçlanır. Bugün arz talep mekanizması maddi üretimde çökmeye yüz tutarken bu kişi egemenler yararına üstyapıda denetim olarak işlev görür. Tüketici olanlar işçiler, memurlar, çiftçiler ve küçük burjuvalardır. Kapitalist üretim onları beden ve ruhlarıyla o şekilde içine alır ki, kendilerine sunulan şeylere hiç direnmeden kapılırlar. Yönetilenle-

rin kendilerine yönetenlerce aşılanan ahlâk anlayışını her zaman onlardan daha çok ciddiye alması gibi, bugün aldatılan kitleler de başarı mitine başarılı olanlardan daha çok kapılmaktadır. Kitleler yönetenlerin isteklerini benimsemekte, köle haline gelmelerine neden olan ideolojiye inatla sarılmaktadır. Halkın, kendisine reva görülen şeylere olan büyük sevgisi mercilerin ferasetini hâlâ geride bırakıyor. Bu sevgi, parlak dönemlerde kendisine karşı olan üst mercileri, mahkeme terörünü kışkırtan Hays-Office'ın bağnazlığını kat kat aşıyor. Bu durum Mickey Rooney'i trajik Garbo ile, Doald Duck'ı Betty Boop'la karşı karşıya getiriyor. Sanayi, kendisinin yol açtığı hükme boyun eğiyor. Gözden düşen yıldızlarla aralarındaki anlaşmayı zaman zaman sonuna kadar değerlendiremeyen şirkete göre faux frais anlamına gelen her şey sistemin bütünü için yapılan meşru masraflardır. Sistem, değersiz şeylere ilişkin talebi kurnazca kurala bağlayarak topyekün uyumu başlatmaktadır. İş erbaplığı ve uzmanlık, kültürün demokratik şekilde ayrıcalıklarını herkese dağıttığı yerde bile, kendini diğerlerinden daha iyi satan kişinin küstahlığı olarak dışlanmaktadır. İdeolojik anlaşmazlıkların geçici olarak bir yana bırakılması karşısında tüketicilerin uymacılığı (konformizm) ve de sürmesini sağladıkları üretimin yüzsüzlüğü vicdani bakımdan müsterih hale gelmektedir. Bu uymacılık hep aynı şeylerin yeniden üretimiyle yetinmektedir.

Hep aynı şeylerin üretimi geçmişle ilişkiyi de düzenler. Geç liberal döneme karşılık kitle kültürü dönemindeki yenilik yeninin dışlanmasıdır. Makine aynı yerde dönüp durmakta, bir yandan tüketimi belirlerken denenmemiş olanı riziko diye dışlamaktadır. Film yapımcıları, güven verici şekilde bir best-seller'e dayanmayan her senaryoyu kuşkuyla karşılamaktadır. Bu yüzden boyuna idea, novelty ve surprise'dan, hem herkesçe bilinmesi hem de hiç duyulmamış olması gereken şeylerden söz edilmektedir. Bunlara tempo ile dinamizm hizmet

etmektedir. Hiçbir şey eskisi gibi kalmamalı, her şey aralıksız devam etmeli, hareket halinde olmalıdır. Zira hiçbir şeyin değişmeyeceğini, uygun olmayan hiçbir şeyin piyasaya çıkmayacağını sadece mekanik üretim ve yeniden üretim ritminin evrensel zaferi vaat etmektedir. Denenmiş kültürel demirbaşa eklemelerde bulunmak fazlasıyla spekülatiftir. Skeç, kısa öykü, sorunları ele alan filmler, pop şarkıları gibi donmuş biçimler geç liberal beğeninin kural bakımından tersyüz edilmiş, tehditle kabul ettirilmiş ortalamasıdır. İster hazır giyimden ister college'den gelmiş olsun sadece bir menecer gibi diğerleriyle uyum sağlayan büyük kültür acenteleri nesnel aklı çoktan yeniden düzenlemiş ve rasyonelleştirmiştir. Sanki her yerde hazır ve nazır bir merci malzemeyi gözden geçirmiş ve kültür metalarına temel teşkil eden, hazır seri ürünleri özet halinde sıralayan kataloğu düzenlemiş gibidir. Daha Platon'da sayıları saptanmış idealar, hatta artmaz ve değişmez diye kabul edilmiş sayıların kendisi bile kültür ufkuna kaydedilmiştir.

Eğlenceler, kültür sanayiinin tüm öğeleri bunlardan önce de mevcuttu. Şimdi bunlara yukardan sahip çıkılmakta ve kendileri çağcıl duruma getirilmektedir. Kültür sanayii, sanatta çoğu kez beceriksizce yapılan değişikliği kararlı şekilde tüketim alanına soktuğu, ilke düzeyine yükselttiği, eğlenceyi tedirgin edici safdilliğinden çıkardığı ve metaların biçimini düzelttiği için övünebilir. Kültür sanayii topyekün hale geldikçe, her outsider'i acımasızca ister iflasa ister tekellerin eline düşmeye zorladıkça, sonuçta Beethoven ile Casino de Paris'in sentezinde süresini tayin edecek derecede rafine ve soylu duruma gelmiştir. Kültür sanayiinin zaferi ikilidir: Dışarda hakikat diye yok ettiğini içerde yalan olarak istediği gibi yeniden üretebilir. Bu şekliyle "yüzeysel sanat", yani eğlence bir yozlaşma biçimi değildir. Bundan katışıksız ifade idealine ihanet diye şikayet eden kişi toplum hakkında yanılgıya düşmekte-

dir. Maddi praksisin tersine özgürlük dünyası olarak tecessüm eden burjuva sanatının anlığı başlangıçtan itibaren alt sınıfların dışlanması pahasına elde edilmiştir, oysa sanat sahte genellik hedeflerinden uzak durarak alt sınıfların davasına, yani gerçek genelliğe bağlı kalmaktadır. Ciddi sanat, varoluşun sefalet ve baskısından dolayı ciddiyetin kendilerinde horgörü haline geldiği kişileri, hareket çarkının başında bulunmayıp zamandan kendilerini akıntıya bırakmak için yararlanabildikleri takdirde sevinmeleri gereken kişileri reddetmiştir. Yüzeysel sanat özerk sanatı bir gölge gibi izlemiştir. O ciddi sanatın vicdanının tolumsal yönden kötü yanını oluşturur. Toplumsal koşulları nedeniyle ciddi sanatı hakikatten uzaklaştıran şey diğerine gerçek hak, yetki görünüşü kazandırır. Bölünmenin kendisi hakikattir: O hiç olmazsa, etki alanlarının bir araya geldiği kültürün olumsuzluğunu ifade etmektedir. Yüzeysel sanatı ciddi sanata katarak ya da tersini yaparak çelişkiyi kaldırmak mümkün olmaz. Ne ki, kültür sanayii bunu denemektedir. Sirkin, balmumu heykeller müzesinin ve genelevin toplumdan ayrıksılığı, tıpkı Schönberg ile Karl Kraus'un ayrıksılığı gibi toplum için utanç vericidir. Bu yüzden cazcı Benny Goodman Budapeşte yaylı sazlar dörtlüsüyle birlikte, filarmoni orkestrasındaki herhangi bir klarnetçiden ritmik olarak daha özenli şekilde konser vermek zorundadır, buna karşılık Budapeşte dörtlüsü de tıpkı Guy Lombardo gibi dümdüz, sevimli ve hoş bir tarzda çalmaktadır. Belirleyici olan kara cahillik, ahmaklık ve kabalık değildir. Değersiz şeyler kültür sanayii tarafından kendi yetkinliği vasıtasıyla, amatörce yapılanların yasaklanması ve gemlenmesi vasıtasıyla ortadan kaldırılmıştır, hem de kendisi hiç durmadan fahiş hatalar işlemesine karşın, ki bu hatalar işlenmezse yüce, soylu şeylerin düzeyini düşünmek mümkün olmaz. Ancak yeni olan, kültür, sanat ve eğlencenin uzlaşmaz öğelerini amaca bağımlı kılarak tek ve yanlış bir formüle bağlamaktadır: Kültür sanayiinin topye-

künlüğüne. Bu formül yinelemekten ileri gelir. Getirdiği tipik yeniliklerin sırf seri ürünlerin düzeltilmesinden ileri geldiği olgusu sistem için önemsiz yüzeysel bir olgu değildir. Tüketicilerden büyük çoğunluğunun, durmadan yinelenen, boş ve gizi yarı yarıya açığa vurulmuş içeriklere değil de tekniğe ilgi göstermesi nedensiz değildir. İzleyicilerin taptığı toplumsal iktidar, sorumluluklarını geçici içeriklerin üstlenmek zorunda olduğu eskimiş ideolojilerdekinden daha etkili biçimde kendini basmakalıplıkların teknik tarafından zorlanan heryerdeliğinde göstermektedir.

Ancak kültür sanayii yine de bir eğlence kurumu olarak kalmaktadır. Kültür sanayiinin tüketiciler üzerindeki tasarrufu eğlence vasıtasıyla dolayımlanmaktadır; dolaysız, yalın bir dikta vasıtasıyla değil, kendinden daha fazlası olabilecek şeylere karşı eğlence ilkesinde yer etmiş düşmanlık vasıtasıyla sonuçta bu şeyler ortadan kaldırılmaktadır. Kültür sanayiindeki tüm eğilimlerin somut hale gelişi toplam toplumsal süreç vasıtasıyla halkın etinde kemiğinde gerçekleştiği için, bu meslek dalında piyasanın hayatta kalışı sözü geçen eğilimler üzerinde hâlâ teşvik edici etkilerde bulunmaktadır. Talebin yerini henüz kayıtsız şartsız itaat almamıştır. Sinemanın, Birinci Dünya Savaşı'ndan kısa süre önce baştan aşağı yeniden örgütlenmesi, yani yaygınlaşmasının maddi önkoşulu, izleyicilerin nakit para olarak kaydedilmiş, sinemanın başlangıç günlerinde göz önünde bulundurmayı kimsenin pek düşünmediği ihtiyaçlarına bilinçli şekilde uyum sağlamaktı. Hiçbir zaman karşıt örneği, yani hakikati değil, kendi örneklerini, yani az ya da çok bir fenomen halini almış gözde ürünlerini deneyen sinema sanayiinin yöneticileri için bugün de aynı durum söz konusu gibidir. Onların ideolojisi ticarettir, alışveriştir. Kültür sanayii iktidarının, yaratılan ihtiyaçlarla yalın bir karşıtlık içinde bulunmaktan değil, bu ihtiyaçlarla olan birliğinden ileri geldiği doğrudur, aksi takdirde kendisi de mutlak iktidarla

acizlik arasındaki karşıtlık olurdu. Eğlence geç-kapitalizm koşullarında çalışmanın uzatılmasıdır ve mekanikleştirilmiş çalışma süreciyle yeniden başa çıkmak için bu süreçten kaçmak isteyenlerce aranmaktadır. Ancak bu mekanikleştirme tatilci ile mutluluğu üzerinde öyle bir otorite kurmuştur ki, çalışma sürecinin taklitleri dışında onun başka bir şeyle karşılaşmasını önlemek için eğlence metalarının fabrikasyon üretimini ayrıntılarıyla belirlemektedir. Sözde içerik soluk bir önplandan başka bir şey değildir; akılda yer edenler norm haline getirilmiş icraatların otomatik olarak birbirini izlemesidir. Fabrika ve bürodaki çalışma sürecinden kaçmak, sadece boş zamanlarda bu sürece intibakla mümkündür. Eğlence can sıkıntısı halinde donuklaşmaktadır, çünkü eğlence olarak kalması için tekrar çaba gerektirmemelidir, ve bu yüzden hiç sapmadan eskimiş, köhne çağrışımlar dahilinde hareket etmektedir. İzleyici kendi düşüncelerine ihtiyaç duymamalıdır: Ürün her tepkiyi önceden belirler, ama kendi somut bağlamı vasıtasıyla değil –çünkü bu bağlam düşünmeyi gerektirdiği zaman yozlaşır–, tersine sinyaller vasıtasıyla. Zihinsel katkıyı öngören her mantıksal bağdan özenle kaçınılır. Gelişmeler bütün düşüncesinden değil, mümkün olduğunca bir önceki durumdan dolayı vuku bulmalıdır. Sinema çalışanlarının gayretine karşı direnecek ve konuyla ilgili olarak seçilmesine izin verecek bir olguyu tek bir film sahnesinden çıkarmak mümkün değildir. Sonuçta yalnızca anlamsızlığın kabul gördüğü yerde her zamanki gibi yetersiz kalan anlamlı bir bağ kurduğu oranda şema bile tehlikeli görünür. Olayların, karakterleri ve konuyu eski şemaya göre talep eden devamına genellikle art niyet güderek izin verilmez. Bunun yerine, mevcut durum için senaryo yazarının ansızın aklına gelen sözde en etkili fikri bir sonraki adım olarak seçilir. Budalaca icat edilen sürpriz böylece filmin konusuna dahil edilir. Popüler sanatın, Fars'ın ve Chaplin'den Marx Brother'lara kadar palyaçoluğun da meşru

pay sahibi olduğu saçmalıklara art niyetle başvurma eğilimi en belirgin şekilde pek fazla özen gösterilmeyen türlerde görülmektedir. Greer Garson'lu ve Bette Davis'li filmler sosyopsikolojik bir olayın birliğinden dolayı hâlâ tutarlı bir konu talebinde bulunabilirken, sözü geçen eğilim kendini novelty song'un metninde, polisiye filmde ve cartoon'da tamamen kabul ettirmiştir. Düşünce bile komedinin ve korkunun nesneleri gibi katledilip parça parça edilmektedir. Novelty song'lar eskiden beri, psikanalizin halef ve selefleri olarak cinsel simgelerin tekdüzeliğine indirgedikleri anlamı hor görmekten beslenirler. Polisiye ve serüven filmlerinde seyircilerin Aydınlanma sürecine katılmalarına artık izin verilmez. Seyirci türün ironik olmayan ürünlerinde bile birbirine üstünkörü eklenmiş durumlann dehşetiyle yetinmek zorundadır.

Çizgi filmler bir zamanlar rasyonalizme karşılık fantezinin temsilcileriydiler. Bu filmler, teknik vasıtasıyla canlandırılan hayvanlara ve nesnelere, paramparça olduktan sonra ikinci bir yaşam bahşederek adil davranmaktaydılar. Oysa bugün sadece teknolojik aklın hakikat üzerindeki zaferini onaylıyorlar. Daha birkaç yıl öncesine kadar, ancak son dakikadaki kaçıp kovalamaca telaşı içinde kaybolan tutarlı konuları vardı. İzledikleri yol bu bakımdan slapstick comedy'lerin eski göreneklerine benziyordu. Ne ki, zamansal bağıntılar artık değişmiştir. Çizgi filmin daha ilk sahnesinde konuyla ilgili motif verilmektedir, ki böylelikle filmin devamı sırasında yıkıcılık, tahrip bu motif üzerinde etkin olabilsin: Seyircinin onayı ile birlikte filmin kahramanı bir paçavra gibi oradan oraya savrulur. Böylece örgütlü eğlencenin niceliği örgütlü acımasızlığın niteliğine dönüşür. Sinema sanayiinin kendi seçtiği sansürleri ve kafadarları sürgün avı şeklinde uzatılan kötülüğün süresini denetler. Güldürücülük, kucaklaşma manzarasına sözümona izin verebilecek olan isteği ortadan kaldırır ve hoşnutluk duygusunu pogrom gününe kaydırır. Duyuları yeni tempoya alış-

tırmanın yanısıra çizgi filmler bir şey daha başarmaktadır: Tüm bireysel direnişleri hiç durmadan aşındırmanın, kırmanın bu toplumda yaşama koşulları olduğu bilgeliğini herkesin kafasına zorla sokmaktadır. Tıpkı gerçeklikteki talihsizler gibi Donald Duck da cartoon'da dayak yiyip durmaktadır, ki böylelikle seyirciler kendi paylarına düşen dayağa alışsınlar.

Film kahramanına uygulanan zorbalıktan alınan zevk seyircilere uygulanan zorbalığa, eğlence de yorgunluğa, zahmete dönüşür. Uzmanların uyarıcı diye düşündükleri şeylerin hiçbiri yorgun gözlerden kaçmamalıdır, gösterinin kurnazlıkları karşısında hiç kimse bir an için bile budala durumuna düşmemelidir, seyirci her yere birlikte gitmeli ve gösterinin gözler önüne serdiği, değerini artırdığı çabukluğu kendisi de göstermelidir. Bu yüzden kültür sanayiinin o çok övündüğü oyalama işlevini hâlâ yerine getirip getirmediği konusu kuşkulu duruma gelmiştir. Radyoların ve sinemaların büyük bölümü kapatılsaydı tüketiciler herhalde pek fazla mahrumiyet çekmek zorunda kalmayacaklardı. Zaten sokaktan sinemaya atılan adım insanları artık düş dünyasına götürmemektedir, ve sırf mevcut olmalarıyla bu tür kurumlar kimseyi kullanma yükümlülüğüne zorlamadığı zaman bunlardan yararlanmak için zaten öyle büyük bir istek de doğmaz. Faaliyetin bu şekilde sona erdirilmesi makinelere yapılan gerici bir saldırı değildir. Avuçlarını yalayacaklar meraklıları değil, tersine akla gelen her şeyin acısı zaten kendilerinden çıkarılan diğerleri olacaktı. Sinemanın karanlığı ev kadınına sığınacak bir yer sağlar, hem de kendisini bütünleştirmeye devam eden filmlere karşın, o burada gözlerden uzak birkaç saatini geçirebilir, tıpkı bir zamanlar konutlar ve iş çıkışı tatilleri mevcutken pencereden dışarıyı seyrettiği gibi. Büyük kentlerdeki işsizler sıcaklıkları ayarlanmış sinemalarda yazın serinler kışın da ısınırlar. Aksi takdirde mevcudun ölçüsüne göre bile şişirilmiş eğlence aygıtı insanların yaşamını insan onuruna yaraşır hale getirmez. Es-

tetiksel kitle tüketimi için verili teknik olanakları "sonuna kadar kullanma", kapasitelerden sonuna kadar yararlanma düşüncesi, açlığın ortadan kaldırılmasının söz konusu olduğu yerlerde kapasitelerden yararlanmayı reddeden ekonomi sistemine aittir.

Kültür sanayii hiç durmadan söz verdiği konularda tüketiciyi daima aldatmaktadır. Eylemi ve şatafatı teşhir etme zevkine geçiş durmadan ertelenmektedir: Aslında manzara değişmeden verilen sözün art niyetli anlamı, bu sözün soruna hiç değinmemesidir, müşterinin yemek listesini okumakla yetinmesidir. Tüm parlak adları ve görüntüleri tahrik eden tamahkârlığa, sadece kaçmak istediği tekdüze günlük yaşamın övgüsü sunulmaktadır. Sanat eserleri de cinselliğin teşhirinden ileri gelmiyordu. Ne ki, başarısızlığı bir olumsuzluk diye biçimlendirerek itkinin aşağılanışını adeta iptal etmişler ve başarısız olanı dolayımlanan diye kurtarmışlardır. İşte bu, estetiksel yüceltmenin gizidir: Yani gerçekleşeni direnci kırılmış diye göstermek. Kültür sanayii yüceltmez, baskı altına alır. Arzu duyulanları, yani sweater'in altındaki kadın göğüslerini ve sportif kahramanın çıplak bedenini hiç durmadan gözler önüne sererek, başarısızlığa alışkın olma nedeniyle çoktan mazoşist hale gelmiş, bayağılaşmış zevki tahrik eder. Belirli bir talimatı dolaylı bir anlatımla ve tahrikle birleştirmeyen erotik durumlardan hiçbiri işi bu dereceye kadar asla vardırmamalıdır. Hays Office, kültür sanayiince zaten örgütlenmiş olan ritüeli, yani Tantalus ritüelini sadece onaylamaktadır. Sanat eserleri çileci ve utanmaz, kültür sanayii ise müstehcendir ve fazilet taslar. Böylece sevgiyi romance'e (aşk serüvenine, –ç.) indirger. Birçok şey, hatta geçerli özellik olarak sefahat bile hisseye, paya indirgenir ve "daring" (yigitlik, –ç.) etiketi altında caiz görülür. Cinselliğin seri üretimi, onun bilinç dışına itilişini kendiliğinden yerine getirmektedir. Aşık olunması gereken film yıldızı, her yerde mevcut oluşuyla, daha baştan

itibaren kendi kopyasıdır. Her tenor adeta bir Caruso gibidir, doğal yetişmiş Teksaslı kızlar Hollywood'ta kendilerine göre biçimlendirilen ünlü modellere benzerler. Bireyi sistemli şekilde ilahlaştıran gerici kültür hayranlığının böylece daha çok hizmetine girdiği güzelin mekanik yeniden üretimi, gerçekleşmesine güzelin bağlı olduğu bilinçsiz putataparlığa, artık yer bırakmamaktadır. Güzele galebe çalan mizahtır, başarılı her başarısızlıktan duyulan sevinçtir. İnsanlar gülünecek bir şeyi olmayanlara gülmektedir. Uzlaştırıcı ve de acıklı her gülüşe bir korkunun bitiş anı eşlik eder. Gülüş, ister yaşamı tehdit eden bir tehlikeden ister mantığın pençesinden olsun bir kurtuluşa delalet eder. Uzlaştırıcı gülüş iktidarın elinden kaçıp kurtulmanın yankısı olarak çıkar, kötü gülüş korkulması gereken mercilere sığınarak korkunun üstesinden gelir. O kaçıp kurtulması mümkün olmayan iktidarın yankısıdır. Fun (eğlence, –ç.) bir çelik banyosudur. Eğlence sanayii insanları bu banyoya sürekli şekilde mecbur tutar. Bu sanayinin dahilinde gülüş mutluluk yalanının aleti haline gelir. Mutluluk anları bu gülüşü tanımaz, yalnız operetler ve sonra da filmler sexus'u kahkahalar atarak tanıtırlar. Baudelaire ise sadece Hölderlin kadar şakadan anlamaz. Sahte toplumda gülüş hastalık olarak mutluluğun yakasına yapışmıştır ve onu bu toplumun onursuz, bayağı bütünlüğüne doğru çekmektedir. Bir şeye gülmek her zaman biriyle alay etmektir, ve Bergson'a göre gülmek dayanıklılığı yıktığı için, yaşam aslında yıkılan barbarca bir yaşamdır, sohbet topluluğunda vicdan azabından kurtulmayı kutlama cesaretini gösteren kendini korumadır. Gülenlerden meydana gelen kolektif insanlığı alaya alır. Bunlar monad'lardır, her biri öteki zevklerin zararına ve arkasındaki çoğunlukla birlikte her şeyi göze alma zevkine düşkündür. Bu tür bir uyum içinde dayanışma karikatürü oluştururlar. Sahte gülüşün şeytani yanı en iyiyi, uzlaşmayı inandırıcı şekilde alaya almasından ileri gelir. Ancak zevk amansızdır: Res severa ve-

şamını bilerek geçip giden an'a bağlayan sevgilinin ciddiyetince olumsuz şekilde onaylanır. Kültür sanayii çilecilikte ve esrimede mevcut ıstırabın yerine güleryüzlü, şen başarısızlığı geçirir. En önemli yasa, ne pahasına olursa olsun kimsenin kendi payını almamasıdır, ve bununla güle oynaya yetinmeleri gerekmektedir. Uygarlığın zorla kabul ettirdiği sürekli başarısızlık, tescil edilmişlere kültür sanayiinin her gösterisinde yanlış anlamaya yer bırakmayacak şekilde tekrar tekrar reva görülür ve kanıtlanır. Onlara bir şey sunmak ve onları birşeyden mahrum etmek aynı anlama gelir. Bunu erotik faaliyet yerine getirir. Özellikle vuku bulmaması gerektiği için her şey cinsel ilişki çevresinde döner. Örneğin sinemada suçlular ceza görmeden gayri meşru bir ilişkiyi itiraf etmek, bir milyonerin müstakbel damadının işçi hareketine katılmasından çok daha katı bir yasakla önlenmektedir. Liberal dönemin tersine sanayileştirilmiş kültür ve de popüler kültür kapitalizme öfkelenmekte serbesttir; ama iğdiş edilme tehdidini reddetmeye izin verilmemiştir. Bu tehdit onun özünü oluşturur ve ömrü, kendileri için üretilen neşeli filmlerdeki, sonuçta gerçeklikteki üniformalılar karşısında ahlâk kurallarının örgütlü şekilde gevşetilmesinden daha uzundur. Bugün belirleyici olan, kadın örgütleri biçiminde sözünü hâlâ geçirmesine karşın Püritenlik değil, tersine sistemde bulunan ve direnme olasılığını bir an olsun sezdirmemek için tüketicileri rahat bırakmama zorunluğudur. İlke, tüketiciye gerçi ihtiyaçlarını kültür sanayii tarafından karşılanabilir diye düşünmesini, ancak öte yandan bu ihtiyaçları, kendisini sadece tüketici olarak, kültür sanayiinin nesnesi olarak görecek şekilde düzenlemesini emreder. Kültür sanayii tüketiciyi yalnız sahtekârlığının tatminden ileri geldiğine inandırmakla kalmaz, üstelik bu sanayi ona daha fazlasını, yani her nasıl olursa olsun sunulanlarla yetinmesi gerektiğini de ifade eder. Kültür sanayiinin, kendi alanlarının tümünde sağlayacağına söz verdiği günlük yaşamın tekdüzeliğinden ka-

çış, tıpkı mizah dergisindeki kız çocuğun kaçırılışı gibi danışıklı döğüştür: Çocuğun babası geri planda ipleri elinde tutmaktadır. Kültür sanayii insanlara cennet diye yine aynı günlük yaşamı sunmaktadır. Escape ve elopement (kaçış ve sevgililerin birlikte kaçması, –ç.) tekrar başlangıç noktasına götürmek için daha baştan itibaren belirlenmiştir. Eğlence, kendini eğlencede unutmak isteyen tevekkülü teşvik etmektedir.

Tamamen serbest kalan eğlence yalnız sanatın karşıtı değil, üstelik sanatı ilgilendiren aşırılık da olurdu. Amerikan kültür sanayiinin zaman zaman eğilim gösterdiği Mark Twain'e özgü saçmalık sanatı düzeltmeye yarayan bir araç anlamına gelebilirdi. Sanat, varoluşun çelişkisi üzerinde ne denli ciddi düşünürse karşıtına, yani varoluşun ciddiyetine o denli çok benzemektedir: Kendi biçimsel yasasından çıkarak arı şekilde gelişmek için ne denli çok çaba harcarsa, bu çabanın yükünü özellikle yadsımak istediği halde, akıldan, kavrama yetisinden buna karşılık o denli çok çaba talep etmektedir. Kimi müzikal filmlerde, ama özellikle grotesk'lerde ve funny'lerde bu yadsıma olanağı bir an için ortaya çıkar. Ama gerçekleşmesine elbette göz yumulmaz. Kendi tutarlığı içinde katışıksız eğlence, yani günün yorgunluğunu unutarak kendini renkli çağrışımlara ve mutlu saçmalıklara terk ediş geçerli eğlenceler tarafından budanmaktadır: Yani kültür sanayiinin kendi ürünlerini katmak için ayak dirediği ve aynı zamanda gizlice göz kırparak baş oyuncunun görünmesi için sırf bahane şeklinde kötüye kullandığı rabıtalı bir anlamın yerine geçen yedek araçlarca ihlal edilmektedir. Biyografik ve diğer masallar saçma sapan şeyleri budalaca konular halinde birbirine yamamaktadır. Şakırdayan şey, soytarının külahındaki çıngırak değil, görüntüde bile zevki hâlâ ilerleme amacına ekleyen kapitalist aklın anahtar destesidir. Müzikal filmdeki her öpüşme, o sırada başarısı övülüp yüceltilen boksörün ya da herhangi bir şarkıcının kariyerine katkıda bulunmak zorundadır. Demek ki aldatmayı

meydana getiren şey, kültür sanayiinin eğlenceyi sunması değil, kendi kendini ortadan kaldıran kültürün ideolojik klişelerindeki işbilir tarafgirlik vasıtasıyla eğlencenin çarkına okumasıdır. Etik ve beğeni serbest, engelsiz eğlenceyi "safdillik" diye budamakta –safdillik tıpkı entelektüellik gibi kötü sayılır– ve teknik potansiyeli de kısıtlamaktadır. Bozulan, tefessüh eden kültür sanayiidir, ama günah işlenen yer olarak değil, tersine yüce, soylu eğlence mabedi olarak. Hemingway'den Emil Ludwig'e, Mrs. Miniver'den Lone Ranger'e, Toscanini'den Guy Lombardo'ya kadar kültür sanayiinin tüm aşamalarında yer alan gerçekdışılık, sanat ve bilim tarafından eksiksiz donatılmış akıldan ayrılmamaktadır. Kültür sanayii daha iyinin izini, kendisini bir sirk'e yaklaştıran özelliklerde, at canbazlarının, akrobatların ve palyaçoların inatçı, anlamsız yeteneklerinde, "manevi sanata karşı bedensel sanatın savunulmasında ve haklı gösterilmesinde"[3] korumaktadır ama sirk sanatının toplumsal mekanizmaya karşı insani-olanı savunan sığınağını, her şeyi önem ve etkiye göre göstermeye kendini zorlayan, plan yapan bir akıl acımasızca arayıp ortaya çıkarmaktadır. Bu akıl aşağıdaki anlamsız-olanı, tıpkı yukandaki sanat eserinin anlamı gibi, kökten yok etmektedir.

Kültürle eğlencenin birleşmesi bugün sırf kültürel yozlaşma olarak değil, üstelik eğlenceye ister istemez içerik kazandırma şeklinde de gerçekleşmektedir. Bu içerik kazandırış daha insanın, sadece sinematografi ya da radyo yayını şeklindeki yansımada hazır bulunmasından ileri gelmektedir. Liberal yayılma çağında eğlence geleceğe olan sarsılmaz inançtan besleniyordu: Eğlence bu şekliyle kalabilirdi ve yine de daha iyi olabilirdi. Bugün inanca bir kez daha içerik kazandırılıyor; inanç her çeşit hedefi gözden kaçıracak ve sırf gerçek-olanın arkasında yansıtılan zengin bir kaynaktan ileri gelecek şekilde incelmektedir. Bileşenleri de anlamsal vurgulardır, ki yaşama paralel olarak oyunda bir kez daha alımlı erkek, mühendis,

hamarat kız, karakter kılığına girmiş saygısızlık, spora ilgi ve de otomobiller, sigaralar bunlarla donatılmaktadır, hatta eğlencenin asıl üreticilere ait reklam hesabına değil de bütün olarak sistemin hesabına geçtiği yerlerde bile. Eğlencenin kendisi ideallerin düzenine uyar, masrafları özel olarak karşılanan reklam safsatalarından çok daha basmakalıp şekilde yinelediği ve kitlelerin aklından tamamen çıkardığı soylu, yüce niteliklerin yerine geçer. Hakikatin öznel yönden kısıtlı biçimi, yani manevilik, maddi efendilere kendilerince sezilenden daha çok bağımlıydı her zaman. Bu manevilik kültür sanayii tarafından aleni bir yalana çevrilmekte, insanın yaşamda heyecanlarına daha emin şekilde hakim olabilmesi için dinsel best-seller'lerde, psikolojik filmlerde ve women serial'lerde nahoş keyifli malzeme alarak hoşgördüğü cansıkıcı gevezelik diye anlaşılmaktadır. Bu anlamda eğlence duygulanımın (afekt), Aristoteles'in tragedyaya ve Mortimer Adler'in de gerçekten sinemaya isnat ettiği özleştirilişini başarmaktadır. Kültür sanayii üsluba olduğu gibi arınmaya (katharsis) ilişkin gerçeğin de gizini meydana çıkarmaktadır.

Kültür sanayii konumunu sağlamlaştırdıkça tüketicilerin ihtiyacını topluca karşılayabilmekte, bu ihtiyacı üretmekte, yönlendirmekte, disiplin altına almakta, hatta eğlenceye de elkoyabilmektedir: Çünkü kültürel gelişmeye sınır konmamıştır. Ne ki bu yöndeki eğilim, burjuvaziye özgü şekilde aydınlatılmış bir ilke olarak, eğlence ilkesine içkindir. Eğlence ihtiyacı geniş ölçüde, kitlelere eseri süje vasıtasıyla, yağ basıncını betimlenen leziz yemeklerle ve puding tozunu tersine davranarak resmedilen puding vasıtasıyla öven sanayi tarafından yaratıldıysa, o zaman eğlenceye daima ticari hileyi, sales talk'u, panayırdaki şarlatanın sesini de eklemek gerekir. Ama ticaretle eğlence arasındaki başlangıç ilişkisi eğlencenin kendine özgü anlamında, yani toplumun savunuluşunda ortaya çıkmaktadır. Hoşnut olmak razı olmak demektir. Bu ise ancak top-

lumsal sürecin topyekünlüğünden kendini yalıtlamakla, bönleşmekle ve baştan itibaren her eserin, hatta en önemsizinin bile, kaçınılmaz hakkını terk etmekle, yani kendi kısıtlılığı içinde bütünü yansıtmakla mümkündür. Eğlencenin anlamı her zaman şudur: Hâlâ gösterilen acıları düşünme zorunda kalmamak, unutmak. Bunun temelinde acizlik yatar. Eğlencenin kaçış olduğu doğrudur, ama iddia edildiği gibi değersiz, bayağı gerçeklikten değil, bu gerçekliğin hâlâ tüketemediği son direniş düşüncesinden. Eğlence tarafından vaat edilen kurtuluş, yadsımadan değil, düşünmekten kurtuluştur. Laf olsun diye sorulan "halk ne istiyor ki?" sorusunun küstahlığı, özel görevleri öznellikten vazgeçirmek olan soru sahiplerinin aynı halkı düşünen özneler diye tanık göstermelerinden ileri gelmektedir. Halkın bir kez olsun eğlence sanayiine karşı çıktığı yerde bile bu durum, herkesin kendi kendine öğrendiği, tutarlı, sürekli hale gelmiş direniş yoksunluğudur. Mamafih halktan yana taraf tutma konusu giderek zorlaşmıştır. Aptallaştırma sürecinin gelişimi zekanın eşzamanlı gerçekleşen gelişiminden geri kalmamalıdır. İstatistik çağında kitleler kendilerini perdedeki milyonerle özdeşleştirmek için fazlasıyla uyanmış, büyük sayı yasasından da sadece uzak durmak için fazlasıyla ahmaklaşmıştır. İdeoloji olasılık hesabında gizlenmektedir. Talih herkese değil, sadece kura çekene, özellikle de üst düzeydeki bir güç tarafından –genellikle sürekli aramakta olan diye tanıtılan eğlence sanayiinin kendisi tarafından– önceden belirlenmiş kişiye gülmelidir. Yetenek avcılarınca keşfedilen ve sonra stüdyo tarafından göklere çıkarılan figürler yeni bağımlı orta sınıfın ideal tipleridir. Dişi starlet çalışan kadının simgesi olmalıdır, ki böylece gerçek çalışan kadından farklı olarak gösterişli akşam eğlencesinin kendisi için olduğunu sansın. Perdede gösterilebilme olasılığını böylece yalnız kadın seyirci için değil, üstelik aradaki mesafeyi de inandırıcı şekilde elde tutar. Büyük ikramiyeyi sadece bir kişi kazanabi-

lir, sadece bir kişi ünlüdür, ve matematiksel olarak herkes aynı şansa sahiptir, ama bu şans daha baştan kaybedilmiş diye görülecek kadar asgaridir, ve pekâlâ kendisi olabilecek ama asla kendisi olmayan bir başkasının talihine sevinmekle yetinilir. Kültür sanayiinin hâlâ safdilce bir özdeşleşmeye çağırdığı yerde bu özdeşlik hemen tekzip edilir. Kimse daha fazla gözden kaybolmamalıdır. Seyirci sinemada başkalarının düğününde kendininkini bir kez görmüştür. Şimdi perdedeki mutlu çift seyircilerden her biri gibi aynı türün örneğidir, ama böyle bir benzerlikte insani öğelerin aşılması mümkün olmayan ayrılığı yer almaktadır. Eksiksiz benzerlik mutlak farktır. Türün özdeşliği durumların özdeşliğini yasaklar. Kültür sanayii insanları art niyetle türsel varlık olarak gerçekleştirmiştir. Herkes sadece başkasının yerine geçirilebilen biri olarak, yani kullanılabilir biri, bir örnek olarak mevcuttur. Birey olarak kişi yeri mutlak doldurabilir biridir, tam anlamıyla bir hiçtir ve bunu, benzerlik süresini elinden kaçırdığı zaman hisseder. Zaten sıkı sıkıya tutulan şarkısı dininin içsel bileşimi böylelikle değişir. Per aspera ad astra (karanlıktan ışığa, –ç.) giden, mahrumiyet ve çabayı öngören yolun yerine gitgide ikramiye geçer. Hangi Song'un günün şarkısı olmaya yaradığı, hangi kadın figüranın eroin için elverişli olduğu konusunda verilen rutin kararda ki basiretsizlik öğesi ideoloji tarafından kutlanır. Filmler rastlantıyı vurgular ve kötü adam dışındaki karakterlerin tözel benzerliğini, örneğin Greta Garbo'ya benzemeyen, insanın adeta "hello sister" diye selamlayabileceği inatçı fizyonomilerin dışlanışına kadar zorlayarak seyircilere yaşamı geçici olarak kolaylaştırır. Olduklarından başka türlü görünmelerinin hiç gerekmediğine, başaramayacaklarını bildikleri şeyleri, kendilerinden talep edilmeden de pekâlâ başarabileceklerine dair seyircilere güvence verilir. Ne ki, bununla beraber çaba harcamanın da bir işe yaramayacağı konusunda kendileri uyarılır, çünkü kendi emeklerinin hesap edilebilen sonucuyla burjuva

mutluluğu arasında artık hiçbir bağlantı kalmamıştır. Onlar bu uyarıyı anlarlar. Planlamanın öteki yüzü olan, bazılarına talih yolunu açan rastlantıyı aslında herkes anlar, idrak eder. Toplumsal güçler herkesin bir mühendis ve menecer olmasını mümkün kılacak kadar rasyonelliğe doğru geliştiğinden, toplumun bu tür işlevler için eğitim ve güven bakımından kime yatırım yapacağı konusu tamamen akıldışı bir duruma gelmiştir. Rastlantı ve planlama özdeş hale gelir, çünkü insanların birbirine benzemesi karşısında, en tepedekilere kadar bireyin mutluluğu ve mutsuzluğu her çeşit ekonomik önemini kaybeder. Rastlantı bile planlanır; ama herhangi belirli bir kişiyi bulmasından değil, hüküm sürdüğüne inanılmasından dolayı. Rastlantı planlayanların elinde bir kanıt hizmeti görür ve yaşamın dönüşmüş olduğu devasa ticari işlemlerin ve önlemlerin insanlar arasında kendiliğinden dolaysız ilişkilere yer bıraktığı sanısını uyandırır. Bu tür bir özgürlük, kültür sanayiine ait çeşitli kitle iletişim araçlarında sıradan olayların rastgele seçilerek gösterilmesiyle simge haline getirilir. Tercihen stenocu bir kadın olan ve olasılıkla kentin ileri gelenleriyle ilişkisinden dolayı yarışmayı kazanan talihlinin, bir dergi tarafından düzenlenmiş mütevazı-gösterişli eğlence gezilerini anlatan ayrıntılı haberlerde insanların acizliği yansır. Bu kişiler o denli birer malzeme haline gelmişlerdir ki, hükmedenler onlardan birini aralarına alabilmekte ve işe yaramaz duruma gelince tekrar bir yana atabilmektedir: O artık sahip olduğu hak ve emeğiyle bir kenarda kuruyup kalabilir. Sanayi insanlara sadece kendi müşterisi ve memuru olarak ilgi gösterir, insanlığın bütününe gerçekten de öğelerinin her biri gibi bu ayrıntılı formül telkin edilmiştir. Duruma göre o sırada hangi görüş açısı belirleyici ise ideolojide plan ya da rastlantı, teknik ya da yaşam, uygarlık ya da doğa öne çıkar, vurgulanır. Memur olarak onlara rasyonel örgütlenme hatırlatılır ve sağduyularıyla bu düzene uymaları için teşvik edilirler. Müşteri olarak onlara seçme özgür-

lüğü, akıl almayanın çekiciliği, ister sinemada ister basında olsun, insani-özel olaylar üzerinde gösterilir. Ama ne olursa olsun onlar her zaman nesne olarak kalırlar.

Kültür sanayii ne kadar az söz verirse, yaşamı anlamlı diye ne kadar az açıklayabilirse yaydığı ideoloji zorunlu olarak o kadar boş hale gelir. Soyut uyum ideali ve toplumun iyilikseverliği bile evrensel reklamlar çağında fazlasıyla somuttur. Özellikle abstracta müşteri kazanma diye teşhis etmek için öğrenilmiştir. Sırf hakikate dayanan dil, gerçeklikte izlediği ticari amaçlara sadece çabucak ulaşma sabırsızlığı yaratır. Araç olmayan söz anlamsız görünür, diğeri ise uydurma, gerçek dışı. Değer yargıları ya reklam ya da boş laf olarak algılanır. Böylelikle müphem bir yükümsüzlüğe itilen ideoloji yine de daha belirgin hale gelmez ve gücünden bir şey kaybetmez. İdeolojinin özellikle bu müphemliği, doğrulanması mümkün olmayan herhangi bir şeye bağlı kalma konusundaki neredeyse bilimci isteksizliği egemenlik aygıtı olma işlevini görür, mevcudun enerjik ve planlı şekilde ilân edilişi haline gelir. Kültür sanayii kendini protokol önermelerin simgesi ve böylelikle de mevcudun çürütülemez kâhini durumuna getirme eğilimindedir. Kültür sanayii, yoğunluğundan dolayı anlayışın engellendiği ve her yerde mevcut kesintisiz görünüşün ideal olarak tesis edildiği fenomeni gerçeğe uygun şekilde yineleyerek sözü edilebilir yanlış bilgilerin ve alenî gerçeğin tehlikeli engelleri arasından ustalıkla geçmektedir. İdeoloji, dikbaşlı varoluşa ait bir fotoğraf ve bu varoluşun anlamına ilişkin açığa vurulmayıp telkin edilen ve zorla akla sokulan bir yalan halinde ikiye bölünür. Kusursuzluğunu göstermek için gerçekler hep alaycı şekilde tekrarlanır. Bu tür fotolojik bir kanıt gerçi kesin değildir, ama ona direnmek de mümkün değildir. Tekdüzeliğin gücünden kuşku duyan kişi budaladır. Kültür sanayii, kendisine olduğu gibi, kendisini savsız olarak iki katına çıkaran dünyaya da yönelik itirazın üstesinden gelir. Seçenek ya oyuna katıl-

mak ya da dağın ardında kalmaktır: Sinema ve radyoya karşı ebedi güzelliğe ve amatör tiyatroya başvuran taşralılar politik olarak çoktan, kitle kültürünün kendi kültürlerini henüz sürüklediği yerdedirler. Kitle kültürü eski idealleri, mutlak duygudan az olmamak üzere babadan kalma ideali ideoloji olarak ihtiyacı göre alaya almak ve birbirine karşı çıkarmak için yeterince güçlendirilmiştir. Yeni ideoloji dünyayı bu biçimiyle kendine nesne almaktadır. Elden geldiğince eksiksiz betimleyerek değersiz varoluşu olgular dünyasına yükseltmekle kendini sınırlayıp olgu kült'ünden yararlanmaktadır. Bu tür bir aktarım yüzünden varoluş bile anlam ve hakkın yedeği durumuna gelir. Güzel olan her zaman kameranın yansıttıklarıdır. Dünya gezisine çıkacak memurun kendisi olabileceği konucunda boşa çıkan ihtimal, gezinin uzanabileceği, ayrıntılarıyla fotoğraflanmış yerlerin hayalkırıklığı yaratan manzarasına denk düşer. Sunulan İtalya değil, bu ülkenin mevcut olduğu görünüşüdür. Sinema, Amerikalı genç kızın özlemlerini giderebileceğini düşündüğü Paris kentini, genç kızı ülkesinde de tanışabileceği smart Amerikan gençlerinin kucağına çok daha insafsızca itmek için, insanın içini karartan cansıkıcı bir yer olarak göstermeye cüret edebilir. Yaşamın sürüp gitmesi, sistemin bile yakın dönemde, yaşamları bu tür şeylerden ileri gelenlerin yaşamını, bu şeyleri ortadan kaldırmak yerine yeniden üretmesi sistemin hanesine üstüne üstlük anlam ve hizmet diye yazılır. Sürüp gitmek ve devam etmek, sistemin körü körüne idamesi hatta değişmezliği için bir mazeret haline gelir. Sağlıklı olan yinelenendir, doğadaki ve sanayideki deverandır. Dergilerde aynı bebekler hiç durmadan sırıtırlar, caz makineleri hiç durmadan kafa şişirirler. Betimleme tekniğinde, kurallarda ve özelliklerdeki gelişmelere karşın, durmak bilmeyen faaliyete karşın, kültür sanayiinin insanlara besin diye sunduğu ekmek basmakalıplığın yapı taşlarından biri olarak kalmaktadır. Kültür sanayii deverandan, anaların her şeye kar-

şın hâlâ çocuk doğurmasına, tekerleklerin hâlâ dönmeye devam etmesine gerekçeli şekilde şaşkın kalmaktan beslenir. İlişkilerin değişmezliğini bunlar kanıtlar. Chaplin'in Hitler'i konu alan filminin sonunda tarlada dalgalanan başaklar anti-faşist özgünlük söylevini tekzip eder. Bu başaklar, kampta geçen yaşamları Ufa tarafından fotoğraflanan Alman kızlarının yaz melteminde dalgalanan sarışın perçemlerine benzer. Toplumsal egemenlik mekanizması tarafından toplumun şifalı karşıtı olarak ele alınan doğa böylelikle dermansız, çaresiz doğa içine sürüklenir ve satışa çıkarılır. Ağaçların yeşil, gökyüzünün mavi olduğunun, bulutların geçip gittiğinin fotoğrafla, görüntüyle vurgulanışı bile onu fabrika bacaları ve benzin istasyonları için kriptografiler haline getirir. Bunun tersine, böyle ağaç ve bulut ruhu taşıyanları aşağılamak için, tekerlekler, makine parçaları etkileyici şekilde parlamak zorundadır. Böylece doğa ve teknik küflenmeye karşı, liberal toplumun sahte anısına karşı harekete geçirilir, ki bu toplumda insan bugün alışılageldiği gibi cinsiyeti olmayan açık hava banyosu almaktansa sözümona kadife kaplı boğucu odalarda başıboş vakit geçirmekteydi ya da bulunduğu yerden kalkarak öncekinden farklı olmayan başka bir yere bir roket hızıyla ulaşmaktansa Benz marka arabaların tarih öncesi modellerinde meydana gelen arızalarla uğraşmaktaydı. Devasa tekellerin girişimcilik üzerindeki zaferi kültür sanayii tarafından girişimciliğin ebediliği diye övülmektedir. Savaşılan, çoktan yenik düşmüş bir düşmandır, yani düşünen öznedir. Almanya'da darkafalıların düşmanı "Hans Sonnenstösser"in dirilişi ve Life with Father karşısında duyulan huzur aynı anlama gelir.

İçerikten yoksun ideoloji kendisiyle bir konuda şaka yapılmasına izin vermez, ve bunun için gereken neyse yapılır. "Kimse aç kalmamalı ve üşümemelidir; kim buna uymazsa temerküz kampını boylar": Hitler Almanya'sından kalma bu şaka kültür sanayiine ait kapıların üzerinde özdeyiş olarak

pekâlâ yer alabilirdi. Kültür sanayii bugünün toplumunu niteleyen durumu safdilce-kurnazca şart koşar: Yani, toplumun kendi durumunu iyi bulmasını bildiğini. Tek tek herkesin biçimsel özgürlüğü güven altındadır. Kimse düşündüğü şeyden resmen sorumlu değildir. Bunun için herkes kendini daha baştan itibaren toplumsal denetimin en duyarlı aygıtı olan, kiliseler, kulüpler, meslek kuruluşları ve diğer ilişkilerden oluşan bir sistem içinde bulur. Kim telef olmak istemiyorsa bu aygıt tarafından tartıya vurulduğunda hafif gelmemeye dikkat etmelidir. Aksi takdirde yaşamda geriler ve sonuçta yok olmak zorunda kalır. Başarıya giden yollarda, özellikle de serbest mesleklerde uzmanlık bilgilerinin genel olarak nizami zihniyete bağlı olması, uzmanlık bilgilerinin bunu tek başına yapabileceği yanılgısına kolaylıkla yol açar. Aslında bu durum, sadece kendine sadık kalanların yaşamını bir dereceye kadar yansıtan bu toplumun akıldışı planlılığına aittir. Yaşam düzeyinin aşamaları, zümrelerin ve bireylerin sisteme olan içsel bağlılığına neredeyse tam olarak denk düşer. Menecere güvenilir, mizah dergisinde ve gerçeklikte yaşadığı gibi küçük memur Dagwood'a güvenmek de hâlâ mümkündür. Açlık çeken ve üşüyen, hatta bir kez olsun talihi açılan kişi damgalanmıştır. O bir outsider'dir ve kimi zaman ağır suçlar bir yana bırakılırsa, outsider olmak en ağır suçtur. Sinemada o olsa olsa özgün biri, kızgın hoşgörülü mizahın konusu, genellikle de kötü ruhlu biri haline gelir; daha olaylar ilerlemeden bu kişi perdede görünür görünmez hemen kötü biri olduğu teşhis edilir, ki toplumun iyi niyetli kişilere sırt çevirdiği yanılgısı geçici de olsa bir kez bile ortaya çıkmasın. Gerçekten de bugün daha yüksek kademelerde bir çeşit sosyal devlet oluşmaktadır. Kendi konumunu savunmak için ekonomi işler halde tutulmaktadır, oldukça gelişmiş teknik yüzünden ülkedeki kitleler ilke gereği üretici olarak bu ekonomide çoktan gereksiz duruma gelmiştir. Asıl besleyiciler, yani işçiler ideolojik dış

görünüşün isteğiyle ekonomiyi elde tutanlar, yani beslenenler tarafından beslenmektedirler. Böylece bireyin konumu tehlikeli hale gelmektedir. Liberalizmde yoksullar tembel sayılırdı, bugün otomatik olarak zanlı durumuna düşmektedirler. Dışarıda kendisine bakılmayan kişinin yeri temerküz kampıdır, en azından aşağılık işler ve slum cehennemidir. Ne ki kültür sanayii, yönetilenler için olumlu ve olumsuz yardım hizmetini becerikliler dünyasındaki insanların dolaysız dayanışması diye yansıtır. Kimse unutulmaz, her yerde iyi yürekli komşular, sosyal yardım kurumları, Dr. Gillespie'ler ve aile filozofları vardır, bunlar ilgili kişinin şahsi yozlaşmışlığı engel çıkarmadığı sürece insanlara iyilikseverlikle müdahale ederek toplumsal bakımdan sürekli hale getirilmiş sefaleti iyileştirilmesi mümkün tekil olaylara çevirirler. Her fabrikanın üretimi artırmak için işletme ekonomisi açısından kendine amaç edindiği işçiler arasında arkadaşlığın geliştirilmesi sonuncu özel kımıldanışları toplum denetimi altına sokar, özellikle üretimde insanlar arası ilişkileri sözümona dolaysız hale getirerek tekrar özelleştirir. Bu tür manevi yardımların uzlaştırıcı gölgesi, fabrikadan başlayarak totaliter bir biçimde topluma sirayet etmeden önce, kültür sanayiinin göze ve kulağa hitap eden ürünleri üstüne düşer. Kendilerinden aldatıcı, insani bir ilgi görmeyi sağlamak için yazıcılar tarafından bilimsel hizmetleri doğrudan doğruya merhametten kaynaklanan edimler diye yüceltilmek zorunda olan anlı şanlı yardımcılar ve hayırseverler, sonuçta merhametin ortadan kaldırılmasını kararlaştıran ve sonuncu kötürümün de kökü kurutulduktan sonra hiçbir şeyin sirayet etmemesi için önlem almasını bilen Führer'lerin yerini tutan kişi işlevini görürler.

İyi yürekliliğin önemle belirtilmesi, toplumun kendisince yaratılan acıları itiraf etmesi gibi bir tarzdır: Herkes sistem içinde artık kendi kendine yardım edemeyeceğini bilir ve ideoloji bunu hesaba katmak zorundadır. Kültür sanayii, çekilen

acıları doğaçtan arkadaşlık kılıfı altında gizlemekten uzak bir şekilde, bu acıları erkekçe göğüslemek ve zor hakim olunan bir itidal içinde itiraf etmek için kendi şirket onurunu tehlikeye atmaktadır. İtidalin duygusal dışavurumu, bu dışavurumu zorunlu hale getiren dünyayı haklı çıkarmaktadır. İşte yaşam böyledir, çetin ama bu yüzden de eşsiz derecede güzel ve sağlıklı. Yalan trajik olandan korkarak geri çekilmez. Toplumsal bütün nasıl ki üyelerinin acısını ortadan kaldırmıyor, ama kayda geçirerek planlıyorsa, kitle kültürü de trajik olana karşı aynı şekilde davranır. Sanattaki direngen iktibaslar işte bu yüzdendir. Saf eğlenceyi kendi başına sağlayamayan trajik töz sanat tarafından sağlanır, ama bu eğlence fenomeni tam olarak iki katına çıkarma ilkesine herhangi bir şekilde sadık kalmak istiyorsa yine de bu trajik töze ihtiyaç duyar. Dünyanın hesaba katılmış ve olumlanmış momenti haline getirilen trajik olan bu dünyadan lütfunu esirgemez. Trajik olan insanın alaycı-eseflenici bir şekilde kendine ithaf ettiği hakikati kimsenin pek ciddiye almadığı suçlamasından korur. Sansür edilen talihin yavanlığını ilginç ve ilginçliği de kullanışlı hale getirir. Kültürel bakımdan daha iyi günler görmüş tüketiciye çoktan yok edilmiş derinliğin yedeğini ve düzenli izleyiciye de saygınlık nedeniyle izleyicinin tasarrufunda bulunması gereken kültürel saçmalıkları, ıvır zıvır sunar. Güçlü, hakiki insan yazgısının hâlâ mümkün ve bunu kayıtsız şartsız betimlemenin de kaçınılmaz olduğunu söyleyerek herkesi avutur. Bugün ideolojiyi de kendine katan iki katına çıkarılmış, eksiksiz , homojen varoluş böylece daha mükemmel, daha muhteşem ve daha güçlü bir şekilde faaliyette bulunur, çekilen zorunlu acılarla daha özenli şekilde kaynaştırılır. Bu varoluş bir yazgı görünüşü alır. İştirak etmeyeni ortadan kaldırmak için trajik olan tehditle eş duruma getirilir, oysa trajik olanın geçmişteki paradoks anlamı, mitsel tehdide karşı umutsuzca direnmekten ileri geliyordu. Trajik yazgı adil cezaya intikal eder, bu yazgıyı adil

cezaya çevirmek eskiden beri burjuva estetiğinin özlemiydi. Kitle kültürünün ahlâkı geçmişteki çocuk kitaplarının yozlaşmış ahlâkıdır. Birinci sınıf filmlerde kötü kişi isterik kadın kılığına sokulur ve bu hasta kişi güya bilimsel bir özenle hazırlanan bir incelemede gerçekliğe daha uygun rakibesinin mutluluğunu elinden almaya çalışır ve sonuçta hiç de teatral olmayan bir şekilde ölür. Bu tür bilimsellik sadece dorukta vuku bulur. Aşağıda ise masraflar daha azdır. Burada sosyal-psikolojiye başvurmadan trajik olanın gücü elinden alınır. Her dürüst Macar-Viyana operetinin, üçüncü perde için geriye yanlış anlaşılmaların düzeltilmesinden başka bir şey bırakmayan ikinci perdede trajik sonuca varması gibi, kültür sanayii de trajik olana rutindeki sabit yerini göstermektedir. Reçetenin aleni varoluşu bile trajik olanın zaptolunmadığı endişesini yatıştırmaya yetmektedir. Dramatik formülün bir ev kadını tarafından getting into trouble and out again diye tanımlanışı, saçma sapan women serial'lerden birinci sınıf eserlere kadar tüm kitle kültürünü kapsamına almaktadır. Bir zamanlar daha iyi olmasını kasteden en kötü son bile hâlâ düzeni onaylamakta ve trajik olanı yozlaştırmaktadır, ki bu ister usule aykırı davranan aşıkların kısa mutluluklarının bedelini ölümle ödemeleri, isterse görüntüdeki üzücü sonun böylelikle edimsel yaşamın ölümsüzlüğünü daha parlak aydınlatması şeklinde olsun. Trajik filmler gerçekten insanların ahlâklarının düzeltildiği kurumlar haline gelmektedir. Sistemin baskısı altındaki varoluş tarafından ahlâkları bozulan, uygarlığı sadece duruma var güçleriyle uydurulmuş, öfke ve itaatsizliği her yerde yansıtan davranış tarzlarında sergileyen kitleler acımasız yaşamın ve söz konusu kişideki örnek davranışın görünüşü vasıtasıyla düzene sokulmalıdır. Kültür devrimci ve barbar içgüdünün zaptedilmesine her zaman katkıda bulunmuştur. Sanayileştirilmiş kültür ise gereğinden fazlasını yapmaktadır. İnsanın acımasız yaşamda zar zor geçinmesine izin veren koşullar sanayileştiril-

miş kültür tarafından alıştıra alıştıra öğretilmektedir. Birey kendisinden yaka silken kolektif iktidara teslim olmak için genel bıkkınlığını itici güç olarak değerlendirmelidir. İzleyiciyi günlük yaşamda yıpratan sürekli umut kırıcı durumlar tekrar yansıtılırken, nasıl olduğu bilinmeyen bir şekilde, insanın varolmaya devam edebileceğine dair birer vaat haline gelmektedir. İnsanın yalnızca kendi değersizliğini farketmesi, yenilgiyi kabul etmesi hemen bu kitleye dahil olmasına yetmektedir. Toplum umutsuzluğa düşenlerden biridir ve bu yüzden dolandırıcıların ganimetidir. "Berlin Alexander Meydanı" ve "Küçük Adam Ne Oldu Sana?" gibi faşizm öncesi Alman romanının en önemlilerinden birkaçında yönseme, tıpkı sıradan filmlerde ve cazın izlediği yolda görüldüğü gibi, somut olarak meydana çıkmaktadır. Aslında her yerde söz konusu olan insanın kendi kendini alaya almasıdır. Ekonominin öznesi, girişimci, mülk sahibi olma ihtimali tamamen yok edilmiştir. Alttaki peynirci dükkanına kadar yönetimi ve veraseti burjuva ailesine, aile reisinin konumuna dayalı serbest girişimcilik çıkış yolu olmayan bir bağımlılığa girmektedir. Herkes memur olmakta ve memurlar uygarlığında babanın zaten kuşkulu olan onuru ortadan kalkmaktadır. Bireyin ister ticaret, meslek ya da parti, ister hoş görülmesinden önce ya da sonra olsun dolandırıcılığa karşı tavrı, Führer'in kitlelere, aşık erkeğin sevgilisine karşı jestleri kendine özgü mazoşist özellikler kazanmaktadır. Ahlâksal uygunluğunu bu topluma her zaman yeniden kanıtlamak için herkese zorla kabul ettirilen davranış biçimi, kadroya alınırken rahibin tokatları altında basmakalıp gülümseyerek dönüp duran çocukları hatırlatır. Geç kapitalizmde varolmak sürekli bir kabul merasimidir. Herkes kendisine boyun eğdiren iktidarla eksiksiz şekilde özdeşleştiğini kanıtlamak zorundadır. Bu, sürçmeyi hem alaya alan hem de kural düzeyine çıkaran cazın kısaltma (senkope etme) ilkesinde yatar. Radyodaki şarkıcının bir iğdişinkine benzeyen sesi, mirasçı kı-

zın smokinle yüzme havuzuna düşen yakışıklı sevgilisi, sistem tarafından dirençleri kırılarak sokulmak istenen biçime kendilerinin girmesi gereken insanlar için birer örnektir. Herkes gücü her şeye yeten toplum gibi olabilir, herkes kendini her şeyiyle teslim ederse, mutluluk talebinden vazgeçerse mutlu olabilir. Toplum kendi zayıflığında gücünü yeniden fark etmekte ve bunun bir kısmını bireye vermektedir. Bireyin direnişten yoksunluğu ona güvenilir bir güvenilmez kişi niteliği kazandırır. İşte trajik olan böyle ortadan kaldırılır. Bireyin toplumla çelişkisi bir zamanlar o toplumun tözüydü. Bu töz "güçlü bir düşman, soylu bir bela, dehşet uyandıran bir sorun karşısında cesaret ve özgürlük duygusunu"[4] yüceltmekteydi. Bugün trajik olan, saçtığı dehşet trajik olanın değersiz görünüşünde üstünkörü de olsa hâlâ meydana çıkan sahte bir toplum ve özne özdeşliğinin hiçliğine karışarak dağılmıştır. Ancak bütünleşme mucizesi, yani itaatsizliklerini bastıran direniş yoksunlarını hoş görüp kabul eden hükmedenlerin bu sürekli teveccühleri faşizmi hedef almaktadır. Faşizm, Döblin'in Biberkopf'u* sığındırdığı hümanizmde ve aynı şekilde sözümona sosyal içerikli filmlerde uzaktan uzağa görülmeye başlamıştır. Trajik olanı geride bırakan yakayı sıyırma ve sığınma, kendi yok oluşunu savuşturma yeteneği yeni kuşağa ait bir yetenektir; bu kuşak her işe ehliyetlidir, çünkü çalışma süreci onu kimseye bağlı kılmaz. Bu durum, sılaya dönen savaşla ilgisiz askerlerin, sonuçta orduya ve yarı askeri örgütlere giren aylakçıların hüzünlü esnekliğini hatırlatmaktadır. Trajik olanın yok edilişi bireyin ortadan kaldırılmasını onaylar.

Kültür sanayiinde birey sırf üretim tarzının standart hale getirilmesi yüzünden kuruntuya kapılmaz. Kendisine sadece, genelle olan kayıtsız şartsız özdeşliğinin kuşkuya yer bırakmaması ölçüsünde katlanılır. Cazdaki kural haline getirilmiş do-

* Alfred Döblin'in "Berlin Alexander Meydanı" adlı romanının kahramanı –ç.

ğaçlamadan, kendisini bu şekilde tanısınlar diye kâkülünü gözüne düşürmek zorunda olan özgün sinema oyuncusuna kadar her yerde sahte bireysellik hüküm sürmektedir. Bireysel olan kendini, genelin, rastlantısal olanı aynı şey olarak tespit edilebilsin diye eksiksiz damgalama yeteneğine indirgemektedir. Özellikle her defasında teşhir edilen bireyin inatçı suskunluğu ya da seçilmiş davranışı, milimetrenin binde birine göre birbirinden ayrılan Yale marka kilitler gibi, seri halinde üretilmektedir. Ben'in özelliği toplumsal koşullu, doğal diye yansıtılan bir tekel metaıdır. Bu özellik bıyığa, Fransız aksanına, hayat kadınının kalın sesine, bir parça Lubitsch'e özgü bir havaya, genelde aynı olan, film yıldızından başlayıp bedeniyle tutuklu kişiye kadar genelin iktidarı karşısında herkesin yaşamının ve çehresinin dönüştüğü kimlik kartındaki parmak izine indirgenmiştir. Sahte bireysellik trajik olanın kayda geçirilmesi ve zehirinden arındırılması için varsayılmaktadır: Sadece bireyin hiç de birey değil, sırf geneldeki yönsemelerin kavşak noktası olması nedeniyle onu eksiksiz olarak genelliğe geri almak mümkündür. Böylelikle kitle kültürü, burjuva çağında bireyin şekli (form) tarafından açığa vurulan hayali karakterin gizini meydana çıkarmakta ve sadece genelle özelin bu pek seçik olmayan uyumuyla övündüğü için haksız davranmaktadır. Bireysellik ilkesi baştan beri çelişkiliydi. Gerçek anlamda bireyleşme bir kez bile söz konusu olmamıştır. Kendini korumanın sınıflara özgü biçimi herkesi salt türsel varlık aşamasında tutmuştur. Burjuva karakteri sapmalara karşın ve özellikle bu sapmalar içinde aynı şeyi ifade etmiştir: Yani rekabet toplumunun acımasızlığını. Toplumun dayanağı olan birey kusurunu kendinde taşıyordu; zâhiri özgürlüğü içinde toplumun ekonomik ve sosyal aygıtının ürünüydü. İktidar, kendisinden etkilenenlerin hükmünce geride bırakıldığı zaman egemen iktidar ilişkilerine başvuruyordu. Ancak burjuva toplumu kendi gidişatı içinde bireyi de geliştirmişti. Teknik, yönlendiricileri-

nin isteği hilafına insanları çocukluktan çıkarıp kişi haline getirdi. Bireysellik adına gerekleşen bireyleşmedeki her çeşit gelişme bireyselliğin zararına işledi ve geriye kendi amacını izleme kararından başka bir şey bırakmadı. Yaşamı iş yaşamına ve özel yaşama, özel yaşamı temsile ve mahremiyete, mahremiyeti geçimsiz evlilik beraberliğine ve dokunaklı teselliye bölünen, yalnız başına kalan, kendisiyle ve herkesle arası açık olan yurttaş artık hem heyecana getiren hem hakaret eden gizil bir Nazi'dir ya da dostluğu sadece "social contact" olarak, manevi yönden etkilenmemişlerin toplumsal etkilenişi olarak tasarlayabilen bugünün büyük kent sakinidir. Kültür sanayiinin bireyselliğe karşı istediği gibi davranışı işte bu yüzden başarılı olmaktadır, çünkü bireysellikte toplumun temelsizliği yansımaktaydı. Dergi kapaklarındaki örneklere göre hazırlanan film kahramanlarının ve özel kişilerin yüzlerinde artık kimsenin inanmadığı aldatıcı bir görünüş çözülüp dağılmaktadır ve bu kahraman modellerine gösterilen sevgiyi, bireyleşme çabasını kuşkusuz daha kısa ömürlü bir öykünme çabasının nihayet ortadan kaldırmasıyla doğan gizli bir tatmin duygusu beslemektedir. Kendi içinde çelişkili, çözülen kişiliğin kuşaklar boyunca devam edemeyeceği, sistemin bu tür psikolojik bölünmelerden dolayı dağılmak zorunda kalacağı, bireysel olan yerine basmakalıp tiplere ilişkin uydurma yedeklerin insanlara kendiliğinden katlanılmaz geleceği konusunda beslenen umut boşunadır. Shakespeare'in Hamlet'inden bu yana kişiliğin bir bütün değil aldatıcı bir görünüş olduğu anlaşılmıştı. Sentetik olarak üretilmiş fizyonomilerde bugün, bir zamanlar insan yaşamı diye bir kavramın bulunduğu unutulmuştur. Toplum yüzyıllar boyunca kendini Victor Mature ve Mickey Rooney'e hazırlamıştır. Onlara da bu gizi fark ederek beklentiyi karşılamak için gelmektedirler.

Sıradan kişileri kahramanlaştırmak değersiz olana tapmaktır. Yüksek ücretli yıldızlar ünlü şirketlere ait anonim metala-

rın reklam resimlerine benzerler. Bunların genellikle ticari modeller kümesinde seçilmesi boşuna değildir. Egemen beğeni idealini reklamlardan, kullanışa elverişli güzellikten seçmektedir. Böylece Sokrates'in, güzel olan kullanılabilir olandır, sözü sonuçta ironik bir tarzda doğru çıkmaktadır. Bir bütün olarak sinema kültür tekelinin propagandasını yapmakta, kültür ürünlerinin varoluşuna neden olan metalar radyoda tek tek de övülmektedir. İnsan elli cent'e milyonlarca dolara mal olmuş bir filmi izlemekte, ardında dünyanın tüm zenginliklerinin bulunduğu ve revaç gördükçe bu zenginliği artıran bir sakızı on cent'e satın alabilmektedir. Kitlelerin hazinesi ülke içlerinde rezalete izin vermeden gıyaben ama genel oylama vasıtasıyla meydana çıkarılmaktadır. Dünyanın en iyi orkestraları, ki hiç de öyle değiller, evlere ücretsiz teslim edilmektedir. Bütün bunlar, insan topluluğundan oluşan camia gibi, alay edercesine bir masal dünyasına benzemektedir. Herkese bir şeyler sunulmaktadır. Eski Berlin Metropol Tiyatrosunu ziyaret eden taşralının, para için insanların neler başardıkları ne kadar da şaşırtıcı, diye yaptığı tespit kültür sanayiince çoktan benimsenmiş ve üretimin tözü düzeyine çıkarılmıştır. Bunun olasılığını kanıtlayan zafer sırf kendisine eşlik etmekle kalmaz, çünkü bu, sözü geçen zaferin geniş ölçüde kendisidir. Show demek, neye sahip olduğunu neyi yapabileceğini herkese göstermektir. O bugün de hâlâ bir panayırdır, ne ki kültürden dolayı onulmaz şekilde hastalanmıştır. Çığırtkanın sesiyle cezbedilen, önceden bilindiği için panayır barakalarında uğradıkları hayal kırıklığını yiğitçe gülümseyerek bastıran insanlar gibi sinema izleyicisi de anlayış göstererek kurumdan yana çıkar. Ancak de Luxe seri ürünlerin değersizliğiyle ve tamamlayıcısı olan dolandırıcılıkla birlikte sanatın meta karakterinde yavaş yavaş bir değişiklik başlar. Bu karakter yeni olan değildir. Yeniliğin çekiciliği, bu karakterin kasıtlı taraf tutmasından ve sanatın kendine özgü bağımsızlığını terketmesinden, gurur-

la tüketim metaları arasına katılmasından ileri gelir sadece. Ayrı bir alan olarak sanat baştan beri sırf burjuva sanatı şeklinde mümkündü. Sanatın bağımsızlığı bile toplumsal amaca uygunluğun yadsınışı olarak devam etmektedir, tıpkı önemli ölçüde meta ekonomisinin koşullarına bağlı şekilde kendini piyasa üzerinden kabul ettirmesi gibi. Sırf kendi yasalarını izlemekle toplumun meta karakterini yadsıyan gerçek sanat eserleri de aynı zamanda birer metaydılar: Onsekizinci yüzyıla kadar sipariş veren kişi sanatçıyı piyasa karşısında koruduğu sürece sipariş verene ve onun amaçlarına bağımlıydılar. Önemli yeni sanat eserlerinin anlamsızlığı piyasanın anonimliğinden beslenmektedir. Sanatçının uygunsuz taleplerden, elbette belli ölçüde, muaf tutulmasına ilişkin piyasanın öne sürdüğü isteklere sık sık tavassut edilmiştir, çünkü sanatçının sırf göz yumulan bağımsızlığı tüm burjuva tarihi boyunca, sonuçta sanatın toplumsal yönden yok edilişi şeklinde gelişen bir yalan momenti olarak ortaya çıkmıştı. Walter Scott'un bir romanını "herif para için yazıyor" diyerek elinden fırlatıp atan ve aynı zamanda piyasayı reddedişin en aşırı biçimi son kuartetlerine değer biçilirken son derece deneyimli ve inatçı bir iş adamı olduğunu belli eden ölüm derecesinde hasta Beethoven, burjuva sanatındaki piyasa ve bağımsızlık karşıtlığının birliğine mükemmel bir örnek oluşturur. Çelişkiyi Beethoven gibi kendi üretiminin bilincine katmaktansa gizlemeye çalışanlar ideolojinin esiri olurlar: Beethoven kaybettiği para yüzünden duyduğu öfkeyi sonradan doğaçlamış ve dış dünyanın baskısını kendine katarak estetik yönden ortadan kaldırmaya çalışan metafizik Kaçınılmaz Olan'ı kâhya kadının aylık giderler için gereken parayı istemesinden türetmiştir. İdealist estetiğin ilkesi amaçsız amaca uygunluk, toplumsal olarak burjuva sanatının boyun eğdiği şemanın, yani piyasa tarafından açıklanan amaçlar için anlamsızlığın tersine çevrilmesidir. Sonuçta amaç eğlenme ve dinlenme talebindeki anlamsızlık alanını

sarfederek tüketmiştir. Ancak sanatın değerlendirilebileceği ididası topyekün hale gelirken, kültür metalarının içsel ekonomik bileşiminde bir kayma kendini belli etmeye başlar. İnsanların antagonist toplumda sanat esirinden bekledikleri yarar, yarar kavramına tamamen altalanarak ortadan kaldırılan işe yaramazların varoluşudur. Sanat eseri kendini ihtiyaca uydurarak, insanları yerine getirmesi gereken yararlık ilkesinden kurtarma konusunda peşin peşin aldatmaktadır. Kültür metalarının algılanışında kullanma değeri diye tanımlanabilecek şeyin yerini değiştirme değeri alır, hazın yerine hazır bulunmak, uzmanlığın yerine de haberdar olmak, saygınlık kazanmak geçer. Tüketici, kurumlarından yakasını kurtaramadığı eğlence sanayiinin ideolojisi haline gelir. İnsan mrs. Miniver'i mutlaka görmek, Life ve Time'a da abone olmak zorundadır. Ne kadar müphem de olsa her şey başka bir şeye yararlı olabileceği açısından algılanmaktadır. Herşey kendisinin bir şey olmasından değil, değiştirilebilmesinden dolayı bir değere sahiptir. Sanatın kullanma değeri, yani varlığı fetiş sayılmakta ve fetiş, yani sanatın toplumca biçilen ve sanat eseri diye yanlış yorumlanan değeri de sanatın biricik kullanma değeri haline, haz alınan biricik nitelik haline gelmektedir. Böylece sanatın meta karakteri eksiksiz şekilde gerçekleşerek yozlaşmaktadır. Sanat düzenlenmiş, kayda geçirilmiş, sanayi üretimine uydurulmuş, satılık ve kullanılabilir bir meta türüdür, ama meta türü olarak satılmasından ve yine de satılık olmamasından beslenen sanat, ticareti artık amaç değil de biricik ilke haline getirir getirmez, ikiyüzlü bir satılık olmayana dönüşür. Radyoda icra edilen Toscanini müziği bir dereceye kadar satılık değildir. İnsanlar bu müziği ücret ödemeden dinlerler ve senfoni reklamlarla kesintiye uğramasın diye her ezgisine adeta anlamlı, yüce birer reklam eklenir. "This concert is brought to you as a public service". Aldanış dolaylı şekilde tüm birleşmiş otomobil ve sabun fabrikatörlerinin kazancı üzerinden gerçekleşir, bunların

ödedikleri paralardan ve elbette ki radyo cihazlarının üreticisi olarak elektronik sanayiinin artan cirosundan dolayı radyo vericileri yayınlarını sürdürmektedir. Kitle kültürünün gecikmiş ilerici alanı olan radyo, sinemayı geçici şekilde kendi sahte piyasasına sokmayan kitle kültüründen gereken sonuçları genellikle çıkarmaktadır. Ticari radyo sisteminin teknik yapısı, sinema sanayicilerinin kendi alanlarında henüz izin vermedikleri liberal sapmalardan bu sistemi muaf tutmaktadır. Radyo hükümran bütünü temsil eden, bu konuda öteki tekellerden bir parça ilerde olan özel bir şirkettir. Chesterfield ulusun sadece sigarası, radyo ise tercümanıdır. Kültür ürünlerinin bütünüyle meta alanına çekilmesinde radyo kendi kültür ürünlerini meta olarak elden çıkarmayı reddetmektedir. Amerika'da radyo için halktan harç alınmaz. Bu yüzden radyo, faşizm için biçilmiş kaftan olan ilgisiz, partiler üstü bir aldatıcı otorite biçimini alır. Böyle bir durumda radyo Führer'in evrensel sesi, çenesi haline gelir; sesi sokaktaki hoparlörlerde, modern propagandadan ayırması zaten zor olan sirenlerin panik ilan eden ötüşüne karışır. Matbaanın Reformasyona biçim kazandırması gibi, Nasyonalsosyalistler de radyonun kendi davalarına biçim kazandırdığını biliyorlardı. Führer'in din sosyolojisi tarafından icat edilmiş metafizik karizmasının, sonuçta tanrısal aklın her yerdeliğini şeytancasına alaya alan radyo konuşmalarının her yerdeliğinden başka bir şey olmadığı anlaşılmıştır. Konuşmaların her yerde duyulmasına ilişkin bu devasa olgu konuşmanın içeriğiyle yer değiştirmektedir, tıpkı Toscanini'nin radyodan yayınlanmasıyla yapılan iyiliğin müziğin içeriğiyle, senfoniyle yer değiştirmesi gibi. Bunun gerçek bağlamını dinleyiciler artık kavrayacak durumda değildir, nasıl ki Führer'in sözleri zaten yalandan başka bir şey değilse. Sözlere, konuşmaya mutlak şekilde yer vermek, bu yanlış yasa radyonun içkin eğilimidir. Tavsiye emir haline gelmektedir. Değişik etiketler taşıyan hep aynı metaların tavsiye edilmesi, Traviata ile Rienzi üvertü-

rü arasında konuşmacının yıvışık sesiyle ishal ilacının bilimsel temele dayalı övgüsü sırf bu sesin cıvıklığı yüzünden bile tutarsız duruma gelmiştir. Nihayet ürünün seçim olasılığı kılığına girmiş diktası, yani özgül reklam Führer'in açık emrine intikal edebilir. Halkın asgari ihtiyacının sosyal hâsıladan nasıl karşılanacağı konusunda anlaşan faşist dolandırıcılar toplumunda belirli bir sabun tozunu kullanmak için yapılan çağrı sonuçta çağa aykırılık olarak görünür. Führer değersiz ıvır zıvırın satın alınmasını ve de fedakârlık sürecini daha modern, teklifsiz, dolaysız şekilde belirler, emreder.

Politik sloganlar gibi uygun şekilde allanıp pullanmış sanat eserleri kültür sanayiince indirimli fiyatlarla daha bugünden isteksiz kamuoyuna telkin edilmektedir, bu eserlerden yararlanmak halk için parklarda dolaşmak kadar serbesttir. Ancak bu eserlerdeki gerçek meta karakterinin çözülerek dağılması onların özgür bir toplum yaşamında korunduğu anlamına değil, kültür metaı olarak aşağılanmalarına karşı mevcut sonuncu savunma hattının da çöktüğü anlamına gelir. Tasfiye satışı vasıtasıyla eğitim ayrıcalığının ortadan kaldırılması kitleleri evvelce mahrum bırakıldıkları alanlara götürmez, tersine mevcut toplumsal koşullarda, özellikle eğitimin yozlaşması koşulunda barbarcasına bir ilişki yoksunluğunun gelişmesine yarar. Ondokuzuncu yüzyılda ve yirminci yüzyılın başlarında bir tiyatro oyununu izlemek ya da bir konser dinlemek için para ödeyen bir kimse izlediklerine ya da dinlediklerine hiç olmazsa ödediği para kadar dikkat gösteriyordu. Bunlardan bir şeyler almak isteyen yurttaş zaman zaman eserle bir ilişki kurmaya çalışıyordu. Örneğin Wagner'in müzikal dramlarına ve Faust yorumlarına ilişkin yol gösterici literatürler bu duruma kanıt oluştururlar. Bugün sanat eserinin bağlı kılındığı biyografik cilalara ve diğer yöntemlere ancak bu literatürler sevkederler. Sanat ticaretinin gelişmeye başladığı yıllarda bile değişme değeri kullanma değerini sırf kendine ek olarak birlikte sürükle-

memiştir, üstelik onu kendine özgü bir önkoşul olarak da geliştirmiştir ve bu durum sanat eserlerine toplum açısından yararlı olmuştur. Sanat pahalı olduğu sürece yurttaşlara bazı engeller çıkarmışsa da bugün bu durum sona ermiştir. Sanatın engelsiz, kedisine duçar kalmışlara artık parayla dolayımlanmayan yakınlığı yabancılaşmayı tamamlamakta ve bu ikisi muzaffer maddeselliğin etkisi altında birbirine benzemektedir. Kültür sanayiinde eleştiri gibi saygı da ortadan kaybolmaktadır: Eleştiri mekanik ekspertizden, saygı da ünlülerin unutkan kült'ünden tevarüs etmektedir. Tüketiciler için artık hiçbir şey pahalı değildir. Ancak fiyatlar azaldıkça kendilerine pek de fazla bir şey ikram edilmediğini sezmektedirler. İdeoloji olarak geleneksel kültüre karşı duyulan çifte güvensizlik, dolandırıcılık olarak sanayileştirilmiş kültüre karşı duyulan güvensizlikle birbirine karışmaktadır. Sırf ikramiye haline getirilmiş, yozlaştırılmış sanat eserleri kitle iletişim araçlarınca benzetildikleri değersiz metalarla birlikte sevindirilenler tarafından içten içe reddedilmektedir. Bu insanların bu kadar çok görecek ve dinleyecek şey olmasından hoşnut kalmalarına izin verilir. Aslında elde edilmeyecek şey yoktur. Sinemadaki screenos ve vaudevilles, müzik parçasını tekrar tanıma yarışmaları, belirli radyo programlarının dinleyicilerine dağıtılan ücretsiz dergiler, ikramiyeler ve armağanlar sırf birer ârâz (ilinek) değildir, tersine bütün bunlar kültür ürünlerinin bizzat kendisiyle olup bitenleri devam ettirirler. İnsanlar sırf radyo dinledikleri için senfoni bir ikramiye haline gelir, ve tekniğe kalsaydı sinema da radyo örneği gibi evlere kadar girecekti. Sinema "commercial system"e doğru yol almaktadır. Televizyon, Warner Brother'leri, salon tiyatrosu oyuncularının ve kültür tutucularının Warner Brother'ler için hiç kuşkusuz nahoş olan konumlarına kolaylıkla itebileceği bir gelişme yolunu sezdirmektedir. Ne ki, ikramiye sistemi tüketicilerin davranışında çoktan yer edip iz bırakmıştır. Kültür özel ve toplumsal yararlığı elbette ki

kuşku götürmeyen ikramiye olarak kendini gösterdiği zaman, kültürü algılamak fırsatı ganimet bilmek anlamına gelir. Fırsatlar bazı şeylerin kaçırılabileceği korkusundan dolayı üst üste yığılırlar. Bu şeyler belirsizdir, kesin olan şudur ki, sadece kendini dışlamayan kişi fırsattan yararlanır. Ancak faşizm, kültür sanayii tarafından armağan almaya alıştırılmış insanları düzenli birer zoraki taraftar halinde yeniden örgütlemeyi ummaktadır.

Kültür paradoks bir metadır. Artık değiştirilmediği halde tamamen değişme yasasına bağlıdır; o kadar körükörüne kullanma alanına girer ki, artık kulanılmaz hale gelir. Bu yüzden reklamla kaynaşır. Reklam tekel koşulu altında ne kadar anlamsız görünürse o kadar güçlü, etkili duruma gelir. Motifler ekonomik yönden yeterince mevcuttur. İnsanın kültür sanayisiz de yaşayabileceği nasıl kesinse, kültür sanayiinin de tüketicilerde aşırı derecede doyum ve duyumsamazlık yaratması o kadar zorunludur. Bu duruma karşı kültür sanayiinin elinden pek bir şey gelmez Reklam onun yaşam iksiridir. Ancak kültür sanayiince yaratılan ürün meta olarak vaat ettiği hazı hiç durmadan saf bir vaat düzeyine indirgediği için sonuçta bu ürün de kendi yavanlığı yüzünden ihtiyaç duyduğu reklamla aynı duruma gelir. Rekabet toplumunda reklam müşterinin piyasada yönünü bulması bakımından toplumsal bir hizmet görüyordu, seçimi kolaylaştırıyor ve randımanlı ama tanınmamış üreticilerin mallarını satabilmelerine yardımcı oluyordu. Masraf çıkarmadığı gibi çalışma süresini de kısaltıyordu. Bugün, serbest piyasanın sonu geldiği için, sistemin egemenliği reklamların ardına gizlenmektedir. Reklam, tüketiciyi büyük tekellerden ayırmayan bağı pekiştirmektedir. Sadece reklam acentelerinin, özellikle radyonun tahsil ettiği akıl almaz harçları düzenli ödeyebilen bir kimse, yani artık sisteme ait olan ya da banka ve sanayi sermayesinin kararlarından dolayı seçilen bir kimse sahte piyasaya satıcı olarak girme iznini alır. Sonuçta tekrar te-

kellerin cebine giren reklam masrafları, zahmet verici rekabet yoluyla cansıkıcı rakipleri ortadan kaldırmaktan kurtarır; piyasada sözü geçenlerin kendi aralarında kalmalarını sağlar; bu tıpkı totaliter devlette ekonomi konseyinin, işletmelerin açılmasını ve üretime devam etmesini denetlemeye yarayan kararlarına benzer. Reklam bugün olumsuz bir ilke, bir engeldir: Reklam damgasını taşımayan her şey ekonomi açısından kuşkuludur. Arzı zaten kısıtlı olan meta çeşitlerini insanların tanıması için her şeyi kapsayan bir reklam hiç de zorunlu değildir. Reklamın ciroya yaran dolaylıdır. Revaç gören bir reklam pratiğinin tek bir şirket tarafından piyasadan çekilmesi bir saygınlık kaybı demektir, aslında sözleri geçen klik'in ötekilere zorla kabul ettirdikleri disipline karşı gelmektir. Sırf sanayinin gücünü sergilemek için savaşta da, artık üretilmeyen metaların reklamını yapmaya devam edilir. İdeolojik kitle iletişim araçlarını maddi yönden desteklemek adın tekrarlanmasından daha önemlidir. Sistemin baskısı altında her ürün reklam tekniğini uyguladığı anda, reklam kültür sanayinin dilsel özelliğine, "üslubuna" girmiş demektir. Elde ettiği zafer o kadar eksiksizdir ki, belirleyici yerlerde artık açık seçik olmaya bile gerek duymaz: En büyük tekellerin anıtsal yapıları, projektörlerin ışığında bu taşlaşmış reklamlar, reklamdan uzaktırlar ve olsa olsa çok parlak bir şekilde kendini övmenin doruğuna çıkmış şirketlerin inisiyallerini teşhir ederler. Buna karşılık ondokuzuncu yüzyıldan kalma, mimarileri tüketim metaı olarak kullanılabilirliğini, oturmaya yaradığını hâlâ utanç verici şekilde belli eden evlerse en alt katından damına kadar afiş ve pankartla doldurulur; bütün semt tabelalar ve işaretler için bir geri plan haline gelir. Reklam Goebbels'in bile bile bir tuttuğu sanata, l'art pour l'art'a, kendi için reklama, toplumsal iktidarın ifadesine dönüşür. Kamuoyunu etkileyen Amerikan Life ve Fortune dergilerinde reklam fotoğraflarının ve metinlerinin yüzeysel manzarasını redaksiyonel bölümlerinkinden ayırmak pek

mümkün değildir. Redaksiyonel bölümler ünlü kişilerin yaşamlarına, alışkanlıklarına, vücut bakımlarına ilişkin, kendilerine yeni taraftarlar kazandırmaya yarayan heyecan verici ve ücretsiz, fotoğraflarla bezenmiş haberler verirken, reklam sayfaları, redaksiyonel bölümlerin ulaşmaya çalıştığı enformasyon idealini oluşturan tarafsız ve yaşam gerçeğine uygun fotoğraflara, bilgilere dayanmaktadır. Her film aynı çifti aynı yabancı güneş altında defalarca birleştirmeye söz veren gelecek filmin tanıtımıdır: Sinemaya geç gelen bir kimse tanıtım filmini mi yoksa oynayan filmi mi izlediğini bilmez. Kültür sanayiinin montaj karakteri, ürünlerinin sentetik, yönetilen üretim tarzı fabrikaya özgü şekilde yalnız film stüdyosunda değil üstelik gizil olarak değersiz biyografilerin, röportaj türü romanların ve şarkıların derlenmesi sırasında da reklamı öncelemektedir: Tekil momentler değiştirilebilir, kullanılabilir hale gelerek, her çeşit anlamsal bağlama teknik yönden de yabancılaşarak eser dışındaki amaçlara vasıta olmaktadır. Efekt, trük, yalıtlanmış ve tekrarlanabilir tekil icraatlar metaların reklam amacıyla sergilenmesi için söz birliği etmişti, ve bugün kadın oyuncunun her yakın çekimi adının reklamı, her şarkı da melodisinin plug'ı haline gelmiştir. Reklam ve kültür sanayii hem teknik hem de ekonomik yönden kaynaşmaktadır. Aynı şey birçok yerde meydana çıkmakta ve aynı kültür ürününün mekanik şekilde tekrarlanışı aynı sloganın propagandası olmaktadır. Teknik, etkililik yasası altında her yerde psiko-tekniğe, insanlara karşı davranış yöntemine dönüşmektedir. Her yerde, göze çarpan şeylerin ama yine de alışılmış olanın, önemsiz şeylerin ama yine de etkili olanın, rutin şeylerin ama yine de basit olanın normları geçerlidir; bütün bunlar dikkatsiz, dalgın ya da isteksiz diye tasarlanan müşterileri alt etmek için yapılmaktadır.

Müşteri konuştuğu dil vasıtasıyla kültürün reklam karakterine katkıda bulunur. Dil ne kadar mükemmel bir şekilde ha-

bere karışıp kaybolursa, sözcükler tözel anlam taşıyıcılığından çıkıp niteliksiz işaret haline ne kadar çok gelirse, kastedileni ne kadar arı ve saydam şekilde aktarırsa o kadar nüfuz edilmez hale gelir. Dilin mitolojiden arındırılması, toplam Aydınlanma sürecinin öğesi olarak, büyüye geri dönmektedir. Söz ve içerik farklı ve değiştirilmez şekilde birbirine eşlik ediyordu. Elem, tarih, hatta yaşam gibi kavramlar, bu kavramları vurgulayan ve koruyan sözcüklerde fark ediliyordu. Sözcüğün biçimi aynı zamanda bu biçimleri oluşturup yansıtıyordu. Sözlerin akışını rastlantısal ve nesneye tekabülünü keyfi diye açıklayan kesin ayrılık sözle nesnenin boşinançsal şekilde karışmasını ortadan kaldırmaktadır. Tespit edilmiş bir harf dizisinde bağlılaşımı (korelation) aşarak olay haline gelen şey belirsiz diye ve söz metafiziği diye dışlanır. Ancak sırf tanımlayan ve artık anlam ifade etmesine izin verilmeyen sözcük böylelikle formül halinde kalarak nesne üzerinde sabitleştirilmektedir. Bu durum aynı şekilde dil ve nesne için de söz konusudur. Nesne hakkında bilgi edinmek yerine arındırılmış söz onu soyut bir moment sorunu olarak açıklamakta ve acımasız açık seçikliğe ulaşmak için uygulanan baskı vasıtasıyla artık mevcut olmayan ifadeden yalıtlanmış her şeyi böylelikle gerçeklikte de körletmektedir. Futbol oyunundaki solaçık, kara gömlek, Hitler gençleri ve benzerleri artık adlandırıldıkları gibi değildirler. Söz, rasyonelleştirilmesinden önce özlemle yalanı da yarattıysa, aynı şekilde rasyonelleştirilmiş söz de özlem için, yalandan daha fazlası için bir deli gömleği durumuna gelmiştir. Pozitivizmin dünyayı indirgediği verilerin körlüğü ve dilsizliği, kendini bu verilerin kaydedilmesiyle sınırlayan dile intikal etmektedir. Böylece tanımlamalar bile nüfuz edilmez hale gelmekte, kendilerini son derece karşıt büyü ibarelerine benzeten bir çekme ve itme etkisi ve gücü kazanmaktadırlar. Tanımlamalar tekrar bir çeşit uygulama olarak faaliyet gösterirler, hem de bu ister kadın yıldızın adının stüdyo-

da istatistiksel deneyime göre düzenlenmesi, ister sosyal hükümetin bürokrat ve entelektüel gibi yasaklayıcı adar vasıtasıyla bertaraf edilmesi, ister ülke adından dolayı alçaklığın kendini güvenli hissetmesi şeklinde olsun. Büyünün özellikle bağlı olduğu ad bugün kimyasal bir değişmeye yenik düşmektedir. Etki gücü hesaplanabilen, ama bu yüzden tıpkı arkayik adların etki gücü gibi başına buyruk olan keyfi ve kullanışlı tanımlamalara dönüşmektedir. Arkayik çağdan kalma önadlar ya reklam markaları şeklinde stilize edilerek –film yıldızlarında soyadlar da önad şeklinde– ya da kolektif olarak standart hale getirilerek güncelleştirilmiştir. Buna karşılık meta etiketi olmak yerine taşıyıcısını kendi önöyküsüyle ilişkisinden dolayı bireyleştiren burjuva adlarının, yani aile adlarının modası geçip gitmiş gibi görünmektedir. Bu adlar Amerikalılarda garip bir sıkılganlık yaratmaktadır özel kişiler arasındaki cansıkıcı mesafeyi örtbas etmek için team'in işlevsel üyeleri olarak kendilerine, Bob ve Harry adlarını vermektedirler. Böyle bir görenek insanlar arasındaki ilişkileri, spor seyircilerinin, doğru ilişkilerden koruyan kardeşliği düzeyine indirir. Semantik tarafından sözün tek icraati olarak göz yumulan tanımlama sinyalde eksiksiz hale gelir. Sözün sinyal karakteri, dil modellerini ortalığa yukardan yayma konusundaki çabukluk nedeniyle güçlenmektedir. Halk türküleri haklı ya da haksız oarak üst katmanların yozlaşmış kültürü diye tanımlandıysa, o zaman bu türkülerin öğeleri hiç kuşkusuz uzun, birçok defa dolayımlanmış bir deneyim sürecinde kendi popüler biçimlerini kazanmışlardır. Popular song'ların yaygınlaşması ise çok çabuk gerçekleşmektedir. Salgın halinde meydana çıkan –yani aşırı derecede temerküz etmiş ekonomik güçlerce teşvik edilen– modalar için Amerikalıların kullandığı "fad" deyimi, kültürün o günkü durumla ilgili genel çizgileri daha reklam şeflerince belirlenmeden önce fenomeni tanımlıyordu. Günün birinde Alman faşistleri örneğin "tahammül edilmez" sözcüğünü

hoparlörlerden yaydıkları zaman ertesi gün tüm halk "tahammül edilmez" der. Alman yıldırım savaşının hedef aldığı uluslar aynı şemaya göre bunu kendi jargonlarına katmıştır. Önlemlerle ilgili tanımlamaların genel tekrarlanışı insanları bu önlemlere alışkın duruma getirir, tıpkı serbest piyasa döneminde herkesin ağzındaki meta adlarının sürümü artırması gibi. Tanımlayan sözlerin körü körüne ve hızla yaygınlaşan tekrarlanışı reklamla totaliter sloganları birleştirir. Sözleri insanların konuştuğu sözler haline getiren deneyim katmanı zarara uğramıştır ve dil çabucak benimsenirken, bugüne kadar yalnız ilan tahtalarında ve gazetelerin ilan sayfalarında kullanılan dile özgü bir duyarsızlığa bürünmektedir. Birçokları ya artık hiç anlamadıkları ya da sırf davranışçı önemine göre başvurdukları sözleri ve deyimleri kullanmaktadır, örneğin dilsel anlamı ne kadar az kavranılırsa sonuçta nesnelerine çok daha zorunlu şekilde bağlanan korunma işaretleri gibi. Halkı aydınlatma bakanı bilmeden dinamik güçlerden söz eder, şarkılar hiç durmadan, rêverie ve rhapsody'yi terennüm ederler, popülerliklerini daha soylu bir yaşamın manevi heyecanlarından çok anlaşılmayanın büyüsüne bağlarlar. Memory gibi öteki basmakalıplıklar bir yere kadar anlaşılır, ama bunlara içerik kazandırabilecek deneyim elden kaçar. Bunlar birer yabancı madde gibi konuşulan dilde boy gösterirler. Fleschs ve Hitler adlı alman radyolarında bunları konuşmacının duygulandırıcı, yüksek Almancasında fark etmek mümkündür, ulusa "tekrar görüşmek üzere" ya da "şimdi Hitler gençliği konuşuyor" ve hatta "Führer" diye seslenen konuşmacının aksanı milyonların sesi haline gelir. Tortulaştırılan deneyim ve dil arasındaki, ondokuzuncu yüzyılda lehçede hâlâ uzlaştırıcı etkilerde bulunan sonuncu bağ bu tür deyimlerde kopmuştur. Esnek zihniyetiyle Alman yazı işleri müdürü olmayı başaran redaktör için bu yüzden Almanca sözcükler el altından birer yabancı sözcük halinde duygusuzlaşıp taşlaşırlar. Dilin faşist camia tarafından

ne dereceye kadar biçimsizleştirildiğini her sözcükten anlamak mümkündür. Bu tür bir dil gitgide her şeyi kapsayan, totaliter bir duruma gelmiştir. Sözcüklerin maruz kaldığı zorbalığı artık anlamak mümkün değildir. Radyodaki konuşmacı tumturaklı sözler etmeyi gerekli görmez; hatta aksanını çeşitine göre hitap ettiği dinleyici grubunun aksanından ayırması da mümkün değildir. Ancak buna karşılık dinleyicilerin ve izleyicilerin dili ve jestleri, bugüne kadar denenmiş hiçbir yöntemin ulaşamadığı nüanslara kadar, kültür sanayii şemasınca her zamankinden daha güçlü şekilde gerçeklik düzeyine çıkarılmaktadır. Bugün kültür sanayii, manevi sapmalar karşısında duyarlığı pek de hassas gelişmemiş sınır demokrasisi ile işveren demokrasisinin uygarlıkçı mirasına konmuştur. Herkes dans etmek ve eğlenmekte serbesttir, tıpkı dinin tarihsel olarak tarafsızlaştırılmasından bu yana sayısız mezheplerden birine girmekte serbest olması gibi. Ancak ideoloji seçiminin her zaman ekonomik baskıyı yansıtan özgürlüğü, her alanda, benzer olanların özgürlüğü olarak meydana çıkmaktadır. Bir genç kızın gerekli randevuyu kabul ediş ve sona erdiriş tarzı, telefondaki ve en senli benli durumlardaki aksanı, sohbet sırasında sözcüklerin seçimi, hatta soysuzlaşmış derinlik-psikolojisindeki düzen kavramlarına göre bölünmüş tüm manevi yaşam, insanın kendini, kültür sanayiince itkisel uyarımlara kadar temsil edilen modele denk başarılı bir aygıt haline getirme çabasına kanıt oluşturmaktadır. İnsanların en mahrem tepkileri bile kendilerine kıyasla o kadar eksiksiz şekilde şeyleştirilmiştir ki, kendine özgü olma düşüncesi sadece en aşırı soyutluklarda yaşamaya devam etmektedir: Personality kavramı artık onlara parlak beyaz dişlerden ve koltuk altlarının terlememesinden, heyecan duymamaktan başka bir şey ifade etmemektedir. İşte bu durum kültür sanayiindeki reklamların zaferidir, aynı zamanda içyüzü anlaşılmış kültür metalarına tüketicilerin mecburen öykünmeleridir.

ANTİ-SEMİTİZMİN ÖĞELERİ

Aydınlanmanın Sınırları

I

Anti-semitizm bugün kimilerine göre insanlığın kader sorunu, kimilerine göreyse sırf bir bahane sayılmaktadır. Faşistlere göre Yahudiler bir azınlık değil, bir karşı-ırktır, ilke olarak olumsuz bir ilkedir; dünyanın yazgısı köklerinin kurutulmasına bağlıdır. Bunun tam karşıtı olan sav, Yahudilerin ulusal ya da ırksal özelliklerden uzak bir şekilde, başka bir şey değil sırf dinsel inanç ve gelenek dolayısıyla bir grup oluşturmasıdır. Yahudi özelliği doğulu Yahudilerle, henüz tam olarak intibak etmemişlerle ilgili olmaktadır. Her iki doktrin hem doğru hem yanlıştır.

Birinci doktrin, faşizm onu doğru hale getirdiği için bu anlamda doğrudur. Yahudiler bugün, sahte toplum düzenini kendiliğinden yansıtan ve hem pratik hem de teorik imha isteğini üzerine çeken bir grup oluşturmaktadır. Mutlak kötü tarafından mutlak kötü diye damgalanmışlardır. Böylece onlar gerçekten de seçilmiş halk olmaktadır. Egemenlik ekonomik yönden onlara artık ihtiyaç duymadığı zaman Yahudiler, egemenliğin, sadece üstesinden gelinmesi gereken mutlak nesnesi diye tespit edilmiştir. Sonuçta bunu, asıl hedef alınan işçilerin yüzüne karşı belli nedenlerden dolayı kimse söylememektedir; zenciler nereye aitlerse orada tutulmak istenir, ama yer-

yüzü Yahudilerden temizlenmelidir. Onları haşarat gibi imha etme çağrısı her ülkedeki muhtemel faşistlerin yüreğinde yankı yapar. Irkçılar dünyaya karşı yarattığı Yahudi imgesinde kendi özünü dışavurmaktadır. Tek kaygıları mülkiyet, gasp, ne pahasına olursa olsun sınırsız iktidardır. Gücüne inanmadıkları kurban törenini hiç durmadan tekrarlayarak kendi suçlarını üstüne attıkları, egemenler diye alay ettikleri Yahudileri çarmıha gererler.

Öteki, liberal sav fikir olarak doğrudur. Bu sav, öfkenin uzun sürmediği ve kendini meşgul edebilecek özellikler arayan bir toplum imgesini içermektedir. Ne ki liberal sav, insanın birliğini ilkesel olarak çoktan gerçekleşmiş diye kabul ederek mevcudun savunulmasına yardım etmektedir. Azınlık politikasıyla, demokratik strateji vasıtasıyla en büyük tehdidi savuşturma denemesi, tıpkı sonuncu liberal burjuvanın savunulması gibi çift anlamlıdır. Acizlikleri acizlik düşmanını celp etmektedir. Yahudilerin varoluşu ve görünüşü intibak yetersizliğinden dolayı mevcut genelliği tehlikeye atmaktadır. Kendi yaşam düzenlerine sıkı sıkıya sarılmaları onlan egemen düzende güvensiz bir konuma getirmiştir. Bu düzen tarafından hükmedilmeden korunmayı beklemişlerdir. Egemen halklarla ilişkileri tamah ve korku ilişkisi olmuştur. Ancak egemen özle olan farkı açığa vurdukları zaman, toplumda yükselmiş olanlar bunun yerine toplumun bugüne kadar insanlara zorla kabul ettirdiği duyarsız Stoa karakterini geçirirler. Aydınlanma ile egemenliğin diyalektik iç içe geçişi, ilerlemenin acımasızlık ve kurtuluşla olan, Yahudilerin sayılı aydınlanmacılarda ve demokratik halk hareketlerinde hissettikleri çifte ilişkisi intibak ettirilmişlerin özünde de görülmektedir. İntibak etmiş Yahudilerin, başkalarınca hükmedilmeyi hatırlatan utanç verici nişaneyi, deyim yerindeyse ikinci sünneti aşmalarına yarayan aydınlatılmış kendine hakimiyet onları kendi, dağılmaya yüz tutmuş cemaatinden ayırarak kayıtsız şartsız Yeniçağ burjuva-

zisinin dünyasına götürmüştür, ki bu burjuva dünyası önü alınmaz şekilde açık bir baskı düzenine doğru gerilemekte ve katışıksız ırk olarak yeniden örgütlenmek için ilerlemektedir. Irk, ırkçıların istediği gibi doğrudan doğruya doğal bir özellik değildir. Daha çok doğal olana, yalın zorbalığa indirgeyiştir, mevcudun içinde geneli oluşturan inatçı tikelliktir. Bugün ırk, burjuva bireyinin barbar kolektifle bütünleşmiş şekilde kendini savunmasıdır. Liberal Yahudiler taraftar oldukları toplumsal uyumu önce cemaat uyumu olarak kendileri yaşamak zorundaydılar. Kanılarına göre anti-semitizm, aslında insanlar tahrife uğramadan ayakta duramayacak olan düzeni tahrif etmektedir. Genel olarak zulüm gibi Yahudilere zulmedilmesini de böyle bir düzenden ayırmak mümkün değildir. Kendini dönemler içinde ne kadar gizlerse gizlesin bu düzenin özü günümüzde açığa çıkan zorbalıktır.

II

Halk hareketi olarak anti-semitizm, kışkırtıcılarının sosyaldemokratları suçlamaktan hoşlandıkları şeyin ta kendisiydi: Yani her şeyi benzer hale getirmek. Emretme yetkisi olmayanlar da halk gibi kötü duruma düşmelidir. Alman memurundan Harlem'deki zencilere kadar tamahkâr taraftarlar, sonuçta başkalarının elinde bir şey kalmamasına sevinmekten başka bir şey elde edemeyeceklerini aslında her zaman biliyorlardı. Yahudilere ait mülkiyetin ari ırk tarafından genellikle üst katmanlara yarayan gasp edilişi Üçüncü Reich döneminde kitlelere, Rusya'daki yağma edilmiş Yahudi semtlerinden Kazakların taşıdığı yetersiz ganimet kadar bile refah getirmemiştir. Reel yarar, iç yüzü yarı yanya anlaşılmış ideolojiydi. Irkçılık çaresinin ekonomik yararsızlığını gözler önüne sermenin

onun çekim gücünü azaltacağına artırması gerçek doğasına dikkati çekmektedir: Bu çare insanlara değil, onların imha itkisine yardımcı olur. Irkçının hesaba kattığı asıl kazanç, öfkesinin kolektif tarafından onaylanmasıdır. Ne kadar az şey belli olur, meydana çıkarsa, yanlışlığına karşın insan o kadar daha inatçı şekilde harekete bağlı kalır. Verimsizlik argümanına karşı anti-semitizmin muaf olduğu anlaşılmıştır. Halk için o bir lükstür.

Anti-semitizmin egemenlik için amaca uygunluğu gün gibi ortadadır. Ona bir çeşit oyalama, ucuz rüşvet aracı, teröre örnek olarak başvurulmaktadır. Saygın dolandırıcılar onu el altında hazır tutmakta, saygın olmayanları da uygulamaktadır. Ancak toplumsal ve bireysel aklın anti-semitizmde görülen biçimi, yani aklın umutsuzca bir kaçış denemesi olarak sürgün kaldığı tarih öncesi ile tarihin iç içe geçişi tamamen karanlıktadır. Uygarlığa böylesine kök salmış dert ve acıları bir kimse kendi hak ve yetkisi olarak idrak etmezse, bireyler sırf kurbanın kendisi gibi iyi niyetli de olsalar, bu dert ve acıları tek başlarına yatıştıramazlar. Geçerli rasyonel, ekonomik, politik açıklamalar ve karşı-argümanlar –her zaman doğru olanı tanımlasalar dahi– bunu başaramazlar, çünkü egemenliğe bağlı rasyonellik dert ve acıların temelinde yatmaktadır. Körü körüne saldıran ve körü körüne savunan kişiler olarak zulmedenle kurban aynı felaket çevresine aittirler. Anti-semitizme dayalı davranış tarzı körleşmiş, öznelliği elinden alınmış insanın özne olarak serbest bırakıldığı durumlarda ortaya çıkar. Bu davranışlar –her iki taraf için– ölümcül ve davranışçılar tarafından yorumlanmadan tespit edildiği gibi anlamsız tepkilerdir. Anti-semitizm duruma uydurulmuş bir şemadır, hatta uygarlığın ritüellerinden biridir ve bir azınlığa zulmedilmesi de gerçek ritüel cinayetleridir. Bunlarla herkese, bu cinayetlere engel olabilecek şeylerin, yani bilincin, anlamın, sonuçta hakikatin acizliği gösterilmektedir. Cinayet işleyerek budalaca vakit ge-

çirişte insanın alıştığı, boyun eğdiği vurdumduymaz yaşam pekiştirilmektedir.

Anti-semitizmin bir supap yerine geçtiği iddiasına hakikatteki payını kazandıran sadece onun basiretsizliği, plansızlığıdır. Öfke, göze çarpan korunmasız kişilerin üzerine boşalır. Duruma göre kurbanların, yani yersiz yurtsuzların, Yahudilerin, Protestanların, Katoliklerin değiştirilebilmesi nasıl mümkünse, bunların her biri katillerin yerine geçebilir, hem de kural olarak kendini güçlü hisseder etmez aynı gözü kapalı cinayet işleme isteğiyle. Doğal anti-semitizm olmadığı gibi, kimse Yahudi düşmanı doğmaz. Yahudi kanı akıtma çağrısını kendilerine ikinci doğa yapan yetişkinler, tıpkı gençlik gibi, bu kanı niçin akıtmaları gerektiğini pek bilmezler. Bunu bilen ve emri veren üst katmanlar Yahudilerden nefret etmez ve emre uyan taraftarları sevmez. Ne ekonomik ne de cinsel yönden tatmin olan bu taraftarların nefreti sınırsızdır; tatmin nedir bilmedikleri için gerginliğin azalmasına göz yummak istemezler. Bu, örgütlü canilere gerçekten de can veren bir çeşit dinamik idealizmdir. Bu caniler yağmalamak için yollara düşerler ve bunun için büyük bir ideoloji yaratırlar, ailenin, vatanın, insanlığın kurtuluşundan söz ederek zırvalarlar. İçten içe sezmelerine karşın sonuçta dolandırılanlar kendileri olduğu için, rasyonelleştirmeye yaraması gereken aşağılık rasyonel motifleri, yani yağma tamamen ortadan kalkar ve rasyonelleştirme istemeye istemeye samimi hale gelir. Bu canilerin başlangıçtan itibaren kendilerini akıldan daha yakın hissettikleri karanlık itki onları tamamen hükmü altına alır. Rasyonel adalar altında kalır ve sadece umutsuzlar hâlâ hakikatin savunucusu, dünyanın en ücra köşesini dahi reformdan geçirmesi gereken yenileştirmeciler olarak ortaya çıkarlar. Canlı her şey artık hiçbir eğilime zarar vermeyen iğrenç ödevlerinin malzemesi haline gelir. Edim gerçek bağımsız bir bizatihi amaç olur, kendi amaçsızlığını örtbas eder. Anti-semitizm daima işi

yarım bırakmamaya çağırır. Anti-semitizm ile bütünlük arasında baştan beri sıkı bir bağ bulunuyordu. Körlük hiçbir şey anlamadığı için her şeyi kapsamına alır.

Liberalizm Yahudilerin emretme yetkisi bulunmadan mülk sahibi olmasını sağlamıştır. Mutluluğu iktidarın olmadığı yerde de vaat etmek insan haklarının anlamıydı. Aldatılan kitleler, sınıflar mevcut oldukça bu vaatin genel olarak bir yalandan öteye gitmeyeceğini sezmekte ve bu durum öfkelenmelerine neden olup, kendileriyle alay edildiğini hissetmektedirler. Hâlâ bir olasılık, bir fikir olarak bu mutluluk düşüncesini her defasında kafalarından uzaklaştırmaya mecbur kalmakta, vakti ne kadar çok yaklaşırsa bu düşünceyi o kadar daha büyük bir öfkeyle reddetmektedirler. Bu düşünce ilkesel başarısızlığın tam ortasında gerekleşmiş gibi göründüğü zaman kitleler kendi özlemleri sayılan baskıyı tekrarlamak zorunda kalırlar. Kendisi ne kadar mutsuz olursa olun bu tür bir tekrara yol açan şey, yani ezeli Yahudi ve Mignon*, vaat edilmiş toprakları hatırlatan yabancı, cinsiyeti hatırlatan güzellik, promiskuiteyi ikaz eden iğrenç diye dışlanmış hayvan, uygarlığın sancılı sürecini asla sonuna kadar götüremeyen uygarların tahrip isteğini üstüne çeker. Doğaya olanca güçleriyle hükmedenlere, acı çekenler aciz mutluluk görünüşünü tahrik edercesine yansıtırlar. Hükmetmeden mutlu olma düşüncesine katlanmak mümkün değildir, çünkü hükmetmek mutluluğun ta kendisidir. Bolşevizme maddi destek sağlayan haris Yahudi bankacılar komplosuna ilişkin kuruntu doğal acizlik belirtisi, iyi yaşamak da mutluluk belirtisi olmaktadır. Buna aydın imgesi eşlik eder; aydın diğerlerinin kendi kendilerine bahşedemedikleri şeyi yapar, yani düşünüyormuş gibi görünür ve çaba, bedensel güç sarfederek ter dökmez. Bankacı ve aydın, para ve akıl, tedavülün bu iki temsilcisi, egemenliğin kendini ebedi-

* Mignon: Goethe'ye göre özlemle seven kadın simgesi, –ç.

leştirmek için yararlandığı ve kötürümleştirdiği insanların yadsınmış idealleridir.

III

Dinsel ilk duyguların ve rönesansların, devrimlerden kalan mirasın piyasada satışa çıkarıldığı, faşist Führer'ler kapalı kapılar ardında ulusların canı ve toprakları üzerinde pazarlık ederken birkaç kurnazın radyoları başında fiyat üzerinde hesaplar yaptığı bugünkü toplum, toplumun foyasını meydana çıkaran sözün hâlâ ve bu yüzden politik bir dolandırıcılar çevresine alınmak için tavsiye olarak meşruluğunu kanıtladığı, politikanın artık sırf bir alış veriş değil, alış verişin politika olduğu bu toplum Yahudinin gerikalmış esnaflara özgü tavır ve hareketlerine öfkelenmekte, onu materyalist diye, alış verişi mutlaklaştıranların ateşli ruhuna baş eğmesi gereken bezirgan diye tanımlamaktadır.

Burjuva anti-semitizminin özgül ekonomik bir nedeni vardır: Egemenliğin üretim kılığına girmesi. Önceki dönemlerde egemenler doğrudan doğruya baskı uygularken çalışmayı yalnız alt katmanlara bırakmakla kalmayıp üstelik egemenlik altında zaten öyle olan bir yüz karası, bir hakaret diye açıklamışlardır, böylece mutlak monarşi merkantilizmde büyük manifaktur sahiplerine dönüşmüş, üretim kamu tarafından iyi karşılanır hale gelmiştir. Burjuva olarak efendiler sonuçta rengarenk üniformaları üstlerinden tamamen atıp sivil giysileri kuşanmıştır. Başkalarının emeğine rasyonel şekilde hükmetmek için, çalışmak ayıp değildir, demişlerdir. Her zamanki gibi birer kapkaççı olarak kalmalarına karşın kendilerini yaratıcılar arasına katmışlardır. Fabrikatör rizikoya girmiş, bir tüccar ve bankacı gibi cebe indirmiştir. Hesaplamış, düzenlemiş, satın almış, satmıştır. Piyasada sermayesine denk düşenlerle ka-

zanç konusunda rekabete girişmiştir. Bunun üzerine yalnız piyasada değil üstelik kaynakta da kapkaççılığa başlamış, sınıfının görevlisi olarak işçilerinin emeğinden payını almak için gerekeni yapmıştır. İşçilerse mümkün olduğunca çok üretmek zorundaydılar. Fabrikatör gerçek Shylok olarak görünüşünde ısrar etmiştir. Makineleri ve malzemeyi elinde bulundurması nedeniyle diğerlerini üretmeye zorlamıştır. Herkes gibi gerçeği bildiği halde kendini üretici diye tanımlamıştır. Kazancını liberalizmde olduğu gibi işveren ücretiyle ya da bugünkü gibi müdür aylığıyla haklı göstermiş olsa bile kapitalistin asıl üretici çalışması, sözleşmesinin özünü ve ekonomik sistemin kapkaççı doğasını gizleyen ideolojiydi.

Bu yüzden Yahudiyi göstererek, yakalayın hırsızı!, diye bağırmaktadırlar. O gerçekten de günah tekesidir, ama küçük manevralar ve entrikalar için değil, geniş anlamda, yani tüm sınıfın ekonomik haksızlığının ona isnat edilmesi anlamında. fabrikatör borçlusunu, yani işçiyi fabrikada göz altında tutar ve parayı uzatmadan önce karşılığını denetler. İşçiler gerçeklikte ne olup bittiğini, bu para karşılığında satın alabilecekleri şeyleri gördükleri zaman hissederler. En küçük fabrikatör bile, daha önce hiçbir egemenin görmediği kadar çok metayı ve hizmeti tasarrufunda bulundurur; işçilerin eline geçense kültürel asgaridir. Piyasada paylarına ne kadar az meta düştüğünü öğrenmeleri yetmiyormuş gibi satıcı da onların satın alamayacağı şeyleri över durur. İşçilerden neyin esirgendiği ifadesini ücretle fiyat arasındaki oranda bulur. İşçiler aldıkları ücretle birlikte ödeme ilkesini de kabul ederler. Tüccar onlara, fabrikatör için imzaladıkları seneti sunar. Tüccar sistemin bütünü için bir icra memurudur ve tüm nefreti üstüne çeker. Sömürü için tedavül alanının taşıdığı sorumluluk toplumsal yönden zorunlu görülmüştür.

Yahudiler tedavül alanını yalnız başlarına ellerinde tutmuyorlardı. Ama ezelden beri katlandıkları nefreti kendi varlıkla-

nıyla yansıtmadan çok uzun bir süre bu alanda kapalı kalmışlardı. Ari ırktan meslektaşlarının tersine artık-değerin kaynağına inmekten çok uzaktılar. Üretim araçlarının mülkiyetini ele geçirmeleri çok zor ve geç olmuştur. Elbette bu mülkiyet vaftiz edilmiş Yahudileri Avrupa tarihinde ve Alman İmparatorluğu'nda yönetim ve sanayi alanlarında yüksek mevkilere getirmiştir. Ne var ki onlar bu mülkiyeti hep iki misli bir itaatle, büyük bir zahmetle ve kendini inatla yadsıyarak haklı göstermek zorundaydılar. Öteki Yahudiler hakkında verilen kararı davranışlarıyla dolaylı olarak benimsedikleri ve tekrar onayladıkları zaman kendilerine dokunulmamıştır: İşte vaftizin anlamı budur. Ünlülerin başardıkları bütün büyük işler, Yahudilerin Avrupa halkları arasına alınmalarını sağlamamıştır, kök salmalarına izin verilmemiş, bu yüzden köksüz bırakılmışlardır. Herzaman Kayzerlere, prenslere ya da mutlakiyetçi devlete bağımlı birer himayelik Yahudi olarak kalmışlardır. Bir zamanlar bütün bu Kayzerler, prensler geri kalmış nüfus karşısında ekonomik yönden ilerdeydiler. Yahudiden arabulucu olarak yararlanabildikleri sürece, zarar ziyanı karşılamak zorunda olan kitlelere karşı onu koruyorlardı. Yahudiler ilerlemenin sömürgecileriydiler. Birer tüccar olarak Roma uygarlığını gens toplumu Avrupasında yaygınlaştırmaya yardımcı olmalarından bu yana kendi ataerkil dinleriyle uyum içinde kente, burjuvaziye ve sonuçta sanayiye özgü ilişkilerin temsilcileriydiler. Kapitalist varoluş biçimlerini kırsal alana taşımışlar ve bu varoluş biçimlerinden dolayı acı çekenlerin nefretini kazanmışlardı. Yahudiler bugün yok olmalarına yol açan ekonomik gelişme yüzünden, kapitalizmin yoksullaştırdığı zanaatçıların ve çiftçilerin gözüne baştan beri bir diken gibi batmaktaydı. Kapitalizmin dışlayan, tikel karakterini şimdi kendi üstlerinde yaşayıp görmekteler. Hep birinci olmak isteyenler çok geride bırakılmaktadır. Bir Amerikan eğlence tekelinin Yahudi yöneticisi bile, tüm debdebesine karşın, umutsuz bir

edilgenlik içinde yaşamaktadır. Kaftan, çok eski burjuva giysisinin hayalete benzer mirasıydı. Bugün bu kaftan, taşıyıcısının, baştan sona aydınlanmış şekilde kendi tarih öncesi hayaletlerini kovan toplumun dışına savrulduğunu kanıtlamaktadır. Bireyciliği, soyut hak ve kişi kavramını savunanlar şimdi tür düzeyine ingirgenmiştir. Kendisine insanlık niteliği kazandırması gereken yurttaş haklarını pek de öyle üzüntüsüz ve rahatça elde etmesine göz yumulmayanlar yine Yahudilerdir, hem de hiç fark gözetmeden. Yahudiler ondokuzuncu yüzyılda da merkezi iktidarla ittifak kurmaktan kaçınmamıştır. Genel, devletçe korunan haklar güvenliğinin teminatı olmuş, olağanüstü durum yasası ise bir karabasan gibi üstüne çökmüştür. Haklarını elde etmek için direndiği yerlerde bile lütuf ve merhametin eline kalmış bir nesne olmaktan öteye gidememiştir. Ticaret onun mesleği değil yazgısıydı. Yahudi, yaratıcı diye geçinmek zorunda olan sanayi şövalyelerinin yarasıydı (travma). Kendisinin içten içe niçin hor görüldüğünü Yahudi jargonundan sezmektedir: Onun anti-semitizmi kendinden nefrettir, asalağın rahat olmayan vicdanıdır.

IV

Irkçıların anti-semitizmi dini hesaba katmak istememektedir. İddiasına göre söz konusu olan ırkın ve ulusun saflığıdır. Ebedi selâmet konusunda duyulan kaygıyı insanların çoktan terkettiğini farketmektedirler. Bugün sıradan bir inanç sahibi geçmişteki bir kardinal kadar kurnazdır. Yahudileri pişmanlık duymayan inançsızlar diye suçlamak artık kitleleri harekete geçirmemektedir. Ne ki, iki bin yıldır Yahudi zulmünü teşvik eden dinsel düşmanlığı ortadan kaldırmak pek mümkün görünmüyor. Daha çok anti-semitizmin kendi dinsel geleneğini yadsımak için gösterdiği gayret bu düşmanlığın anti-semitizm-

de, bir zamanlar dünyevi antipatinin (idiosynkrasie) inanç gayretkeşliği içinde tuttuğu yerden çok daha derinde bulunduğunu kanıtlamaktadır. Din ortadan kaldırılmamış, kültür metaı olarak ortama intibak ettirilmiştir. Aydınlanma ile egemenlik arasındaki ittifak, aydınlanmanın ve egemenliğin kendi gerçeğinin bilince girmesini engellemiş ve şeyleştirilen biçimlerini muhafaza etmiştir. Her ikisi de sonuçta faşizmin işine yaramaktadır: Zaptedilmeyen özlem ırkçıların başkaldırısı olarak yönlendirilmekte, Protestan ideali dehalarının ardılları Wagner'deki İsa'nın kutsal kadehini savunan şövalyeler örneğine göre kan beraberliği ve seçkin muhafız alayı komplocularına çevrilmekte, din bir kurum olarak sistemle kısmen dolaysız iç içe geçmekte, kısmen de kitle kültürünün ve resmigeçitlerin debdebesine aktarılmaktadır. Önderlerinin ve takipçilerinin övündüğü fanatik inanç, önceki dönemlerde umutsuzluğa düşenleri yolundan döndürmeyen, direngen inancın ta kendisidir, ama içeriği kaybolmuştur. Geriye kalan tek şey bu inanca katılmayanlara duyulan nefrettir. Alman Hıristiyanlarında sevgi dininden geriye yalnız anti-semitizm kalmıştır.

Hıristiyanlık sadece Yahudiliğin gerisine düşmek değildir. Hıristiyanların tanrısı, yeğtanrıcılık (henoteizm) biçiminden evrensel biçime geçerken doğal cinlerin özelliklerini üzerinden tamamen atamamıştı. Ön-animist çağdan kaynaklanan dehşet doğadan çıkarak doğayı yaratıcısı ve hükümranı olarak kendine eksiksiz bağımlı kılan mutlak Ben kavramına intikal etmektedir. Kendisini böylesine yabancılaştıran tüm tarife sığmaz gücü ve ihtişamıyla bu kavram, bir yüce olanla, aşkın olanla ilişkisinden dolayı evrensel hale gelen düşünce için yine de ulaşılabilir olmaktadır. Tanrı bir ruh, akıl olarak doğanın karşısına, mitsel tanrılar gibi sırf kendi amaçsız deveranının sorumluluğunu üzerine almakla kalmayıp üstelik bu deverandan kurtulabilen başka bir ilke olarak çıkmaktadır. Ama onun soyutluğunda ve uzaklığında, ölçülemez olandan duyu-

lan dehşet artmıştır. Yanıbaşında hiçbir şeye izin vermeyen küstah Ben sözcüğü, körü körüne ama bu yüzden çok anlamlı anonim yazgı sloganını kaçınılmaz zorbalık konusunda kat kat aşmaktadır. Yahudilerin tanrısı hak ettiği şeyi talep eder ve tembellerle kozunu paylaşır. Kullarını günah ve sevap örgüsüne dahil eder. Buna karşılık Hıristiyanlık, tanrı ile insanın Yahudi dinindeki birliğinde ve Mesih müjdesinde yer alan inayet momentini öne çıkarmıştır. Bu moment, yaratığın kendini tanrıda tekrar bulmasıyla birlikte mutlak olandan duyulan dehşeti azaltmıştır: Kutsal arabulucu bir insan adı taşır ve bir insan gibi ölür. Verdiği mesaj şudur: Korkmayın; yasa inancın karşısında yok olur gider; sevgi, yani biricik yasa her çeşit azametten daha yüce olacaktır. Ne ki, doğal dinin büyüsünü kaldırmak için başvurduğu aynı momentler sayesinde Hıristiyanlık putataparlığı manevileştirerek tekrar yaratır. Mutlak olan sonluya ne kadar yaklaştırılırsa sonlu olan da o kadar mutlaklaştırılır. Ete kemiğe bürünen ruh, yani İsa tanrılaştırılmış büyücüdür. İnsanın mutlak olanda kendini yansıtması, tanrının İsa vasıtasıyla insanlaşması proton pseudos'tur. Yahudiliği aşan gelişmeye, insan İsa'nın tanrı olduğunu iddia ederek ulaşılmıştır. Felaketin suçlusu özellikle Hıristiyanlığın bu yansıtıcı momentidir, büyünün manevileştirilmesidir. Manevi olan karşısında doğal varlık olarak beliren şey manevi varlık diye gösterilmektedir. Manevi olan, sonlunun bu tür haksız talebine karşı yapılan itirazın yaygınlaşmasından ileri gelir. Rahat olmayan vicdan böylece peygamberi simge diye, büyü pratiğini de dönüşüm diye tavsiye etmek zorundadır. İşte bu, Hıristiyanlığı belli anlamda tek din haline, düşüncel yönden kuşkulu olanla düşüncel bağ haline, kültürel bakımdan özel bir alan haline getirmektedir. Asya'daki büyük sistemler gibi Hıristiyanlık öncesi Yahudilik de ulusal yaşamdan, genel kendini korumadan hemen hemen hiç ayrılmayan bir inançtı. Pagan kurban töreninin biçim değiştirişi ne sırf kült'te ne de sırf

hissiyatta gerçekleşmiştir, o çalışma sürecinin biçimini belirlemiştir. Bu sürecin şeması olarak kurban rasyonel duruma gelmektedir. Tabu, çalışma sürecinin rasyonel düzenlenişine dönüşür. O savaş ve barışta yönetimi, ekip biçmeyi, yiyeceklerin hazırlanışını ve et kesimini düzenler. Kurallar rasyonel düşünme'den kaynaklanmasa bile rasyonellik kurallardan kaynaklanır. Dolaysız korkudan kurtulma çabası ilkellerde ritüellerin örgütlenmesine yol açmış, Yahudilikte aile ve devlet yaşamının kutsal ritmi halinde düzene girmiştir. Rahipler göreneğe uyulması için gözcü seçilmişlerdi. Egemenlikteki işlevleri teokratik pratikte açığa çıkıyordu; ama Hıristiyanlık egemenliği ele geçirmek istediği yerde bile manevi alanda kalmaktan başka bir şey düşünmüyordu. Hıristiyanlık kendini korumayı sonuncu kurban vasıtasıyla, yani tanrı-insanın kurban edilmesiyle ideolojide ihlâl etmiş, ama böylelikle dışkutsallığın değerden düşürülmüş varoluşuna teslim etmiştir: Musa yasası feshedilmiş, ama krala ve tanrıya kendi payları verilmiştir. Dünyevi yönetim güçlendirilmekte ya da gaspedilmekte, Hıristiyanlığa özgü şeyler imtiyazlı necat alanı olarak icraate konmaktadır. Kendini korumanın, İsa'ya öykünerek aşılması emredilmektedir. Böylece fedakâr sevgi çocuksuluktan yoksun bırakılmakta, doğal sevgiden ayrılmakta ve sevap diye telâkki edilmekedir. Necat vukufuyla kazanılan sevginin yine de dolaysız sevgi olması gerekmektedir; doğa ile doğaüstü bu sevgide uzlaşacaktır. Onun gerçekdışılığı burada, yani kendini unutmanın yanıltan olumlayıcı anlam kazandırışında yatmaktadır.

Anlam kazandırış yanıltıcıdır, çünkü kilise, insanların kilise öğretisine uyarken Katolik yorumdaki gibi yapılan işlerin ya da Protestan yorumda olduğu gibi inançların necat yolunu görmelerini talep etmelerinden dolayı yaşamakta, ama hedef hakkında yine de güvence verememektedir. Manevi necat için verilen sözün yükümsüzlüğü, Hıristiyan öğretisindeki ölüm-

suz ve Yahudilere özgü, büyüyü ve sonuçta kiliseyi görevli hale getiren bu moment safdil inanç sahibince sessiz sedasız reddedilmiştir, Hıristiyanlık, yani supra-natüralizm onun için büyülü bir ritüel, doğal din olmaktadır. O sadece kendi inancını unutarak inanır. Vukuf ve kanaat konusunda astrologlar ve ispirtizmacılar gibi kendini aldatır. Bu durum ruhanileştirilmiş teoloji karşısında kötüler için zorunlu değildir. Savaştaki torunu için dindar bir sadelik içinde aziz Gennaro'ya mum adayan İtalyan anası hakikate, aziz Gennaro'nun bile karşısında aciz kaldığı silahları putataparlıktan uzak şekilde kutsayan Papalardan ve başrahiplerden daha yakın olabilir. Ancak dinin kendisi sadelik için dinin yedeği durumuna gelir. Bununla ilgili kuşkular ilk gününden beri Hıristiyanlığa eşlik etmiştir, Pascal'dan Lessing, Kierkegaard ve Barth'a kadar sadece paradoks, resmi din karşıtı Hıristiyanlar bu kuşkuyu kendi teolojilerine çıkış noktası yapmışlardır. Bunlar böyle bir bilinç içinde yalnız radikal değil, hoşgörülü de olmuşlardı. Ama diğerleri, yani bunu bilinç dışına itenler ve vicdanları rahat olmadan Hıristiyanlığı emin bir mülkiyet diye görenler kendi ebedi kurtuluşlarını, akıldan fedakârlık etmemiş olanların başına gelen dünyevi felakette gerçekleştirmek zorunda kalmıştır. Bu, antisemitizmin dinsel kaynağıdır. Oğul'un yandaşları daha iyi biliyorlar diye baba dininin yandaşlarından nefret etmektedir. Bu, necat olarak katılaşan aklın akla düşmanlığıdır. Yahudi düşmanı Hıristiyanı kızdıran şey, felakete, onu rasyonelleştirmeden ve hak edilmemiş tanrı rahmeti düşüncesini, sözümona bu düşünceyi yaratması gereken dünyanın gidişine ve necat düzenine karşı elinden bırakmadan dayanan hakikattir. Anti-semitizm inanç ve tarih ritüelinin haklı olduğunu onaylamalıdır, hem de onu böyle bir hakkı yadsıyanlar üzerinde icra ederek.

V

Siegfried sevgisini kazanmaya çalıştığı Mime'ye "senden artık hoşlanmıyorum, bunu sakın unutma" der. Yahudi düşmanlarının bilinen cevabı antipatiyi mazeret göstermektir. Antipatinin içeriğinin kavram düzeyine çıkarılıp çıkarılmaması, anlamsızlığının farkına varılıp varılmaması toplumun anti-semitizmden kurtulmasına bağlıdır. Ancak antipati özel olana bağlı kalır. Doğal sayılan genel olandır, toplumun amaçsal ilişkilerine intibak eden şeydir. Ne ki, kavram düzeninin kanalları vasıtasıyla kendini anlamlı olan halinde ıslah ettirmeyen doğa, tablet üzerinde taş kalemin çıkardığı ve insanın içine işleyen tiz ses, pisliği ve çürümeyi hatırlatan haut goût*, gayret gösterenin alnında beliren ter, yani durumu her zaman tam kavrayamayan ya da içinde yüzlerce yıllık gelişmenin biriktiği yasakları ihlâl eden her şey can sıkar ve yapmacık nefreti üstüne çeker.

Antipatiye hitap eden motifler kökeni hatırlatır. Bu motifler biyolojik tarih öncesinin an'larını, yani sesiyle insanın saçlarını dimdik eden ve kalbini durduran tehlike belirtilerini meydana getirirler. Antipatide organlar öznenin egemenliğinden tekrar uzaklaşır ve kendi başlarına biyolojik temel uyarımlara boyun eğer. Cildin, kasların, organların katılıp kalması gibi. Reaksiyonlarla karşılaşan Ben onlara tamamen hakim değildir. Bir an için çevredeki hareketsiz doğaya intibak ederler. Ancak hareketli olan hareketsiz olana, gelişkin yaşam yalın doğaya yaklaşınca birbirine yabancılaşırlar, çünkü canlı olanın, Daphne gibi heyecanın doruğundayken dönüşmeye çalıştığı hareketsiz doğa en yüzeysel, mekansal ilişkiye muktedir biricik şeydir. Mekan mutlak yabancılaşmadır. İnsan doğa gibi olmak isterken aynı zamanda ona karşı duygusuzlaşır,

* Haut goût: Kimi et cinslerindeki yabani tat, –ç.

sertleşir. Yılgınlık olarak korunma bir ortama uyma (mimikry) biçimidir. İnsanlardaki katılıp kalma reaksiyonları kendini korumanın arkayik şemalarıdır: Yaşam, devam edebilmek için gereken bedeli ölüye intibak ederek ödemektedir.

Uygarlık, başkasına organik sokulmanın, sığınmanın yerine, büyü evresindeki asıl öykünmeci davranışın yerine öykünmenin örgütlü icrasını ve tarihsel evrede rasyonel pratiği, çalışmayı geçirmiştir. Zaptolunmayan öykünme dışlanmaktadır. Elindeki alev saçan kılıcıyla insanları cennetten teknik ilerleme yoluna kovan melek bile bu tür ilerlemenin simgesidir. Binlerce yıldan bu yana hem kendi genç kuşaklarının hem de hükmedilen kitlelerin, dinsel resim yasağından başlayıp tiyatro oyuncularının ve çingenelerin toplum tarafından hor görülmesine ve de çocukları çocukça olma huyundan vazgeçiren pedagojiye kadar, öykünmeci varoluş biçimlerine geri dönmelerini önlemek için egemenlerin başvurduğu katılık, hoşgörüsüzlük uygarlığın koşuludur. Toplumsal ve bireysel eğitim insanları, çalışanların nesnelleştirici davranış tarzlarında güçlendirir, çevreleyen doğanın yükseliş ve alçalışına karışıp kaybolmaktan korur. Yolundan çevrilen her şey, hatta her çeşit fedakârlık ortama uymanın özelliklerinden birini taşır. Duygusuzlaşmada, katılaşmada ise Ben'e biçim vermiştir. Ben'in yapısı nedeniyle yansıtıcı öykünmeden zaptedilmiş yansıtmaya geçiş gerçekleşir. Doğaya bedensel intibakın yerine "kavramda tanıma", benzerler arasından farklının ele alınışı geçer. Oysa benzerlik koşullarında meydana gelen durum, öykünmenin dolaysız sentezinse dolayımlanmış durumu, yaşamın gözü kapalı şekilde ifasında nesneye intibak ve bilimsel kavramların oluşumunda nesnelleştirilmiş olanın benzer hale gelmesi bir dehşet, yılgınlık durumu olarak devam eder. Toplum tehditkâr doğayı, bireylerde tutarlı kendini koruma biçiminde yeniden üretilen, doğa üzerindeki toplumsal egemenlik şeklinde doğaya geri tepen sürekli, örgütlü baskı ola-

rak devam ettirir. Bilim, gözlemlenen düzenlilik halinde inceltilmiş, basmakalıplıklarda korunmuş yinelemedir. Matematiksel formül, bir zamanlar büyü ritüelinde olduğu gibi, bilinçli uygulanan gerilemedir (regresyon), ortama uymaya ilişkin yüceltilmiş faaliyettir. Teknik kendini korumanın hizmetinde ölüye intibakı artık büyü gibi dış doğaya bedensel öykünme vasıtasıyla değil, manevi süreçleri otomatik hale getirerek, bu süreçleri gözü kapalı bir gidiş, seyir haline çevirerek icra etmektedir. Tekniğin zaferiyle birlikte insani dışavurumlar hem hükmedilebilir hem de mecburi olmaktadır. Doğaya intibaktan geriye kalan sadece doğaya karşı duygusuzlaşma, katılaşmadır. Bugün korunma ile dehşetin, yılgınlığın rengi, öngörülü amaca bağlılıkla özdeş olan gözü kapalı doğa egemenliğidir.

Her çeşit pratiğin yok edilemeyen öykünmeci mirası burjuva üretim tarzında unutulmaya terk edilmektedir. Geri dönmeye konan acımasız yasak bile bir felakete dönüşmektedir. Feragat o kadar topyekün hale gelmiştir ki, bilinçli icrası artık mümkün değildir. Uygarlık tarafından körleştirilenler kendi tabulaştırılmış öykünmeci özelliklerini ancak başkalarında karşılaştıkları bazı jest ve davranış tarzlarında, ve rasyonelleştirilmiş doğal çevrede göze çarpan yalıtlanmış artıklar, utanç verici kalıntılar olarak görmektedirler. Yabancı olarak nefret uyandıran şey sadece fazlasıyla alışılmış olandır.[1] Bu ise, uygarlık tarafından bastırılan dolaysızlığın sirayet edici jestleridir: Yani dokunmak, sokulmak, avutmak, yüreklendirmek. Bugün nefret uyandırıcı olan bu tür hareketlerin çağdışılığıdır. Tüketiciyi yaltaklanarak, borçluyu tehdit ederek, alacaklıyı yalvararak yumuşatmaya çalışan bu hareketler çoktan nesnelleştirilmiş insani ilişkileri tekrar kişisel iktidar ilişkilerine geri çevirir gibi görünmektedir. Sonuçta her heyecan tatsız bir etki yaratır, telaş daha değersizdir. Manipule edilmemiş her ifade, her zaman için manipule edilmiş –sinemada, linç pratiğinde, Füh-

rer'in konuşmasında– bir ifade olan mimik şeklinde belirir. Ne ki, disiplinsiz mimik, hükmedilenlerin canlı tözünde iz bırakan ve bilinçsiz bir taklit süreci sayesinde çocukluk döneminden geçerek hırdavatçı Yahudiden bankacıya kadar kuşaklara tevarüs eden eski egemenliğin damgasıdır. Bu tür mimikler öfkeyi üstüne çeker, çünkü yeni üretim ilişkileri karşısında insanın bu ilişkiler içinde hayatta kalmak için unutmak zorunda olduğu eski korkuyu gözler önüne serer. Cebri momente, yani birbirinden ayrılmaz şekilde mimikte tekrar beliren işkencecinin ve işkence görenin öfkesine uygarlardaki özgün öfke tepki gösterir. Aciz görünüşe ölümcül gerçeklik, oyuna da ciddiyet cevap verir.

Mimik rol yapıyormuş etkisi bırakır, çünkü ciddi ciddi iş görmek yerine daha çok isteksizliği temsil eder. Mimik varoluşun ciddiyetinden, onu bağlı olmadan kabul ederek uzaklaşır görünmekte, böylece yapmacık, sahte olmaktadır. Oysa ifade, şikayette sesi yükselen üstün bir gücün, şiddetin dokunaklı yankısıdır. Ne kadar samimi olursa olsun ifade her zaman abartılmıştır, çünkü her sanat eserinde olduğu gibi her şikayet feryadında dünyalar yatar gibidir. Yakışık alan sadece başarıdır. Çekilen acılara öykünme değil, başarı ket vurabilir. Ama ondan doğan sonuç kılı kıpırdamayan ve acımasız çehrelerdir, çağın sonunda eylem adamlarının, politikacıların, papazların, genel müdürlerin ve vurguncuların bebek yüzleridir. Faşist kışkırtıcıların, kamp yöneticilerinin uluyan sesi aynı toplumsal durum ve keyfiyetin arka yüzüdür. Uluma tıpkı iş, alışveriş gibi soğuk, lâkayttır. Onlar doğanın şikayetçi feryadına da el koyarlar ve onu tekniklerinin öğesi haline getirirler. Alman bombardıman uçakları için gürültü mekanizması ne ise onların böğürmesi de toplu kıyım içindir: Dehşet veren korku çığlığı harekete geçirilir. Bunlar, zorbalığı adıyla çağıran kurbanın çığlığı tarafından, hatta kurbanları, yani Fransızları, zencileri, Yahudileri kasteden yalın söz tarafından, zorbalığa ce-

vap vermek zorundaki zulmedilenlerin umutsuz konumuna düşürülmeye bile bile göz yumarlar. Bunlar ürkekçe öykünmenin yanlış yansılarıdır. Korktukları iktidarın doymak bilmezliğini içlerinde yeniden üretirler. Her şeyden yararlanılması, her şeyin onlara ait olması gerekir. Başkasının yalın varoluşu rezaletin ta kendisidir. Ötekiler "rahatına bakar" ve hadsiz hesapsız yılgınlığın sınırları içinde hadleri bildirilmelidir. Sığınacak yer arayanlar onu bulmamalıdır; düşkün oldukları şeyleri, yani barışı, vatanı, özgürlüğü ifade edenlere, göçebelere ve soytarılara eskiden beri yurt tutma hakkı verilmemiştir. Kişinin korktuğu şey kendisine reva görülür. Mezarda bile rahat yoktur. Mezarlıkların tahribi anti-semitizmden kaynaklanan bir tecavüz hareketi değildir, tecavüz anti-semitizmin ta kendisidir. Kovulanlar mecburen kovma zevkini tahrik eder. Zorbalığın üstlerinde bıraktığı izde zorbalık hiç durmadan alevlenir. İmha edilmesi gerekenler sefalet içinde sürünmek isteyenlerdir. Güçsüz hayvanların karmakarışık-düzenli kaçış reaksiyonlarında, izdiham figürlerinde, işkence edilenlerin ihtilaçlı hareketlerinde yoksul yaşama karşın tamamen hakim olunamayan öykünmeci içtepi kendini belli etmektedir. Özgürlüğün en uçtaki karşı kutbunda, yaratığın hayat memat savaşında özgürlük karşı konmaz bir biçimde maddenin akamete uğramış belirlenimi olarak ışık saçmaya devam eder. Anti-semitizmin motif diye gösterdiği antipati ise bunun karşısında yer alır.

Politik anti-semitizme bağlı ruhsal enerji bu tür rasyonelleştirilmiş antipatidir. Führer ve takipçilerinin üzerinde anlaştıkları bahaneler, insanın gerçeklik ilkesini açıkça ihlâl etmeden, adeta onurunu kaybetmeden öykünmeci cazibeye baş eğebilmesine yarar. Yahudilere tahammül edemeyen bu insanlar onları taklit etmekten de geri kalmazlar. Yahudiyi taklit etmek bütün Yahudi düşmanlarının içinde vardır. Öykünmeci şifreler her zaman için şunlardır: Kanıt gösterircesine yapılan

el hareketi, yargı duygusundan bağımsız olarak sorun ve duygu hakkında canlı bir imge yaratır gibi şakıyan ses tonu, bireylerin özel karakterlerini adeta yüzlerine çizen bir yazı, yani fizyonomik principium individuationis olan burun. Koklama zevkine ilişkin çok anlamlı eğilimlerde aşağıya, çevreleyen doğayla, toprakla ve çamurla dolaysız birleşmeye olan eski özlem yaşamaya devam eder. Nesnelleştirilmeden içe çekilen koklama edimi başka şeylere karışıp kaybolma ve benzer olma itkisini tüm öteki duyulardan çok daha duyusal bir şekilde meydana getirir. Bu yüzden algı ve algılanan –her ikisi de koklama ediminde birleşir– olarak koku öteki duyulardan çok daha fazlasını ifade eder. Görme sırasında insan nasılsa öyle kalır, koklarken her şeyini ona vakfeder. Uygarlıkta koku bir yüzkarası, toplumun alt katmanlarının, aşağı ırkların ve bayağı hayvanların belirleyici özelliği sayılır. Uygarların böyle bir zevke kapılmalarına, yasak, rasyonalleştirme vasıtasıyla gerçek ya da görünüşteki pratik amaçların hizmetinde ertelenirse izin verilmektedir. İnsanın bu ayıp sayılan itkiye düşkünlüğü, kesinlikle kökünün kurutulması içinse söz konusu olabilir. Bu, şaka ya da muziplik arazıdır. Bu şaka ya da muziplik tatmin oluşun sefilcesine paradosidir. Hor görülen ve kendini hor gören bir işlev olarak öykünmeci işlevden şeytanca yararlanılmaktadır. İmha etmek için kokuları, "kötü" kokuları sezen bir kimse kokudan rasyonelleştirilmemiş şekilde zevk duyan burun çekmeyi canı istediği kadar taklit edebilir. Uygar kişi kendisinden esirgenen duyguyu, esirgeyen merci ile koşulsuz özdeşleşerek imha ettiği zaman bu duyguya göz yumulur. Sözü geçen duygu eşiği aşınca gülme baş gösterir. İşte bu, Yahudi düşmanı reaksiyon tarzının şemasıdır. Yasaklananın otoriter şekilde serbest bırakılış anını merasimle kutlamak için Yahudi düşmanları bir araya gelir, sadece bu an onları kolektif haline getirir, hemcinsler topluluğunu oluşturur. Çıkardıkları gürültü örgütlenmiş kahkahalardır. Suçlamalar ve tehditler

ne kadar acımasız, öfke ne kadar büyük olursa alay da o derece vacip olur. Öfke, alay ve fesatlık güden taklit aslında aynı şeydir. Faşist formül sisteminin, ritüel disiplinin, üniformaların ve sözde akıldışı aygıtın anlamı öykünmeci davranışlara imkan tanımaktır. Karşı devrimci hareketlere özgü tüm icat edilmiş simgeler, kuru kafalar ve maskeler, barbarca davul darbeleri, sözlerin ve jestlerin tekdüze yinelenişi, bunların hepsi büyü pratiğinin örgütlü taklitidir, öykünmeye öykünmektir. Gezgin tiyatro oyuncusu suratıyla ve sahte histerik karizmasıyla Führer halkayı tamamlar. Tasarımları, diğerlerine gerçeklikte izin verilmeyen şeyleri vekaleten ve bilerek yerine getirir. Hitler bir palyaço gibi hareketler yapabilir, Mussolini bir taşra tenoru gibi yanlış sesler çıkarmaya cüret edebilir, Goebbels öldürülmesini tavsiye ettiği Yahudi ajan gibi akıcı konuşabilir, Coughlin üzerine tekrar tekrar kan dökülecek olan çarmıha gerilişini temsil ettiği İsa gibi sevgiden dem vurabilir. Faşizm boyunduruk altına alınan doğanın egemenliğe karşı başkaldırışını doğrudan doğruya egemenliğin yararına çevirme çabası konusunda da totaliterdir.

Bu mekanizmanın Yahudilere ihtiyacı vardır. Onların yapay olarak artırılmış göze batmaları gens uygarlığının meşru evladı üzeride adeta manyetik bir alan etkisi yapar. Yahudilerden farklılıklarını içlerinde hissedenler eşitliği, insani olanı görür görmez kendilerinde karşıt bir duygu, yabancılık duygusu özelden genele, tümevarır. Böylece egemen çalışma düzeninde çalışmaya ters düşen, tabulaştırılmış duygular uymacı antipatiler haline gelir. Liberal ideolojinin dolandırılmış sonuncu dolandırıcılarının, Yahudilerin ekonomik konumu buna karşı güvenli bir sığınak oluşturmaz. Sözü geçen ruhsal tümevarım akımlarının meydana çıkmasına elverişli oldukları için bu tür işlevlere iradesizce hazır bulundurulurlar. Yahudiler başkaldıran doğanın yazgısını paylaşır, faşizm bunun için onları kullanır, kendilerinden gözü kapalı ve basiretli şekilde

yararlanılır. Birey olarak Yahudilerin kötülük bulaştıran öykünmeci özellikleri hâlâ taşıyıp taşımadıkları, ya da bunun onlara haksız yere isnat edilip edilmediği konusu pek bir yarar sağlamamaktadır. Ekonomiyi ellerinde tutanlar faşist temsilcinin işe karışmasından duydukları korkuyu bir kez aşarlarsa o zaman Yahudiler karşısında toplumun uyumu otomatik olarak sağlanır. Egemenlik, doğadan gitgide yabancılaşması yüzünden yalın doğaya geri teptiği zaman Yahudiler egemenlik tarafından terk edilir. Yahudilere yöneltilen suçlamalar yasaklanmış büyüdür, kanlı ritüellerdir. Öykünmeci kurban pratiğine, bilinçlerinde yer etmiş ilk neşeli duruma dönmek için yerli halkın duyduğu bilinçsiz arzu ancak suçlama kılığına girmiş şekilde meydana çıkar. Uygarlıkça üstesinden gelinmiş tarih öncesinin tüm dehşeti, Yahudiler üzerindeki izdüşümü vasıtasıyla rasyonel çıkar diye temize çıkarıldığı zaman artık hiçbir dayanak kalmaz. Bunu reel olarak yerine getirmek mümkündür ve kötü olanın icrası izdüşümün kötü içeriğini aşar, geride bırakır. Yahudilerin işlediği suçlara, çocukları öldürmelerine, sadist taşkınlıklarına, halk arasında fesat saçmalarına ve uluslararası komplolar düzenlemelerine ilişkin ırkçı fantaziler Yahudi düşmanı ideali eksiksiz tanımlar ve bu idealin gerçekleşmesinin gerisinde kalır. İş bu raddeye geldiği zaman sırf Yahudi sözcüğü bile, simgesini gamalı haç bayraklarının –kuru kafa ve tekerlekli haç bir arada– teşhir ettiği kanlı bir mimik olarak belirir; birine Yahudi denmesi, onu imgeye benzer hale gelene kadar hırpalamak için bir çağrı etkisi yaratır.

Uygarlık, toplumun doğa üzerindeki, her şeyi yalın doğaya dönüştüren zaferidir. Bunda Yahudilerin binlerce yıldan beri, Kinizmle olduğu kadar Aydınlanmayla da payı olmuştur. Hayatta kalan en eski patriklik, tektanrıcılığın tecessümü tabuları uygarlığa özgü özdeyişlere çevirmiştir, çünkü diğerleri hâlâ büyü aşamasında kalmıştır. Hıristiyanlığın elde etmek için boşu boşuna uğraştığı şeyi Yahudiler başarmış gibidir:

Tanrıya tapma olarak kendine karşı yönelen büyünün gücünü kendi güçleri vasıtasıyla elinden almak. Onlara göre doğaya intibak ne imha edilmiştir ne de ritüelin gerektirdiği katışıksız ödevlerde ortadan kaldırılmıştır. Böylece uzlaştıran belleklerini, simgeler vasıtasıyla mitolojiye geri dönmeden korumuşlardır. İlerlemiş uygarlık için onlar hem geri kalmış hem çok ilerlemiş, hem benzer hem benzemez, hem akıllı hem de budala sayılmaktadır. Başta gelen yurttaşlar olarak önce kendilerinde ihlâl ettikleri şeyden dolayı suçlu görülmektedirler: Aşağıda olanın, hayvana ve toprağa düşkünlüğün, putataparlığın baştan çıkarıcılığından dolayı. Koşer (Yahudilerde beslenme yasasınca izin verilen, saf, temiz –ç.) kavramını buldukları için bir domuz gibi kovuşturuluyorlar. Yahudi düşmanları Ahdiatik'i icra ederek, bilgi ağacının meyvesinden yedikleri için, Yahudilerin toprak olmasını sağlıyorlar.

VI

Anti-semitizm yanlış bir izdüşüme dayanmaktadır. Bu izdüşüm gerçek öykünmenin, bilinç dışına itilmiş olana çok yakın, hatta içinde yer ettiği belki de duygusal bir karakter özelliğinin karşıtıdır. Öykünme kendini doğal çevreye benzetiyorsa, yanlış izdüşüm de doğal çevreyi kendine benzetir. Öykünme için dış dünya iç dünyanın sığındığı bir model, yabancı olan alışılmış olan haline geliyorsa, o zaman izdüşüm sıçramaya hazır iç dünyayı dış dünyaya, en alışılmış olanı da düşman durumuna getirmektedir. Özne tarafından özneye özgü diye izin verilmeyen, ama yine de ona özgü olan duygular nesneye, yani muhtemel kurbana isnat edilmektedir. Sıradan bir paranoyikin bu duyguları seçme özgürlüğü yoktur, seçimi hastalığının yasalarına boyun eğer. Faşizmde bu davranış biçimi politikanın mülkiyetine geçer, hastalığın nesnesi gerçekli-

ğe uygun şekilde belirlenir, çılgınlık sistemi dünyada tek rasyonel norm, sapma da nevroz haline getirilir. Totaliter düzenin yararlandığı mekanizma uygarlık kadar eskidir. İnsan cinsini bakı altında tutmuş cinsiyete özgü aynı duygular, doğal çevrenin tasarımsal olarak şeytani bir sisteme dönüşmesi sırasında bireylerde ve halklarda kendini korumasını ve kabul ettirmesini bilmiştir. Gözü kapalı cinayet işlemekten zevk duyan kişi umutsuzca meşru müdafaaya itilmesine neden olan takipçisini kurbanda teşhis etmiş, nüfuz sahibi zenginler sonradan üzerine saldıracakları en zayıf komşusunu tahammül edilmez bir tehdit telakki etmiştir. Rasyonalleştirme hem bir hileydi hem de mecburiydi. Düşman seçilen kişi çoktan düşman diye algılanmaktadır. Sıkıntı, öznenin, izdüşümü alınan malzemedeki kendi payı ile yabancı pay arasında ayrım yapamamasından ileri gelmektedir.

Her algı belirli anlamda izdüşümdür. Duyu izlenimlerinin izdüşümü hayvani tarih öncesinden kalan bir mirastır, korunma ve yiyecek bulma amacına hizmet eden bir mekanizmadır, üst düzeydeki hayvan türlerinin öznenin niyetinden bağımsız olarak istekli ve isteksiz şekilde harekete, kımıldanmaya tepki göstermelerine yarayan mücadeleye hazır oluş organının uzantısıdır. Refleks haline gelmiş diğer taarruz ve korunma faaliyetleri gibi izdüşüm de insanlarda otomatikleşmiştir. Böylece insan kendi nesnel dünyasını, "insan ruhunun derinliklerinde gizlenen sanatın" ürünü olarak kurmaktadır, ki "bizler doğaya bu sanatın gerçek zahmetsiz işlerinden vazgeçmesini pek kolay tavsiye edemeyiz ve onları açık açık gözler önüne seremeyiz".[2] Bilimin sadece soyut olarak ifade ettiği nesneler sistemi, yani sabit evren, Kant'ın bilgi eleştirisini antropolojik yöne çevirirsek, yaşam mücadelesindeki hayvani aletlerin, sözü geçen otomatik izdüşümün bilinçsiz meydana çıkan ürünüdür. Bireyin oluşmasıyla birlikte duygusal ve entelektüel yaşamın birbirinden ayrıldığı toplumda ise birey izdüşümün

giderek artan şekilde denetlenmesine ihtiyaç duyar, o bu izdüşümü hem hassaslaştırmayı hem de engellemeyi öğrenmek zorundadır. Ekonomik baskı altında kendi düşünce ve duygularını yabancı olanlardan ayırmayı öğrendiği zaman dış ve iç dünya arasındaki fark, mesafe koyma ve özdeşleşme olanağı, bilinç ve vicdan da oluşur, meydana çıkar. Denetim altına alınmış izdüşümü ve onun anti-semitizmin özüne ait olan yozlaşmasını anlamak için üzerinde iyice düşünmek gerekir.

Kantçılıktan bu yana filozoflarca çocuksu gerçekçi ve kısır döngü diye küçümsenen fizyolojik algı öğretisi algı dünyasını, beynin gerçek nesnelerden aldığı verilerin akıl tarafından yönlendirilen yansısı diye açıklamaktadır. Bu görüşe göre algılanan noktasal emarenin, izlenimin düzeni anlak tarafından icra edilmektedir. Biçimi (Gestalt) savunanlar fizyolojik tözün sırf noktaları değil yapıyı da algıladığını ısrarla iddia ediyorsa, o zaman Schopenhauer ile Helmholtz döngüye karşın ve özellikle döngü yüzünden özne ile nesnenin iç içe geçmiş ilişkisi konusunda neo-fizyolojik ve de neo-Kantçı okulun çıkardığı mantıksal yönden zorunlu resmi sonuçtan, yani algı imgesinin gerçekten kavramları ve yargıları içerdiği sonucundan daha fazlasını biliyordu. Gerçek nesne ile kuşkuya yer bırakmayan duyusal veri arasında, iç ve dış dünya arasında öznenin kendini tehlikeye atarak aşması gereken bir uçurum açılmaktadır. Nesneyi olduğu gibi yansıtmak için özne nesneden aldığından daha fazlasını ona geri vermek zorundadır. Özne, dışındaki dünyayı, bu dünyanın kendi duyuları üzerinde bıraktığı izlerden çıkarak bir kez daha yaratır: Yani nesnenin kendi çeşitli özellik ve durumlarının birliğini; böylelikle özne yalnız dış izlenimlere değil üstelik bundan gitgide yalıtlanan iç izlenimlere de bireşimsel birlik kazandırmayı öğrenerek önceyi kapsar şekilde Ben'i oluşturur. Özdeş Ben en gecikmiş sabit izdüşüm ürünüdür. Tarihsel olarak ancak insanın fizyolojik yapısının gelişen güçleriyle birlikte meydana çıkabi-

len bir süreç içinde bu Ben homojen ve aynı zamanda ayrıksı işlev olarak gelişmiştir. Yalnız nesne dünyası onun için ne ise o bağımsız şekilde nesnelleştirilmiş olarak da öyledir. Öznenin manevi derinliği dış algı dünyasının hassaslığından ve zenginliğinden ileri gelir, yoksa başka şeylerden değil. İç içe geçiş kesintiye uğradığı zaman Ben hissizleşip taşlaşır. Eğer Ben tespit sırasında pozitivist yönden kendisi vermeden verili olandan çıkar, doğarsa nokta halinde küçülür, ama dünyayı idealist yönden kendi nedensiz kaynağından çıkarak kurarsa vurdumduymaz bir yinelenme içinde bitip tükenir. Her iki durumda da aklı terkeder. Doğanın bütünüyle kapılmış olduğu hasta yalnızlığı aşmak sadece değersiz duyusal verinin düşünceleri muktedir oldukları üretkenliğe sevkettiği dolayımlamada ve öte yandan düşünce fazlasıyla güçlü izlenime kendini kayıtsız şartsız teslim ederse mümkündür. Uzlaşma olasılığı kendini düşüncelerin hasta etmediği kesin bilgide değil, algı ile nesnenin kavram öncesi birliğinde değil, onlann yansıtılmış karşıtında belli eder. Ayrım, dış dünyaya bilincinde sahip olan ama onu farklı diye idrak eden öznede meydana gelir. Bu yüzden sözü geçen yansıtma, aklın yaşamı bilinçli izdüşüm olarak gerçekleşir.

Anti-semitizmdeki duygusal yan yansısal (projektive) bir davranış değil, bu davranıştaki yansı eksikliğidir. Özne nesneden aldığını artık ona geri veremeyecek duruma geldiği zaman zenginleşmez, tersine yoksullaşır. O yansıtmayı her iki yönde de kaybeder: Nesneyi artık yansıtmadığı için kendini de yansıtmaz ve böylece ayrım konusundaki yeteneğini kaybeder. Vicdanının sesini değil sesler duyar; iktidar hırsını protokola geçirmek için kendine döneceğine Siyon bilgelerinin protokolünü başkalarına isnat eder. Hem aşırı derecede büyür, şişer hem de kavrulup solar. Dış dünyaya kendi içinde ne varsa sınırsızca aktarır; ancak aktardıkları tamamen boş, değersiz şeylerdir, abartılmış yalın araçlar, ilişkiler, entrikalar,

düşünce ışığı olmayan karanlık pratiklerdir. Anlam bakımından sadece araç olan egemenlik, mutlak da olsa, zaptedilmeyen izdüşümde hem kendi amacı hem yabancı amaç, hatta genel olarak amaç haline gelir. Bireyin hastalanışında insandaki keskinleşmiş entelektüel aygıt, hayvani tarih öncesinin geride kalan tüm doğaya karşı insan cinsinde işlev görmeye asla son vermemiş olan körükörüne bir düşmanlık aleti olarak insana karşı tekrar etkide bulunur. Nasıl ki insan cinsinin yükselişinden bu yana, tıpkı ilerlemiş ırkların ilkellere, teknik yönden daha iyi donanmış halkların geri kalmışlara olduğu gibi, insan diğer cinslere gelişme tarihi bakımından en yüksek ve bu yüzden en korkunç imha çeşitlerini reva görüyorsa, hasta birey de büyüklük ve zulüm hezeyanı içinde diğer bireylerin karşısına çıkar. Özne her iki durumda da merkezde yer alır, dünya ise onun hezeyanı için sırf bir fırsattır; bu dünya kendi üzerinde yansıtılanların aciz ya da her şeye gücü yeten simgesi haline gelir. Paranoikin her adımda gelişigüzel yakındığı direnç direngsizliğin, körleşmiş kişice çevresinde üretilen boşluğun sonucudur. O buna bir son veremez. Gerçeklikte sağlam bir dayanak bulamayan fikir itilir ve sabit fikir haline gelir.

Paranoyik kişi dış dünyayı sırf gözü kapalı izlediği amaçlarına uygun düşen şekliyle algıladığı zaman soyut iptila halinde vazgeçtiği Ben'ini sadece yineleyebilir. Diğerlerini ve kendisiyle arası açık olan Ben'i hemen ezen yalın güç olarak gücün yalın şeması ayağına gelen fırsata sarılır ve de özelliğine hiç aldırmadan kendi mitsel dokusuna katar. Daima benzerin birliği mutlak gücün yedeği haline gelir. Bu sanki ilk insana, tanrı gibi olacaksın, diyen yılanın verdiği sözü paranoyik kişide yerine getirmesidir. Tanrı herkesi kendi imgesine göre yaratır. Canlı hiçbir şeye ihtiyacı yok gibidir, ama yine de herkesin kendisine tapmasını talep eder. İradesi evrene nüfuz eder, hiçbir şey onunla ilişkiden yoksun kalmamalıdır. Sistem-

leri eksiksizdir. Astrolog olarak yıldızları, ister yabancı Ben'in klinik öncesi aşamasında ister kendine özgü Ben'in klinik aşamasında olsun, tasasızların telef olmasına yol açan güçlerle donatır. Filozof olarak dünya tarihini, kaçınılmaz felaketlerin ve çöküşlerin icra edicisi haline getirir. Tam anlamıyla bir çılgın ya da mutlak rasyonel varlık olarak felaketin etkileri yüzlerinden okunan kişileri bireysel terör eylemleriyle ya da çok iyi düşünülmüş imha stratejileriyle yok eder. Böylece başarıdan başarıya koşar. Halklar, kılı kıpırdamayan paranoyik erkeğe perestiş eden kadınlar gibi, totaliter faşizm karşısında dize gelirler. Feda edilenlerin kendisinde paranoya öğesi bir canavar olarak paranoyik kişiye, vicdan korkusu da halkların müteşekkir oldukları vicdansız kişilere hitap eder. Halklar, kendilerini özne saymayan, tersine amaçların birçoğunu yerine getirme görevini üstlerine yıkan, kendilerine üstünkörü bir göz atan kişinin peşine takılırlar. Herkesle birlikte sözü geçen kadınlar da iktidarın büyüklü küçüklü mevkilerini ele geçirmeyi bir din haline ve kendilerini de toplumca üstlerine atılan kötü şeyler haline getirmişlerdir. Böylece onlara özgürlüğü hatırlatan bakış, fazlasıyla safdil baştan çıkarıcının bakışı olarak, kendilerini bulmak zorundadır. Onların dünyası tersine dönmüştür. Ama aynı zamanda, yandaşlarının bakışlarından çekinen eski tanrıların ölü maskesi ardında bulunduklarını bilirler. İçlerinde gitgide sönerek ölen ruhu paranoyik bakışta değil, güvenen bakışta hatırlayacaklardır, çünkü dışarda sırf kendini korumanın soğuk araçlarını görmektedirler. Bu tür bir temas onlarda utanma ve öfke duygusu yaratmaktadır. Ancak çılgın kişi, Führer gibi yüzlerine baksa bile, onlara ulaşamaz. Onları sadece tahrik edip heyecana getirir. Atasözü haline gelmiş göz göze bakış bireyselliği özgür bakış gibi koruyamaz, tespit eder. Diğerlerini, kendi kişiliklerine özgü penceresiz monad duvarlarının ardına göndererek tek yönlü sadakate zorlar. Vicdanı uyandırmaz, tersine önceden sorumlu tutar.

Nüfuz edici ve üstünkörü bakış, ipnotize eden ve hor gören bakış aynı cinstendir, her ikisinde de özne yok edilir. Bu tür bakışlar yansıtma'dan yoksun oldukları için yansıtma yoksunları bunlardan esinlenir. Kadınlar bir yana atılarak, ulus da yakıp kül edilerek ihanete uğrar. Böylece içine kapalı kişi tanrısal gücün karikatürü olarak kalır. Hükümran jestlerindeki yaratıcı yetenek gerçeklikte kendinden tamamen uzaklaşırken gasp ettiği ilke vasfından da şeytan gibi yoksun kalmaktadır: Yani hatırlatan sevgiden ve içinde yatan özgürlükten. O kötüdür, mecburiyet tarafından tahrik edilmektedir ve kendi gücü kadar zayıftır. Tanrısal mutlak güç, yaratığı kendine çekmek anlamına geliyorsa şeytani, hayali güç de her şeyi kendi acizliğine çeker. İşte bu onun egemenliğinin gizidir. Mecburen yansıtan Ben kendi mutsuzluğundan başka bir şey yansıtamaz, bu mutsuzluğun kendi içinde yer alan nedeninden kendi yansıtma yoksunluğu içinde yalıtlanmıştır. Bu yüzden yanlış izdüşümün ürünleri, düşüncenin ve gerçekliğin basmakalıp şemaları felaketin ürün ve şemaları olmaktadır. Kendi anlamsız uçurumuna düşen Ben için nesneler bu düşüşün anlamını içinde taşıyan çürüme alegorileri haline gelmektedir.

Duygusal izdüşüme ilişkin psikanaliz kuramı, öznenin toplumca tabulaştırılan duygularının nesneye aktarılışını bu izdüşümün tözü diye anlamaktadır. Üst-Ben'in baskısı altında Ben, İd'den* çıkan, gücü nedeniyle Ben'in kendisi için de tehlike oluşturan saldırganlık hırsını kötü niyet olarak dış dünyaya yansıtır ve böylece bu tür bir dış görünüşe tepki olarak ondan kurtulmayı başarır, ki bu ister güya mücrim kişiyle özdeşleşerek fantezide, ister sözümona kendini savunarak gerçeklikte olsun. Sadırganlığa dönüşmüş toplumca ayıp sayılan şeyler genellikle eşcinsel türdendir. İğdiş edilme korkusundan dola-

İd (Alm. das Es): Kişilik dışı bilinçsiz bölge; haz ilkesi uyarınca kendini tatminden başka hiçbir kural, ilke tanımaz (Freud) –ç.

yı babaya itaat eden kişi, bilinçli duygusal yaşamın küçük kız çocuğuna intibak ettirilişinde iğdiş edilme korkusunun öncelenişine kadar zorlanmış ve babaya duyulan nefret ebedi hınç, kin olarak bilinç dışına itilmiştir. Bu nefret paranoyada genel tahrip itkisi olarak insanı iğdiş etme isteğine sürüklemektedir. Hasta kişi, sevgi ile etkilenişin arkayik çağa özgü birbirinden ayrılmamışlığına geriler. Onun için söz konusu fiziksel yakınlıktır, el koymaktır, sonuçta ne pahasına olursa olsun ilişkidir. İsteği, hevesi kendine bahşetme izni olmadığı için diğerlerini kıskanç ya da takipçi biri olarak sıkıştırır, tıpkı bilinç dışına iten Sodomistin avcı ya da sürekçi olarak hayvanları sıkıştırması gibi. Çekicilik fazlasıyla özenli bağlılıktan kaynaklanır ya da ilk bakışta oluşur, meydana çıkar, bu çekicilik aksi, ters huylu kişideki ve devlet başkanının katilindeki gibi ileri gelen kişilerden ya da gerçek kitle kıyımındaki gibi en yoksul kişilerden ileri gelebilir. Tespit edişin nesnelerini çocukluktaki baba figürleri gibi ikame etmek mümkündür; bu nereye isabet ederse yerini bulur; ilişki hezeyanı her çeşit ilişkiden yoksun bir şekilde çevreye yayılmaya devam eder. Duygusal izdüşüm Ben'in umutsuzca gösterisidir, ki Freud'a göre onun uyanma karşı içe dönük korunma mekanizması dışa dönük olanından çok daha zayfıtır: Yığılmış eşcinsel saldırganlığın baskısı altında ruhsal mekanizma soyoluş bakımından en geç elde ettiği kazanımını, yani kendini algılayışını unutur ve bu saldırganlığı onunla daha iyi başa çıkmak için dünyadaki düşmanı olarak görür.

Ancak bu baskı sağduyulu idrak sürecini, bu sürecin yansıtılmayan ve zorbalığa sürükleyen safdillik momenti olarak sıkıştırır. Entelektüel enerjiler bile bile dış dünya üzerinde yoğunlaştığı zaman, yani zulmetmek, tespit, ele geçirmek söz konusu olduğu, hayvanları ilkel şekilde alt etmekten başlayıp doğaya hükmedişin bilimsel yöntemleri halinde yücelen işlevler söz konusu olduğu zaman şematize ediş sırasında öznel

süreç kolaylıkla gözardı edilir ve sistem sorunun kendisi olarak ele alınır. Nesnelleştiren düşünme, tıpkı sağlıksız düşünme gibi, soruna yabancı öznel amacın keyfiliğini içerir, bu düşünme sorunu unutur ve böylelikle sonradan pratikte meydana çıkan zorbalığı ona reva görür. Uygar insanların faşizmde doruğa çıkan mutlak gerçekçiliği, doğayı ve sonuçta halkları imha eden paranoyik hezeyanın özgül bir durumudur. Nesnellleştiren edimlerle herkesin aşmak zorunda olduğu belirsizlik uçurumunda paranoya yuvalanır. Maddi-yanlış yargılara karşı mutlak inandırıcı hiçbir argüman olmadığı için, içinde bu yargıların yer aldığı biçimi bozulmuş algıyı düzeltmek mümkün değildir . Her yargının aydınlatılmamış fenomenalist öğeleri içermesi gibi her algı bilinçsiz olarak kavramsal öğeleri içerir. Demek ki imgelem gücü hakikate ait olduğu için, sanki bu hasta, sakat kişilerde hakikatin fantezi ve kurdukları hayallerin de hakikat olduğunu görmek mümkündür. Hasta, sakat kişi hakikatin kendine içkin imgelem öğesiyle beslenir, geçinir ve bu öğeyi durmadan açıklayıp yorumlar. Demokratik yönden hezeyanına eşit haklar tanınması için ısrar eder, çünkü hakikat gerçekten de kesin değildir. Yurttaşlar Yahudi düşmanının haksız olduğunu kabul ederse, o en azından kurbanın da suçlu olmasını ister. Hitler de, hükümranlığa ilişkin, başka ülkelerde her zorbalık edimini hoş gören devletler hukuku ilkesi adına kitle kıyımı için yaşam hakkı talep etmektedir. Her paranoyik gibi o da hakikatle sofizmin ikiyüzlü özdeşliğinden yararlanmaktadır; ikisinin birbirinden ayrılığı, bu ayrılığın yine de kesin kalması gibi, pek de inandırıcı değildir. Algı sadece, nesne belirli bir şey olarak, örneğin bir tür sorunu olarak algılandığı zaman mümkün olur. Algı dolayımlanmış dolaysızlıktır, duyusallığın baştan çıkancı gücünde yer alan düşüncedir. Öznel olan algı tarafından gözü kapalı şekilde nesnenin kendi zahiri gerçekliğine nakledilir. Sadece düşüncenin kendi bilincine varmış şekilde çalışması, yani Leib-

niz ile Hegel'in idealizmine göre sadece felsefe bu sanrısal olandan tekrar uzaklaşabilir. Düşünce idrak sürecinde, algıda dolaysız yer alan ve bu yüzden inandıran kavram momentlerini kavramsal momentler diye teşhis ederek onlan adım adım özneye geri alır ve açık, somut yetkiden yoksun bırakır. Böyle bir süreç içinde, bilim aşaması da dahil daha önceki her aşama felsefenin karşısına adeta hâlâ algı olarak, bilinmeyen entelektüel öğelerle sözünü geçiren, yabancılaştıran bir fenomen olarak çıkar; yadsıma olmadan bunun üzerinde direnmek idrak hastalığı alanına girer. Safdilce mutlaklaştıran kişi, isterse hâlâ evrensel ölçüde faal olsun, bir edilgendir, sahte dolaysızlığın körleştirici gücüne boyun eğer.

Ancak böyle bir körleşme her çeşit yargının temel, belirleyici bir öğesidir, zorunlu bir görünüştür. Her yargı, hatta olumsuzu da güven vericidir. Bir yargı kendini düzeltmek için yalıtlanmışlığını ve göreliliğini ne kadar çok belirtebilse bile, dikkatli formüle edilmesine özen gösterilmiş içeriğini, yani iddia edileni sırf yalıtlanmış ve göreli diye öne sürmemek zorundadır. Yargı olarak özü buradan ileri gelir, özel hükümde sadece talep gizlenir. Hakikatte, olasılıktaki gibi aşamalar yoktur. Tekil yargıyı aşan, kendi hakikatini kurtaran olumsuzlayıcı adım, eğer bu yargı kendini doğru diye kabul etmiş ve deyim yerindeyse paranoya'ya özgü olmuşsa mümkündür. Düzeni gerçekten bozulmuş olan* düzeni bozulması mümkün olmayanda, düşüncenin, yer etmiş yargı karşısında düşünme'nin oldukça özgün şekilde varlığını koruduğu olumsuzluk konusundaki yetersizliğinde yer almaktadır. Paranoyik aşırı tutarlık, hep aynı yargının kötü sonsuzluğu, düşünme'nin tutarsızlığıdır; mutlak talebin boşa çıkmasını düşüncel yönden yerine getirmek ve böylelikle kendi yargısını belirlemeye de-

* Yazarlar, düzeni bozmak, yerinden oynatmak ve deli, aklını oynatmış anlamlarına gelen aynı kavramla sözcük oyunu yapıyorlar –ç.

vam etmektense paranoyik kişi boşa çıkmasına neden olduğu talebe saplanıp kalır. Düşünme soruna nüfuz ederek ilerleyeceğine tikel yargının umutsuz hizmetine girer. Yargının karşı koyulmazlığı onun direnci kırılmamış olumluluğu gibi ve paranoyik kişinin zayıflığı da düşüncenin zayıflığı gibi aynı şeydir. Sağlıklı kişide dolaysızlığın gücünü kıran tefekkür ortadan kaldırdığı görünüş kadar inandırıcı değildir. Olumsuz, yansıtan ve düz, doğru yönlendirilmemiş hareket olarak olumlu olanda yer alan zorbalıktan yoksundur. Paranoyanın psişik enerjisi, psikanalizin ortaya çıkardığı libidoya özgü dinamizmden kaynaklanıyorsa o zaman bu enerjinin nesnel yönden itiraz kabul etmezliği nesnelleştiren edimden ayırması asla mümkün olmayan çok anlamlılıkta temellendirilmiştir; hatta sanrıya yol açan gücü başlangıçta belirleyici olmuştur. İnsandaki duyum organının oluşum evresi sırasında izdüşüm mekanizmasına ait gücün dumura uğramış mantıksal yeteneklere en çok ulaştığı ya da yansıtmaya ilişkin çok erken belirtilerden dolayı bu gücün en aza indiği bireylerin hayatta kaldıklarını ayıklanma kuramının (selektiontheorie) dilinde açıklayıcı şekilde ifade etmek mümkündür. Bugün pratik yönden verimli bilimsel girişimler tanımlama için nasıl ki sağlıklı bir yeteneğe, düşüncelerin faaliyetini toplumsal ihtiyaç tarafından belirlenmiş bir noktada kesmek üzere, sınırı aşmadan en ince noktasına kadar araştırılan bir alanı sınırlamak üzere bir yeteneğe ihtiyaç duyuyorsa, paranoyik kişi de kendi psikolojik yazgısı tarafından belirlenmiş bir ilgi alanını aşmayı başaramaz. Keskin zekası, sabit fikir tarafından çizilmiş bir döngü içinde kendi kendini yiyip bitirir, tıpkı insandaki doğal yeteneğin teknik uygarlığın çekiciliği içinde kendini yok etmesi gibi. Paranoya idrakin gölgesidir.

Yanlış izdüşüme olan eğilim insanın içinde o denli vahim bir şekilde yer etmiştir ki, bu izdüşüm, yani kendini koruma

nın yalıtlanmış şeması, kendini korumayı aşan her şeyi, kültürü hükmü altına almakla tehdit etmektedir. Yanlış izdüşüm, eğitim alanı gibi özgürlük alanını da gasp eder; paranoya yarıaydının arazi, belirtisidir. O her sözcüğü bir hezeyan sistemine çevirir, ona bir anlam kazandırmaya çalışır, ama deneyimi buna yetmez, kendisini anlamsız kılan dünyaya zorla bir anlam kazandırmayı, ama aynı zamanda dışında kaldığı akla ve deneyime kara çalmayı, kendisini akıl ve deneyimden dışlayan toplumun mesul olduğu suçu bunlara atmayı dener. Cehalete karşılık sınırlı bilgiyi hakikat diye cisimlendiren eksik eğitim, iç ve dış dünya, bireysel yazgı ve toplumsal yasa, görünüş ve öz arasındaki çekilmez hale gelen bağın kopmasına dayanamaz. Ne ki üstün, soğukkanlı rasyonelliğin yeminle bağlı olduğu verili olanı sadece kabullenip hazmetmeye karşılık bu edilgi bir hakikat öğesi içermektedir. Ancak eksik eğitim basmakalıp bir şekilde ve korku içinde, bazen başa gelen talihsizliği temellendirmek, bazen de ara sıra yenilenme kılığına giren felaketi önceden bildirmek için kendine özgü formüllere el atar. İçinde özgün isteğinin nesnel güç halinde belirdiği açıklama, tıpkı yalıtlanmış olayın hem ahmakça hem de meşum olması gibi, daima yüzeysel ve anlamsızdır. Ortaçağ'da resmi dinin yaydığı şeytan mitinin insanlara sağladığı olanağı bugün karanlık sistemler başarmaktadır: Yani dış dünyaya keyfine göre anlam vermek, ki bunu başına buyruk paranoyik kişi özel, kimseyle paylaşmadığı ve bu yüzden garip gelen şemaya göre icra etmektedir. Bundan muaf olanlar, bilimsel diye geçinen ve aynı zamanda düşünceleri yalıtlayan dar çevre toplantıları (Konventikel) ile her derde iyi gelen çarelerdir (Panazeen): Yani teozofi, sayı bilgisi, fizyoterapi, eurytmie (insan yetilerinde düzenlilik ve denge, –ç.), alkol aleyhtarlığı, yoga, birbiriyle rekabet eden ve değiştirilebilen, akademileri, hiyerarşisi, ihtisas dili, bilim ve dine ilişkin fetişleştirici formülleriyle sayısız mezhepler. Bunlar eğitim görünü-

şü altında gerçek ve saygın değildiler. Ekonomik nedenlerden dolayı eğitimin can çekiştiği günümüzde ise kitlesel paranoya için umulmadık ölçüde yeni koşullar meydana çıkmaktadır. Homojen paranoyik biçimler olarak halkların sahip çıktığı geçmişteki inanç sistemlerinin başka hünerleri vardı. Özellikle bu sistemler rasyonel teşekkülleri ve belirlilikleri sayesinde, kavramları kendine özgü aracı (medyum) olan eğitime ve akla en azından yukarıya doğru yer bırakmışlardı. Hatta bunlar belli bir tarzda paranoyaya karşı koymuştur. Freud bu noktada haklı olarak nevrozları "asosyal formasyonlar" diye tanımlar; "bunlar toplumun kolektif bir çalışmayla gerçekleştirdiği şeyleri özel araçlarla başarmaya çalışırlar".[3] İnanç sistemleri, bireyleri hastalanmaktan koruyan kolektiflikten bir kısmını ellerinden bırakmazlar. Bu kolektiflik kamulaştırılır: Birlikte esrimenin sarhoşluğu içinde, hatta topluluk halinde, basiretsizlik ilişkiye dönüştürülür ve korku, yılgınlık olasılığını kaybetmeden paranoyik mekanizma hükmedilir duruma getirilir. Bu belki de türün kendini korumasına dinlerin yaptığı büyük katkılardan biriydi. Paranoyik bilinç biçimleri birlikler oluşturmaya, isyanlar çıkarmaya ve dolandırmaya çalışırlar. Üyeler sırf kendi hezeyanlarına inanmaktan korkarlar. İzdüşürür şekilde her yerde komplo ve döneklik görürler. Yerleşik gruplar diğerlerine karşı hep paranoyik tarzda davranırlar; büyük devletler, hatta örgütlü insanlık bütün olarak bu konuda kafatası avcılarından üstün değildir. Kendi iradeleri hilafına insanlıktan dışlananlar, insanlığa duydukları özlemden dolayı kendi kendilerini dışlayanlar gibi, bunu biliyorlardı: Takibe uğramaları patolojik dayanışmayı güçlendirmekteydi. Ancak normal üye paranoyasını kolektif paranoyaya katmakta ve nesnelleştirilmiş, yasallaştırılmış, kolektif hezeyan biçimlerine tutkuyla sarılmaktadır. Kendilerini oluşturdukları birliklere vakfetmeye yarayan horror vacui (boşluk korkusu –ç.) onları kaynaştırmakta ve kendilerine hemen hemen karşı konmaz bir güç ka-

zandırmaktadır. Burjuva mülkiyetiyle birlikte eğitim de yaygınlaşmış, paranoyayı toplumun ve ruhun karanlık köşelerine itmişti. Ama insanların gerçek bağımsızlıkları aklın aydınlanmasıyla aynı zamanda gerçekleşmediği için eğitim hastalanmıştır. Toplumsal gerçeklik eğitilmiş bilince ne kadar geç yetişmişse, bu bilinç bir şeyleşme sürecine o kadar çok bağlı kalmıştır. Kültür tamamen meta haline gelmiş, enformasyon şeklinde yaygınlaşmıştır, ama bilgilenen kişilere nüfuz etmeden. Düşünme tıknefes duruma gelmekte, kendini yalıtlanmış olguların kavranmasıyla sınırlamaktadır. Düşüncel bağlamlar rahatsız edici ve yararsız çabalar olarak reddedilip uzaklaştırılmaktadır. Düşüncedeki gelişme momenti, buradaki tüm oluşul ve yoğun olanlar unutulmakta, dolaysız güncellikle, kapsamlı olanla bir düzeye getirilmektedir. Bugünkü yaşam düzeni Ben'e zihni sonuçlar çıkarmak için yer bırakmamaktadır. Bilgiye indirgenmiş düşünce etkisizleştirilmekte, özgül iş piyasalarında sırf uzmanlaşmaya, kişiliğin meta değerini artırmaya bağlı duruma getirilmektedir. Aklın paranoyaya karşı koyan kendi bilinci böylece telef olmaktadır. Sonuçta eksik eğitim geç-kapitalizm koşullarında nesnel akıl haline gelmiştir. Egemenliğin totaliter evresinde eksik eğitim taşralı politika şarlatanlarını ve onlarla birlikte hezeyan sistemini ultima ratio (son çare –ç.) olarak geri çağırır ve büyük sanayi ile kültür sanayii tarafından zaten yıpratılmış hükmedilenlerin çoğunluğuna bu sistemi zorla kabul ettirir. Egemenliğin saçmalığını, hayatta kalmak için hasta bir bilince muhtaç olduğunu anlamak bugün sağlıklı bir bilinç için çok kolaydır. Egemenliğin uygulamak zorunda olduğu zulmü, diğerlerine zulmetme hakkına sahip olarak zulmetme çılgınları kabul etmektedir.

Kadınlar ve çocuklar için burjuva uygarlığınca güç bela geliştirilen sorumluluk duygusunun, bireylerin talimatlara göre durmadan hizaya gelişlerinin ardında kaybolduğu faşizmde vicdan zaten yok edilmiştir. Vicdan –Dostoyevski ile Alman

manevilik havarilerinin tasarladığından farklı olarak– Ben'in dıştaki tözel olana bağlılığından, başkalarının yerinde taleplerini benimseme yeteneğinden ileri geliyordu. Bu yetenek, algı kapasitesine ve imgelem gücüne nüfuz etmekten çok düşünme yeteneğidir. Büyük sanayi, kısmen bağımsız girişimcileri kendine katarak, kısmen de işçileri sendika nesnesine dönüştürerek bağımsız ekonomik özneyi ortadan kaldırmakla ahlâksal kararı önü alınmaz şekilde ekonomik tabandan yoksun bıraktığı için düşünme de dumura uğramak zorundadır. Ruh, kendine açık suç duygusuna ilişkin bir olanak halinde çözülüp dağılmaktadır. Vicdan asılsız, anlamsız duruma gelmektedir, çünkü bireyin, her ne kadar eski ahlâksal sıfat altında olsa bile, kendisi ve varlığı için taşıdığı sorumluluktan çok aygıt için gösterdiği başarı adına ortaya çıkmaktadır. İçinde vicdan merciinin oluştuğu özgün itkisel çatışmanın vuku bulması artık söz konusu değildir. Toplumsal yasanın, kendisini yalnız yükümlü kılmakla ve aynı zamanda daha açık duruma getirmekle kalmayıp üstelik toplumdan da bağımsızlaştıran, hatta topluma karşı çıkaran manevileştirilmesi yerine, basmakalıp değer ölçüleriyle çabucak ve dolaysız bir özdeşleşme meydana gelmektedir. Dişilik özelliklerini tekeline almış örnek Alman kadını ile erkeklik özelliklerini tekeline almış gerçek Alman erkeği, tıpkı başka yerlerdeki çeşitlemeleri gibi, uymacı asosyal tiplerdir. Egemenliğin açık kötülüğüne karşın ve bu yüzden sözü geçen tipler o derece karşı konulmaz hale gelmiştir ki, kendi acizliği içinde birey yazgısını sadece körükörüne boyun eğerek devam ettirebilmektedir.

Böyle bir iktidarda, umutsuzca kendini koruma tarafından dehşete, yılgınlığa ait suçun nereye yansıtılacağı partinin yönlendirdiği rastlantıya kalmaktadır. Bu tür bir yönlendirme için önceden belirlenenler Yahudilerdir. Ekonomik açıdan Yahudilerin güçlü bir konuma sahip oldukları dolanım alanı gitgide küçülmektedir. Girişimciliğin liberal biçimi dağınık servete

hâlâ politik nüfuz hakkı tanıyordu. Henüz yeni bağımsızlık kazananlar ise bugün devlet aygıtıyla kaynaşmış, rekabet dönemini atlatmış sermaye güçlerine teslim edilmektedir. Aşılmış, geride bırakılmış bir imge olarak Yahudilerin imgelerini aslında kendilerinin yaratıp yaratmadıkları bir yana, bu imge, totaliter hale gelmiş egemenliğin kendine can düşmanı olarak görmesini gerektiren özellikler taşımaktadır: Yani gücü, nüfuzu olmayan mutluluğun, çalışmadan alınan ücretin, sınırı olmayan vatanın, mitsiz dinin özelliklerini. Hükmedilenler içten arzu ettikleri için bu özellikler egemenlik tarafından hor görülmektedir. Bu egemenlik sadece, hükmedilenlerin kendisi arzu edilen şeyleri nefret nesnesi haline getirdikleri sürece ayakta kalabilir. Bunu duygusal izdüşüm vasıtasıyla başarmaktadırlar, çünkü nefret de nesneyle birleşmeye yol açar, ama yıkımda. Nefret olumsuz uzlaşmadır. Uzlaşma Yahudiliğin en yüce kavramlarındandır ve bunun anlamı umuttur; uzlaşma acizliğinden paranoyik tepki biçimleri doğar. Yahudi düşmanları kendilerine özgü olumsuz mutlak-olanı kendi gücüne dayanarak gerçekleştirmek üzeredir, dünyayı zaten öyle gördükleri cehenneme çevirmektedir. Bundan dönüş, hükmedilenlerin mutlak çılgınlık karşısında kendilerine hakim olmalarına ve bu çılgınlığa dur demelerine bağlıdır. Bugüne kadar yanlış kalan fikir, yani Yahudinin de bir insan olduğu fikri, düşüncenin egemenlikten kurtulmasıyla, zorbalığın ortadan kaldırılmasıyla gerçekleşebilirdi. Bu durum, diğerleri gibi Yahudileri de insani bir hastalığa sürükleyen Yahudi düşmanı toplumdan çıkış için bir adım olurdu. Böyle bir adım aynı zamanda faşistlerin yalanını, bu yalanın kendi çelişkisi olarak tahakkuk ettirirdi: Yahudi sorunu gerçekten de tarihin dönüm noktası olarak meydana çıkmaktadır. Aklın düşünme tarafından kesintiye uğramayan kendini koruma zemini üzerinde üreyen hastalığını aşmakla insanlık genel karşı-ırk olmaktan çıkıp, kendi imgesinin farkına vararak yalın doğadan daha fazlasını ifade eden

bir doğa olarak tür haline gelebilirdi. Egemenlikten bireysel ve toplumsal şekilde bağımsız olmak yanlış izdüşüme karşıt bir harekettir ve bu yanlış izdüşümü kendi içinde susturmasını bilen hiçbir Yahudi, hayvanlar ve insanlar dahil tüm zulmedilenler gibi, anlamsız şekilde başına çöken felakete benzemezdi.

VII

Ne ki artık Yahudi düşmanı yoktur. Sonuncuları, kendi antiliberal düşüncelerini belirtmek isteyen liberallerdi. Soylular ve subaylarla Yahudiler arasındaki eski tutucu mesafe sona eren ondokuzuncu yüzyılda sırf gerici bir nitelik taşıyordu. Zamana uygun olanlar Ahlwardt'lar ve Knüppelkunze'lerdi (iki Alman yazarı –ç.) Bunlar taraftar olarak Führer'in insan malzemesine çoktan sahiptiler, ülkedeki kötü niyetli karakterlerde ve garip fikirli kişilerde de dayanak buluyorlardı. Yahudi düşmanı zihniyet yayıldığı zaman kendini hem burjuvaya özgü hem de muhalif hissediyordu. Irkçı yakınma sivil özgürlüğün çarpıtılmasıydı. Yahudi düşmanlarının meyhane politikasında, kendisinden beslendikleri ve nihayet sonunu hazırladıkları Alman liberalizminin yalanı meydana çıkıyordu. Yahudi düşmanları, Yahudilerin orta kararlılıklarını, toplu kıyımı çoktan içinde taşıyan dövüp sövme eylemleri için bir izin belgesi saymış olsalar bile, hasmane bir hoşgörünün avantajlarına karşılık Üçüncü Reich tehlikesini geçici olarak ölçüp biçmek için yine de yeterli ekonomik nedenleri önlerinde görmüşlerdir. Anti-semitizm, öznel seçimde hâlâ rekabet eden bir motifti. Verilen karar özgül olarak bu motifle ilgiliydi. Irkçı savın kabulünde tüm şovenist sözcük dağarı birlikte yer alıyordu. Yahudi düşmanı yargı baştan beri düşünme basmakalıplığı yaratmıştır. Bugün geriye sadece bu kalmıştır. Hâlâ seçim yapıl-

maktadır, ama yalnız totaliterlikler arasında. Yahudi düşmanı psikolojinin yerine geniş ölçüde faşist yaftayı, mücadeleci büyük sanayinin parola envanterini olumlamak geçmiştir. Kitle partisinin oy pusulasında seçmene, kendi deneyimini gözden gizleyen ve sadece en bloc (bütün halinde –ç.) seçebileceği adlar parti mekanizmasınca zorla kabul ettiriliyorsa, aynı şekilde ideolojik can alıcı noktalar da birkaç liste halinde derlenerek düzene konmaktadır. Bu listelerden birinin en bloc seçilmesi gerekir, elbette ki birinden birine kendi zihniyeti, tıpkı seçim günü istatistiksel sayıların büyüklüğü karşısındaki dağınık oylar gibi beyhude görünmesi gerekmiyorsa. Anti-semitizm artık bağımsız bir hareket değil, bir platform tahtasıdır: Kim faşizme bir şans tanırsa sendikaların ortadan kaldırılmasından, Bolşevizme karşı Haçlı seferinden ve de Yahudilerin öldürülmesinden otomatik şekilde sorumlu olur. Yahudi düşmanlarının gerçek dışı kanısı, kendi mevkilerinin özneden yoksun temsilcilerinin önceden belirlenmiş reflekslerine intikal etmiştir. Kitleler, Yahudilere karşı maddeleri de içeren gerici parti programını kabul ettikleri zaman, bireylerin Yahudilerle olan deneyimlerinin hiçbir rol oynamadığı sosyal mekanizmalara boyun eğerler. Yahudilerden arınmış bölgelerde anti-semitizm şansının Hollywood'takinden daha az olmadığı gerçekten de görülmüş, anlaşılmıştır. Deneyimin yerine klişe, faal fantezinin yerine de gayretkeş algı geçmektedir. Hızla çöküş cezasına karşın, her katman üyesinin yön bulma konusunda üstüne düşen görev emirle belirlenmiştir. Onlar hem en yeni uçak hakkında bilgi sahibi olma hem de iktidarın belirli mercilerinden birine katılma anlamında yönlerini çizmek zorundadırlar.

Seri üretim dünyasında bu üretimin şeması, yani basmakalıplık, kategorik çalışmanın yerine geçmektedir. Yargı artık bireşimin gerçek icrasına değil, gözü kapalı altalamaya dayanmaktadır. Önceki tarihsel aşamalardan birinde yargılar, zehirli

okları hemen harekete geçiren alelacele fark gözetişlerden ileri gelmişse, bu arada değiş tokuş ile adliye de üstüne düşeni yerine getirmiştir. Yargılar, yüklemle acımasızca özdeşleşmeye karşı özneyi bir parça koruyan ölçüp biçme aşamasını boydan boya katetmiştir. Geç-sanayi toplumunda yargının yargıdan yoksun icrasına geri dönülmektedir. Hızlandırılmış işlem faşizmde ceza davalarındaki külfetli muhakeme usullerini kaldırdığı zaman çağdaşlar ekonomik yönden buna hazırdılar; şeyleri, düşünme modelleri ve dilin yozlaşması sırasında demirbaş payı oluşturan termini technici vasıtasıyla bilinçsizce görmeyi öğrenmişlerdi. Algılayan kişi algı sürecinde artık hazır bulunmamaktadır. O idrakin faal edilgenliğini artık sağlayamaz, bu edilgenlikte kategorik öğeler anlaşmalı şekilde önceden biçimlendirilmiş "verili-olan" tarafından ve bu verili-olan da kategorik öğeler tarafından yeni, uygun bir biçime sokulmaktadır, ki böylece algılanan nesne üzerinde hak iddia edebilsin. Toplumbilimler alanında, bireyin yaşantı dünyasında temelsiz görüşlerle boş kavramlar sabit, anlamsız ve dolayımlanmamış şekilde bir araya getirilmektedir. Üçyüz temel sözcük çağında yargıya varma çabasına ilişkin yetenek ve böylelikle doğru ile yanlış arasındaki fark kaybolmaktadır. Eğer çok özgül biçimi içinde düşünme hâlâ işbölümünün kimi alanlarında mesleki donatımın bir parçasını oluşturmuyorsa eski moda bir lüks olarak zanlı duruma düşmektedir: "Armchair thinking". İnsan kendinden bir şeyler vermelidir. Teknik gelişme bedensel çalışmayı gereksiz hale getirdikçe teknik, bundan bir sonuç çıkarma hevesine kapılma izni olmayan zihinsel çalışmaya örnek diye gösterilmektedir. Anti-semitizmin işine yarayan aptallaştırmanın gizi budur. Mantıkta bile kavram özel-olanın karşısına sırf bir yüzeysellik olarak çıkarsa, farkı temsil eden şeyin toplum içinde sarsılmak zorunda kalması doğaldır. Etiketler yapıştırılır: Şu dost şu da düşman. Özneye saygı noksanlığı yönetime kolaylık sağlar. Halk grup-

ları başka enlemlere yerleştirilir, bireyler Yahudi damgasıyla gaz odalarına gönderilir.

Bireye karşı, kendini mantıkta dışavuran ilgisizlik sonuçları ekonomik süreçten çıkarır. Birey üretime engel bir hale gelmiştir. Tekniğin ve insanın gelişmesindeki eşzamansızlık, yani sosyologların üzerinde durduklan "cultural lag" kaybolmaya başlar. Ekonomik rasyonellik, övülen en küçük tedbir ilkesi ekonomideki son birimleri, yani işletmeyi ve insanı sürekli dönüştürmektedir. Daha ileri biçimler egemen biçimler durumuna gelmektedir. Günün birinde büyük mağaza eski tarz özel dükkanı iflasa sürüklemiştir. Bu özel dükkanlar merkantilist düzenleme evresini geride bırakarak inisiyatifi, tertip ve düzeni kendine katmış, eski değirmen ve demirhane gibi küçük fabrikalar haline, kendisi de serbest girişimci haline gelmişti. Ama bu durum zahmetli ve masraflıydı, riziko doluydu. Bu yüzden rakipler, küçük dükkanın daha yaratıcı merkezileştirilmiş biçimini, yani büyük mağazayı piyasaya hakim kılmıştır. Psikolojik küçük işletmede, yani bireyde durum farklı değildi. Birey ekonomik faaliyetin güç hücresi olarak meydana çıkmıştı. Önceki ekonomi aşamalarının vesayetinden kurtularak kendi geçimini sağlıyordu: İş piyasası üzerinden şeyleştirilen ve yeni teknik koşullara devamlı uyum sağlayan bir proleter olarak; hiç durmadan ideal tipi, yani homo oeconomicus'u gerçekleştiren bir girişimci olarak. Psikanaliz, bu şekilde meydana çıkan içsel küçük işletmeyi bilinçdışı ile bilincin, İd, Ben ve Üst-ben'in karmaşık dinamiği diye betimlemiştir. Üst-ben'le, bireydeki toplumsal denetim merciiyle mücadelede Ben itkileri kendini korumanın sınırları içinde tutmaktadır. Sürtüşme yüzeyi geniş, nevrozlar ise, yani itki ekonomisinin faux frais'si ise kaçınılmaz olmaktadır. Ancak muğlak ruhsal aygıt öznelere, pazar ekonomisini oluşturarak birlikte özgürce hareket etmeleri olanağını bir yere kadar sağlamıştır. Büyük tekeller ve dünya savaşları döneminde ise toplumsal sürecin

sayısız monadlar vasıtasıyla dolayımlanmasının çağdışı olduğu görülmüştür. İtki ekonomisinin özneleri psikolojik yönden mülkiyet dışı bırakılmış ve bu ekonomi daha rasyonel bir biçimde toplum tarafından devam ettirilmiştir. Bireylerin, yapmaları gereken şeyi, acı veren, içsel bir vicdanın, kendini korumanın ve itkilerin diyalektiği içinde gözden çıkarmaya ihtiyaçları yoktur. Çalışanların yazgısı hakkında, ta ulusal yönetime kadar birlik hiyerarşisince, özel yaşamda ise zoraki tüketicilerinin son manevi kımıldanışlarına el koyan kitle kültürü şemasınca karar verilmiştir. Kurullar ve star'lar Ben ve Üst-ben olarak işlev görmekte, kitleler kişilik görünüşünden vazgeçseler bile parolalara ve modellere göre, hatta içsel sansür gereği içgüdüler olarak çok daha kolayca biçime girmektedirler. Liberalizmde halkın bir bölümünün bireyleştirilmesi toplumu bütünüyle tekniğin düzeyine intibak ettirmek için gerekli olmuşsa, bugün de ekonomik aygıtın işlemesi, kitlelerin, bireyleştirme yüzünden engellenmeyen yönetimini gerektirmektedir. Toplumun baştan beri insanların maddi yapısında, haleti ruhiyesinde sözünü geçirmiş ekonomi tarafından belirlenen yönü, bireylerin, bağımsız varoluş donanımı anlamında faaliyete gösteren organlarını köreltmektedir. Düşünmenin sırf bir işbölümü alanı haline gelmesinden bu yana sorumlu uzmanların ve Führerlerin planları, kendi mutluluğunu planlayan bireyi gereksiz kılmıştır. Hiç direnmeden ve faal bir şekilde gerçekliğe intibak edişin akıldışılığı bireyler için akıldan daha rasyonel bir duruma gelmektedir. Evvelce burjuvazi mecburiyeti vicdani görev diye kendine ve işçilere benimsettiyse, bugün insan baştan aşağı baskının öznesi-nesnesi olmuştur. Sanayi toplumunun kendisince yaratılan sefalet yasasını sözde ortadan kaldırmış olan gelişmesi içinde bütünün, kişi olarak, akıl taşıyıcısı olarak insanın kendini haklı gösterdiği kavram bozulup yok olmaktadır. Aydınlanmanın diyalektiği nesnel olarak çılgınlığa dönüşmektedir.

Çılgınlık aynı zamanda politik bir gerçekliktir. Yeniçağda yoğun iletişim ağı olarak dünya o denli bütünleşmiştir ki, Dumbarton Oaks ile İran'daki diplomat kahvaltıları arasındaki farkın önce ulusal timbre olarak tasarlanması gerekmekte ve ulusal özellik herşeyden önce, sıkı örülmüş ağın arasından düşen, bir avuç pirinç peşinde koşan aç milyonlardan öğrenilmektedir. Her yerde ve aynı zamanda üretilebilen metaların bolluğu hammadde ve piyasa savaşını gitgide çağa aykırı duruma getirirken, insanlık silahlanmış birkaç güç merkezi halinde bölünmüştür. Bunlar, sistemsiz meta üreten şirketlerden çok daha acımasız bir şekilde rekabete girişmekte ve birbirlerini karşılıklı yok etmeye çalışmaktadır. Uyuşmazlık saçma bir duruma geldikçe bloklar da o denli katı, sabit olmaktadır. Bu devasa güçlerle tamamen özdeşleşerek onların geniş ilgi alanlarına giren şeylerden ikinci doğa olarak etkilenilmesine ve bilincin tüm gözeneklerinin tıkanmasına kitlelerin verdiği cevap, kendilerine mucizeler yaratma yeteneği kazandıran mutlak duyumsamazlık olmaktadır. Karar hâlâ bireylerin kendisine bırakılmış gibi görünse de önemli ölçüde önceden belirlenmiştir. İdelolojilerin, bu kamplara ait politikacılar tarafından ilân edilen uyuşmazlığı, sırf güçlerin belirsiz karşılıklı durumlarından doğan bir ideolojidir. Sanayileşmenin ve reklamlarının ürünü olan yaftalar halinde düşünmek uluslararası ilişkilere intibak etmektedir. Bir yurttaşın komünist ya da faşist yaftayı yeğ tutup tutumaması, onun Kızıl Ordudan ya da Batı'nın laboratuvarlarından etkilenip etkilenmemesine bağlıdır. Sırf kitlelerin edilgenliği yüzünden olanak sağlanmış iktidarın yapısını kitlelerin karşısına katı gerçeklik olarak çıkarmaya yol açan şeyleşme o denli yoğun hale gelmiştir ki, her çeşit kendiliğindenlik, hatta gerçek durum ve koşulların sırf tasarlanması bile zorunlu olarak fantastik bir ütopyaya, sapık mezhepçiliğe dönüşmüştür. Görünüş o derece yoğunlaşmıştır ki, onun içyüzünü anlamak nesnel olarak yapıntı niteliği kazan-

maktadır. Buna karşılık bir yafta seçmek, gerçeklik halinde katılaşmış görünüşe intibak etmek anlamına gelmektedir, ki bu görünüş kendini böyle bir intibak vasıtasıyla sürekli yeniden üretmektedir. İşte bu yüzden hâlâ tereddüt edenler kaçak diye dışlanmaktadır. Hamlet'ten bu yana tereddüt etmek modern kişiler için düşünme ve insancıllık belirtisiydi. Boşa harcanan zaman bireysel-olanla genel-olan arasındaki mesafeyi, tıpkı ekonomide tüketimle üretim arasındaki dolanım gibi, hem temsil ediyordu hem de dolayımlıyordu. Bugün bireyler yaftalarını hazır şekilde iktidarlardan almaktadır, tıpkı tüketicilerin otomobillerini fabrikaların satış şubelerinden almaları gibi. Gerçekliğin meşruluğu, iktidara intibak ediş artık özne ile gerçeklik arasındaki diyalektik bir sürecin sonucu değildir, tersine sanayi çarkları tarafından üretilmektedir. Bu gidiş koruma yerine bir yok ediştir, belirli yadsıma yerine biçimsel yadsımadır. Serbest bırakılmış üretim devleri bireyi, onun tatmin olmasını sağlamakla değil, özne olarak yok etmekle aşmıştır. Çılgınlıklarıyla düşümdeş olan yetkin rasyonellikleri işte buradan ileri gelmektedir. Kolektifle birey arasındaki aşınıya vardırılmış oransızlık gerilimi kaldırmakta, ama mutlak güçle acizlik arasındaki zararsız uyum dolayımlanmamış çelişkinin ta kendisi, uzlaşmanın mutlak karşıtı olmaktadır.

Bireyle beraber onun psikolojik belirlenimleri, yani sahte toplumun manevi acenteleri de ortadan kalkmamıştır. Ne var ki, karakter tipleri şimdi iktidar mekanizmasının çatlaklarında kendilerine uygun yerler bulmaktadır. Bunların başarı ve anlaşmazlık katsayıları göz önüne alınmıştır. Yaftanın kendisi bir çarktır. Psikolojik mekanizmada eskiden beri mecburi, bağımlı ve akıldışı olan şey özenle buna uydurulmuştur. Anti-semitizmi içeren gerici yafta yıkıcı-resmi tüm belirtilere (syndrom) uygundur. Yahudi düşmanları, ancak yafta vasıtasıyla zulmetmek için uygun nesneyi teslim alarak bir itki yönü oluşturmadan önce Yahudilere karşı tepki göstermezler. Yafta

halinde düşünmede kendini gösteren deneyim kaybı vasıtasıyla iptal edilmiş deneyimsel "anti-semitizmin öğeleri" yafta tarafından tekrar harekete geçirilmektedir. Çoktan ayrışmış öğeler olarak bunlar yeni Yahudi düşmanlarında vicdan rahatsızlığı yaratmakta ve böylelikle kötünün doymak bilmezliğine yol açmaktadır. Birey psikolojisi kendinin ve içeriğinin sadece toplumca sağlanan bireşimsel şema vasıtasıyla yaratılmasına izin verdiği için çağa uygun anti-semitizm boş, önemsiz ve nüfuz edilmez bir varlık kazanmaktadır. Yahudi aracı, ekonomik yönden artık tamamen ortadan kaybolduktan sonra bütünüyle bir şeytan imgesine dönüşür; bu durum zaferi kolaylaştırır ve Yahudi düşmanı aile reisini önü alınmaz tarihsel yönsemenin, parti ya da zehirli gaz fabrikasında memur olarak oynadığı rol gerektirdiği zaman fırsattan yararlanan seyircisi durumuna sokar. Çağdışı azınlıkların kökünü kurutmaya sevk eden totaliter devletlerin yönetimi çoktan alınmış ekonomik kararların sadece habercisidir. İş bölümündeki öteki alanların üyeleri, bir gün önce meydana gelen felaket yerindeki yıkıntıları kaldırma çalışmalarıyla ilgili haber karşısında gazete okurunun kaybetmediği bir kayıtsızlıkla seyirci kalabilirler. Kurbanın öldürülmesine neden olan özellik de çoktan silinmiştir. Kararnamede Yahudi olarak yer alan insanların, geç-sanayi toplumunun bir düzeye getirici baskısı altında bir zamanlar farkı oluşturan düşman dinleri başarıyla intibak ettirerek sırf kültür metaları haline çevirdikten sonra, ayrıntılı sorular vasıtasıyla bulunup meydana çıkarılması gerekmektedir. Yahudiler bile, herhangi düşman bir gençlik örgütü gibi, yafta halinde düşünmekten kaçınamamaktadır. Faşist anti-semitizm deyim yerindeyse önce nesnesini bulmak zorundadır. Paranoya hedefini artık zulmedenin bireysel hastalık öyküsüne dayanarak izlememektedir; toplumsal bir varoluşa özgü duruma gelmiş paranoya bu hedefi, psikolojik yönden hazırlanmış yurttaşlar birer hasta olarak içten ve dıştan üzerine saldıramadan

önce, daha çok savaşların ve konjonktörlerin körleştirici bağlamında izlemek zorundadır.

Eğilime göre anti-semitizmin değiştirilebilir yaftada sadece bir madde olarak yer alması sonunun geldiği umudunu çürütülmez şekilde temellendirmektedir. Yahudiler, taraftarların baştan aşağı rasyonalleştirilmiş bir üretim yerinden bir diğerine nakledilmesi gibi Führerlerin de Yahudi düşmanlarını aynı kolaylıkla değiştirebilecekleri bir dönemde öldürülmektedir. Yafta halinde düşünmeye yol açan gelişmenin tabanı zaten tüm özgül enerjilerin, savaş alanından stüdyoya kadar tek, aynı, soyut çalışma biçimine topyekün indirgenmesidir. Ne ki, bu tür koşullardan daha insani bir duruma geçiş gerçekleşemez, çünkü kötünün başına gelen aynı şekilde iyinin de başına gelmektedir. İlerici yafta üzerindeki özgürlük, ilerici kararların zorunlu olarak aynı kapıya çıktığı iktidar politikasına özgü yapılar için önemli, ilginç değildir, tıpkı Yahudi düşmanlığının kimya tekeli için önemli, ilginç olmaması gibi. Gerçi ilerici yafta daha insancıl olanları psikolojik yönden kendine çekmektedir, ama yaygınlaşan deneyim kaybı ilerici yafta yandaşlarını da sonuçta fark düşmanına dönüştürmektedir. Sadece anti-semitizm yaftası değil, genel olarak yafta zihniyeti Yahudi düşmanıdır. Farka duyulan ve farkın içinde ereksel olarak yer alan öfke, doğaya egemenliğin hükmedilen öznelerinde başlangıçta sosyal azınlığı tehdit ettikleri yerde bile doğal azınlığa karşı hınç duygusu olarak hazır beklemektedir. Toplumsal yönden sorumlu seçkinleri tespit etmek diğer azınlıkları tespit etmekten çok daha zordur. Mülkiyet, zenginlik, kullanım ve yönetim ilişkilerinin sisi içinde bu seçkinler teorik belirlenimden başanyla kaçınmaktadır. Irk ideolojisinde ve sınıf gerçekliğinde soyut fark çoğunluğa karşılık hâlâ aynı şekilde meydana çıkmaktadır. Ancak ilerici yafta içeriğinden daha kötü şeylere ulaşmak için çaba gösterirse, o zaman faşist yaftanın içeriği boş, önemsiz olur, ki bu içerik daha iyinin yedeği

olarak sadece aldatılanların umutsuz çabalarıyla korunup devam ettirilebilir. Faşist yaftanın saçtığı dehşet herkesçe bilinen ama yine de sürüp giden yalanın dehşetidir. Bu dehşet kendisinin kıyaslanabileceği hakikatlerden hiçbirine göz yummazken, yargıdan yoksunların, sadece düşünme yetilerini tamamen kaybetmelerinden dolayı ayrı tutuldukları hakikat dehşetin aşırı anlamsızlığında olumsuz yönden elle tutulacak kadar yakındadır. Kendine hakim, güç haline gelen aydınlanmanın kendisi Aydınlanmanın sınırlarını kaldırıp yok etmeyi başarabilirdi.

NOTLAR VE TASLAKLAR

ÇOK BİLENLERE KARŞI

Hitler döneminden çıkan derslerden biri de çok bilenlerin bilgisizliği, ahmaklığıdır. Yahudiler durumu anlayışla karşılayan, uzmanca nedenler göstererek Hitler'in yükselme şansı olmadığını öne sürdüler, oysa bu gün gibi açıktı. Bir konuşmayı anımsıyorum, ekonomicilerden biri Bavyera bira üreticilerinin çıkarlarından hareketle Almanya'ya üniforma giydirmenin (Almanya'yı tekdüzeleştirmenin) olanaksızlığını kanıtlamıştı. Sonra çok bilenlere göre Batı'da faşizmin iktidara gelmesini düşünmek olası değildi. Böylesine bilgisiz, ahmak oldukları için çok bilenler her yerde barbarların ekmeğine yağ sürdüler. Seçik, uzgörüşlü yargıların, istatistiğe ve deneye dayalı varsayımların, "elbette bu konuyu iyi bilirim" diye başlayan açıklamaların, kesin ve sarsılmaz statement'lerin tümü de gerçek dışı.

Hitler akla ve insanlığa karşıydı. Ama insanlığa karşı olan bir akıl daha var: Özelliği de bilgiçlikten gelen üstünlüktür.

Ek

Bilgiçliğin bilgisizliğe, ahmaklığa dönüşmesi tarihsel yönsemeden ileri gelmektedir. Godesberg döneminde Hitler'in isteklerini uygun bulmayan Chamberlain'in yönettiği anlamda akıl, verme ile alma arasındaki eşdeğerliğin nasıl korunması

gerektiğini ifade etmekten başka bir şey değildir. Bu tür bir akıl değiş tokuş sırasında oluşmuştur. Hedeflere yalnızca dolaylı, deyim yerindeyse piyasa üzerinden, iktidarın ödüne karşı ödün oyununun kurallarını benimseyerek sağlayabildiği küçük çıkarlar vasıtasıyla ulaşılmalıdır. İktidar artık oyunun kurallarına uymamaya ve doğrudan gasp yoluna girmeye başladığı zaman bilgiçlik temelsiz hale gelir. Geleneksel burjuva aydın kesimine ortam oluşturan tartışma çözülüp dağılır. Bireyler artık birbirleriyle konuşamazlar ve bunu bilirler: Bu yüzden artık ne konuşulsun ne de suskunluğu bilen olsun diye oyunu, tüm güçleri talep eden ciddi ve sorumlu bir kurum durumuna getirmişlerdir. Genelde de durum farklı değildir. Faşist ikna edilmeye yanaşmaz. Başkası söze başlayınca bunu kendi sözünün utanmazca kesilmesine yorar. Akıl yolu onun için kapalıdır; çünkü aklı diğerlerinin boyun eğişinde görür.

Çok bilenlerin bilgisizliğinden, ahmaklığından doğan çelişki zorunludur. Çünkü burjuva ratio'su tümellik üzerinde hak öne sürmek ve aynı zamanda bu tümelliği kısıtlamak için yetkinleşmek zorundadır. Değiş tokuşta herkesin kendi payını alması, ama yine de toplumsal adaletsizliğin ortaya çıkması gibi, değiş tokuş ekonomisinin yansıma biçimi, yani adil, genel, ama tikel olan egemen akıl da eşitlikte ayrıcalığın aracı olur. Faşist bunun hesabını sorar. Tikeli açıkça savunarak genelliğine haksız yere fazlasıyla güvenen ratio'nun sınırlı olduğunu meydana çıkarır. Çokbilenlerin birdenbire bilgisiz, ahmak olmaları aklın kendi akıldışılığını kanıtlar.

Ne ki, faşist de bu çelişkiden bir çıkış yolu arar. Zira burjuva aklı gerçekten de salt tikel değil, üstelik geneldir ve bu genellik kendisini yadsıyan faşizmi ardından yetişerek yakalar. Almanya'da iktidara gelenler liberallerden daha akıllı ve daha ahmaktılar. Yeni düzen için ilerlemenin sorumluluğu, geniş ölçüde bilinçleri ilerlemeyi izleyemeyenlerce, yani iflasçılar hi-

zipçiler, soytarılarca taşınmıştır. Bunlar, iktidarları her çeşit rekabeti engellediği sürece, hata yapmaya karşı bağışıktırlar. Devletler arası rekabette ise faşistler yalnız hata yapmakla kalmazlar, üstelik basiretsizlik, körü körüne ayak direme, ekonomik güçler konusunda bilgisizlik, özellikle de olumsuzu görme ve genel durum değerlendirmesine katma yeteneksizliği gibi özellikleriyle insanlığı, içten içe bekledikleri felakete öznel olarak sürüklerler.

İKİ DÜNYA

Bu ülkede ekonomik yazgı ile insanlar arasında bir ayrım yoktur. Hiç kimse zenginliğinden, gelirinden, konumundan karşısına çıkan fırsatlardan ayrı, farklı değildir. Ekonomi nitelikli maske ile bu maskenin ardında gizlenen şeyler, ilgililerin de dahil olduğu insanların bilincinde en küçük kıvrıma kadar örtüşmektedirler. Herkes kazancı kadar bir değere sahiptir, herkes değeri kadar kazanır. Ne olduğunu kendi ekonomik varoluşundaki değişmeler aracılığıyla öğrenir. Kendini başka bir şey olarak tanımaz. Toplumun materyalist eleştirisi bir zamanlar idealizme karşı, varlığın bilinç tarafından değil, bilincin varlık tarafından belirlendiği, toplum hakkındaki gerçeğin onun idealist tasarımlarında değil, ekonomisinde aranması gerektiği savını öne sürmüşken, çağdaş bilinç bugün böyle bir idealizmden artık kurtulmuştur. İnsanlar kendi Ben'leri hakkında piyasadaki değerlerine göre hüküm veriyor ve ne olduklarını kapitalist ekonomide başlarına gelenlerden çıkarak öğreniyorlar. Trajik de olsa yazgıları yüzeyde kalmıyor, tersine onu benimsiyorlar. Ayrılırken Çinli şöyle diyor:

"Kısık sesle konuşup dedi ki: Dostum
Yaver gitmedi bu dünyada talihim.
Şimdi de dağlara çıkarak
Kimsesiz ruhumu dinlemeye giderim."

Amerikalı, I am a failure, dear. – And that is that.

DÜŞÜNCENİN EGEMENLİĞE DÖNÜŞMESİ

Eski, yabansıl tarihten zaman zaman yeni ve bilinen tarihsel yönsemeler doğar ve de mesafe yüzünden iyice belirgin olurlar.

Deussen[1] İça-Upanişad'ını açıklarken şuna dikkati çeker: Hint düşününün kendinden öncekileri aşmak için attığı adım, İsa'nın Matta İnciline[2] göre vaftizci Yahya'yı, Stoacıları ve Kinikleri aşmak için attığı adıma benzer. Ancak bu görüş tarihsel olarak tek yanlıdır, çünkü vaftizci Yahya ile Kiniklerin uzlaşmaz düşünceleri, İça-Upanişad'ının ilk dizelerinin ilerleme diye görülmesine neden olan görüşlere[3] değil, daha çok sonradan Avrupa felsefesinin, Hıristiyanlığın ve hayat dolu Veda dininin türediği tarihsel devinimin ana çizgilerine benzemek yerine, güçlü hizipler ve partilerce bölünmüş, sol aynlık akımlarına benzemektedir. Hint düşün yapıtlarında, Deussen'in de belirttiği gibi, İça-Upanişad'ı ilk sırada, yani aşması gereken diğer yapıtlardan önce yer almaktadır. Ama sözü geçen bu ilk yapıtta yine de gençlik radikalizminin, egemen gerçekliğe karşı devrimci muhalefetin ihanete uğrayışından bir şeyler bulunmaktadır.

Örgütlenme yeteneğindeki Vedizm, Stoacılık ve Hıristiyanlık yolunda atılan adım, toplumsal etkinliğe katılımdan, homojen kuramsal bir sistemin kurulmasından ileri gelir. Bunu, insanın doğru bir mizaca sahipse yaşamda etkin bir rol almasının ruh sağlığına bir zarar vermeyeceğini açıklayan öğreti sağlar. Hıristiyanlıkta bu duruma ancak havari Paulus döneminde ulaşılmıştır. Var olandan uzaklaşan düşünce dine geçmektedir. Kınanması gerekenler uzlaşmayanlardır. Onlar "çocuk sahibi olma isteğinden, mülk edinme isteğinden, dünyevi şeylere istek duymaktan uzak duruyorlardı ve dilenerek sağda solda dolaşıyorlardı. Çünkü çocuk sahibi olma isteği mülk edinme isteğidir ve mülk edinme isteği de dünyevi şeylere istek duy-

maktır; zira biri gibi diğeri de abes istektir".[4] Uygarlıkçılara göre böyle konuşan bir kimse doğruyu söyleyebilir, ama toplumsal yaşamın ilerleyişine ayak uyduramaz. Bu yüzden zihinleri karışmış, yollarını şaşırmışlar, gerçekten de vaftizci Yahya'ya benzemişlerdir. O "üzerinde deve tüyünden bir giysi, belinde deri bir kemer taşıyor, çekirge ve yaban balıyla besleniyordu".[5] Hegel, "Kiniklerin felsefi eğitimleri yok denecek kadar azdı ve bunu bir sistem, bir bilim durumuna getiremediler; sonradan felsefi bir disiplin haline Stoacılar tarafından sokulmuştur"[6] diyor. İzleyicileri de onları "domuz gibi, arsız dilenciler"[7] diye tanımlıyor.

Haklarında genel olarak tarihten bilgi edindiğimiz uzlaşmayanlar, örgütlü yandaş topluluğunun her çeşitinden yoksun kalmamışlardı, aksi takdirde adları bile günümüze kadar ulaşmazdı. Onlar en azından ortaya, yarım yamalak da olsa, sistematik bir öğreti ya da davranış kuralları koymuşlardır. İlk uzlaşmazların saldırılarına hedef olan, daha köktenci Upanişadlar bile rahipler kastının dizelerinden ve kurban törenlerine ilişkin sözlerden başka bir şey değildi.[8] Yahya bir din değil, ama bir mezhep kurdu.[9] Kinikler bir felsefe okulu oluşturdu; kurucusu Antisthenes hatta bir devlet kuramı tasarladı.[10] Tarihteki bu tür kural dışı kişilerce kurulan kuramsal ve pratik sistemler pek öyle katı ve merkeziyetçi değildir, içerdikleri bir parça anarşi yüzünden başarılı sistemlerden ayrılırlar. Onlar için düşünce ve birey, yönetim ve kolektiften daha değerlidir. Böylece öfkeyi üzerlerine çekerler. Kinikler, sıradan bir çobanın konumuyla krallık makamının bir tutulmasına karşı çıkan ve ulusal sınırları kaldırılmış, gevşek örgütlenmiş toplumu domuzların devleti diye yeren, egemenlik yanlısı Platon'u[11] göz önüne aldılar. Uzlaşmayanlar belki birleşmeye ve işbirliğine hazırdılar, ama aşağıya doğru örgütlenmiş bir hiyerarşiyi sağlam bir biçimde kurmak için yeterli beceriye sahip değildiler. Kendi varlıkları, gerçeklikteki biçimiyle dünyayı ne kuramla-

rında ne de pratiklerinde yansıttı; kuramlarında homojenlik ve tutarlık, pratiklerinde de çarpıcı, vurucu yoğunluk eksikti.

Bu, din ve felsefede köktenci hareketlerle uymacı hareketler arasındaki biçimsel mesafeydi ve bu mesafe yalıtlanmış içerikten ileri gelmiyordu. Çilecilik düşüncesinden dolayı asla birbirlerinden ayrılmıyorlardı. Çileci Gotama'nın mezhebi tüm Asya'yı ele geçirmişti. Gotama daha hayattayken büyük bir örgütleme yeteneği göstermişti. Alt katmanları, reformcu Cankara gibi, henüz öğretisinden dışlamadığı zamanlarda[12] bile insanlar üzerinde mülkiyeti kesinkes kabul etmiş ve mezhebine katılanları "soylu insanların çocukları" diye övmüştür; bu mezhepte paryalar "olsa olsa çok ender görülen birer istisna sayılmışlardır".[13] Çömezler hemen Brahman örneğine göre sınıflandırılmıştı.[14] Sakatlar, hastalar, suç işlemişler ve buna benzer diğerleri mezhebe alınmamıştır.[15] Mezhebe katılırken insanlara örneğin şöyle sorulmuştur: "Cüzzam, sıraca, verem, sara gibi hastalıkların var mı? Bir insan mısın? Bir erkek misin? Kendi kendinin efendisi misin? Borcun yok mu? Kralın hizmetinde değil misin?" vb. Hindistan'daki katı ataerkillikle uyum içinde, ilk Buda mezhebinden kadınların çömez olmalarına pek isteyerek göz yumulmamıştır. Kadınlar erkeklere boyun eğmek zorundaydılar, erginliklerini elde edememişlerdi.[16] Egemenler, Hindistan'daki yaşama mükemmel bir biçimde uyan mezhepten hoşnut kalmışlardı.

Çilecilik ve materyalizm karşıtlıkları benzer şekilde çift anlamlıdır. Var olan değersiz, kötü koşullarda etkinliklere katılmayı reddediş olarak çilecilik, baskı karşısındaki kitlelerin maddi istekleriyle uyum sağlamaktadır, tıpkı bunun tersi durumda, haksızlığa uyulmasını amaçlayan hiziplerin çileciliği disiplin aracı olarak zorla kabul ettirmeleri gibi. Var olan koşullardaki materyalist donatım, tikel bencillik eskiden beri el çekişe bağlıydı, öte yandansa halk yığınlarının gözleri, var olan koşul ve durumun üzerinden aşarak materyalizme özgü

bir şekilde bolluk ülkesini bulmak için çevrede dolaşıyordu. Gerçek materyalizmde çilecilik, gerçek çilecilikte de materyalizm korunmuştur. Modern partilere ve devrimlere karşılık eski dinlerin ve okulların tarihi bize şunu öğretebilmiştir: Hayatta kalmanın bedeli etkinliklere pratik olarak katılmaktır, düşüncenin egemenliğe dönüşmesidir.

HAYALETLER KURAMI ÜSTÜNE

Hayaletlere inanmak, yaşayanların ölüler hakkında beslediği kötü düşüncelerden, eski ölüm isteğini anımsamaktan kaynaklanır, diyen Freud'un kuramı fazlasıyla yalın ve pürüzsüzdür. Ölene kin duymak suçluluk duygusuna varan kıskançlıktır. Geride kalan kendisini terk edilmiş hisseder, acısının hesabını, buna neden olan ölüye yükler. Ölümün doğrudan doğruya varoluşun devamı sayıldığı insanlık evrelerinde kişiyi ölümde yalnız bırakmak zorunlu olarak ihanet etkisi yaratıyordu ve bu eski inanç aydınlatılmışlarda bile tamamen sönmüş değildir. Ölümü mutlak hiçlik diye düşünmek bilince uygun düşmez, mutlak hiçlik düşünülemez. Ve sonra yaşamın yükü tekrar geride kalanların omuzlarına bindiğinde, ölünün konumu onlara kolaylıkla daha iyi bir durum olarak görünür. Aile üyelerinden birinin ölümünden sonra geride kalanlardan bazılarının yaşamlarını yeniden düzenleme tarzı, işgüzar ölüm kültleri ya da tersi, incelik biçiminde rasyonelleştirilmiş unutma, işte bütün bunları ispiritizmacılık olarak, yüceltilmeden yayılmaya devam eden hayaletin modern karşıtlıklarıdır. Yok oluştan duyulan biricik bilinçli dehşet ölülerle doğru ilişkiyi kurmaktadır: Onlarla birlik olmak; çünkü bizler de onlar gibi aynı ilişkilerin ve boşa çıkmış umutların kurbanıyız.

Ek

Unutulan ve mumyalanan ölülerle bozulmuş ilişki bugün deneyim konusundaki aksaklığın belirtilerinden biridir. Neredeyse şöyle denebilir: Asılsız hale gelmiş olan, bir insanın yaşam öyküsünün birliğinden çok, insan yaşamı kavramının kendisidir. Bireyin yaşamı hâlâ onun karşıtı yok oluşla tanımlanmaktadır, ama her çeşit sözbirliği, bilinçli anımsayışın ve irade dışı belleğin her çeşit sürekliliği anlamını yitirmiştir. Bireyler kendilerini, iz bırakmayan ya da izleri akıldışı, gereksiz,

tam anlamıyla aşılmış diye nefret edilen noktaya benzer güncellikler dizisi düzeyine indirgiyorlar. Nasıl ki yeni yayımlanmamış her kitap kuşkuyla karşılanıyor, tarihsel ekonomi şubelerinin dışındaki tarihin üzerinde düşünmek çağdaş tipleri sinirli hale getiriyorsa, tarih de insanların geçmişe öfke duymasına neden olmaktadır. Bir kimsenin önceden ne olduğu ve başından neler geçtiği hükümsüz kılınarak bugünkü kimliğine, neye sahip olduğuna, gerektiğinde nerede kullanılabileceğine bakılmaktadır. Bugüne aktarılması mümkün olmadığı için geçmişi unutması ve başka zahmete girmeden geçmişini silerek yeni bir yaşama başlaması yolunda genellikle göçmenlere önce iyi niyetle-tehdit edercesine verilen öğüt, insanın çoktan kendine reva görmeyi öğrendiği şeyi, kuşkulu bulunan asalağa zorbalık yollu sözlerle reva görebiliyordu. İnsan, tarihi kendisinde ve başkalarında bilinç dışına iter, çünkü tarihin bir kimseyi kendi varoluşunun yozlaşmasına karşı uyarabileceğinden korkar, ki bu kimse de varlığını geniş ölçüde tarihin bilinç dışına itilmesinden dolayı sürdürmektedir. Duygulann başına gelenler, yani piyasada değeri olmayan şeyin dışlanıp uzaklaştırılması, en katı şekilde, işgücünün psikolojik açıdan eski durumuna getirilmesine bile yaramayan şeyin, yani yasın başına gelir. Yas uygarlığın yara izi, toplum dışı duygusallık durumuna gelir, insanlan amaçlar çevresinde birleştirmekten hâlâ çok uzak kalındığını ele verir. Bu yüzden yas başka şeylere göre daha çok biçimsizleştirilir, duygusuzlaştırılmışlar için eskiden beri güzel bir ceset olan formalite durumuna getirilir. Ölülerin taşınabilir kül halinde, cansıkıcı mülk halinde işlendiği funeral home'da, krematoryumda insanın kendine hakim olmaması gerçekten de çağa uygun bir davranış değildir, ve babaannesinin birinci sınıf cenaze törenini anlatan ve babası birkaç damla gözyaşı döktüğü için "a pity that daddy lost control" diye ekleyen kızcağız insan tipini tam olarak ifade etmektedir. Geçmişte Musevilerin çok kötü, ağır bir ilenç say-

dıkları şey gerçekte ölülere reva görülüyor: Seninkiler hiç anılmayacak. İnsanlar kendilerinin de artık hiç anılmayacaklarından duydukları kuşkunun acısını ölülerden çıkarıyorlar.

QUAND MÊME

İnsanların kendi ağırlıklarını aşmasına, maddi ve manevi ürünler üretmesine dış baskı neden olmuştur. Demokritos'tan Freud'a kadar bütün düşünürler bu bakımdan haksız değildiler. Dış doğanın direnişi, ki bu direniş sonuçta baskıya yol açmaktadır, toplum içinde sınıflar aracılığıyla devam etmekte ve bireyler üzerinde çocukluktan bu yana diğer insanların katılığı olarak etki yaratmaktadır. İnsanlar güçlülerden bir şey istediklerinde yumuşaktırlar, zayıflardan bir şey dilediklerinde itici olurlar. Bugüne kadar toplumda kişinin özünü belirleyen can alıcı nokta işte budur.

Korku ile uygarlığın birbirinden ayrılmazlığı konusunda tutucular tarafından çıkarılan sonuç sağlam temellere oturtulmuştur. Dış direnç yüzünden uyanmak zorunda olan ve çaba sonucu gerçekleştirdiği kendi gelişmesi değil de, insanların karmaşık uyarımlarla olumlu yönde baş edebilecek şekilde gelişebilmesini de sağlayacaktır. Uyarıcı, harekete geçirici direniş önce babada vücut bulmuştur, sonra buradan binlerce baş çıkmıştır: Öğretmen, amir, müşteri, rakip, toplum ve devlet güçlerinin temsilcileri. Bunların acımasızlığı bireysel kendiliğindenliği uyarmaktadır.

Gelecekte katılığın dozunun ayarlanabileceğine, insanları uysallaştırmak için yüzyıllar boyunca uygulanan kanlı cezaların sanatoryumlar kurarak ortadan kaldırılabileceğine ilişkin düşünceler birer düş gibi görünüyor. Yapmacık baskı, şiddet güçsüzdür. Kültürel gelişme cellatın etkisi altında gerçekleşiyor; Cennetten kovuluşu anlatan yaratılış öyküsü ile Soirées de Petersbourg bu konuda söz birliği ediyor. Çalışma ve haz cellatın etkisi altında bulunuyor. Buna karşı çıkmak, bilime ve mantığa ters düşmektir. İnsan korkuyu kaldırıp yalnız uygarlığı alıkoyamaz. Korkuyu hafifletmek bile çözülüşün başladığına kanıt oluşturur. Buradan çeşitli sonuçlar çıkarılabilir: Faşist

barbarlığa tapınmaktan cehennemin değişik çevrelerine sığınmaya kadar. Bir tane daha vardır ki, o da, insanlığa karşıysa mantıkla alay etmektir.

HAYVAN PSİKOLOJİSİ

İri bir köpek duruyor highway'in kenarında. Güvenle yürümeye devam edince bir arabanın altında kalıyor. Yüzündeki huzurlu ifade, kötülük görmeyen evcil bir hayvan olarak kendisinin aslında çok iyi korunduğunu kanıtlıyor. Ama büyük burjuvazinin hiç kötülük görmeyen oğulları da yüzlerinde aynı huzurlu ifadeyi taşımıyorlar mı? Onlar da, şimdi ezilen köpek kadar iyi korunmuşlardı.

VOLTAIRE'E

Tek yanlı akıl, aklın tek yanlı diye fısıldıyor, sen iktidara haksızlık ettin. Despotluğun ayıbını duygusal, ağlamaklı, alaycı, gürültücü bir şekilde herkese duyurdun; iktidarın yaratmış olduğu iyiyi ise saklayıp zimmetine geçiriyorsun. Yalnızca iktidarın sağlayabildiği güvenlik olmadan iyinin var olması asla mümkün değildi. İktidarın kanatları altında yaşam ve sevgi gerçekleşti, onlar senin mutluluğunu da düşman doğaya direnerek elde ettiler. –Savunmanın (apologetik) esinlediği şey hem doğrudur hem de yanlış. İktidarın yaptığı büyük işlerde yalnız iktidar adil davranmayabilir, çünkü adil olmayan yalnız icranın izlediği yargıdır, yoksa avukatın kabul edilmeyen konuşması değil. Konuşma sadece baskıyı hedef alırsa ve iktidarsızlık yerine iktidan savunursa genel haksızlık arasına katılır.– Ama tek yanlı akıl, iktidar insanlar tarafından temsil edilir, diye yine fısıldıyor. İktidarı küçük düşürürsen onu hedef tahtası yaparsın. Ve ardından belki daha kötüsü gelir. Yalan doğruyu söylüyor. Faşist katiller sıralarının gelmesini bekliyorsa halkı zayıf hükümete karşı kışkırtmamak gerekir. Bir kimseyi şeytandan koruyan haksızlık açığa vurulduğunda iyi şeylere zarar verme fırsatı, haksızlığı açığa vurma işini üstlenen şeytanın kendine sağladığı yarardan her zaman daha azdı. Bir toplum hangi duruma gelmiş olmalıdır ki, burada hâlâ alçaklar gerçeği söylesin ve Goebbels neşeyle sürdürülmüş linçlerin anısını yaşatabilsin. Kuramın nesnesi iyi-olan değil, kötü-olandır. Kuram, önceden belirlenmiş biçimlerde yaşamın yeniden üretilişini koşul sayar. Öğesi özgürlük, konusu baskıdır. Dil savunma durumuna geldiğinde artık yozlaşmıştır, özü gereği ne yansız ne de pratik olabilir. –Bitip tükenmez acılar yerine iyilikleri ve ilke olarak sevgiyi duyuramaz mısın!– Hakikatin yalnızca bir tek ifadesi vardır: Haksızlığı reddeden düşünceler. İyi yanlar üzerinde ayak diremek olumsuz bütün içinde ko-

runmamışsa o zaman kendi karşıtını yüceltir: Yani kabagücü. Ben sözlerle düzenler çevirebilir, propaganda yapabilir, telkinde bulunabilirim, bu ise, gerçeklikteki tüm davranış biçimleri gibi sözleri de işe karıştıran özelliktir ve yalanın anladığı biricik şey de budur. Yalan, var olanla çelişkinin de, giderek artan iktidarların, rakip bürokrasilerin ve iktidar sahiplerinin hizmetinde meydana çıktığını fısıldıyor. Kendi anonim korkusu içinde ancak kendisinin ne olduğunu görebilir ve görmek ister. Yalanın araçları arasına katılan şeyler, salt araç olarak dil yalanla özdeşleşir, tıpkı şöylerin karanlıkta birbirleriyle özdeş olması gibi. Ancak sonuçta yalanın yararlanamayacağı bir sözün bulunmaması nasıl doğruysa, sözün yalan yüzünden değil, salt iktidara ve onun iyiliğine karşı olan düşüncelerin dayanıklılığında parlaması da o kadar doğrudur. Sonuncu yaratığa uygulanan teröre beslenen uzlaşmaz kin, canı bağışlananların yasalı iyilikbilirliğini oluşturur. Güneşe yakarmak putperestliktir. Aydınlattığı dünyayı aynı zamanda yakmak zorunda olmayan günün görkemini sezmek, ancak kızgın güneş ışınlarıyla kuruyan ağaca çevrilmiş bakışta can bulur.

SINIFLANDIRMA

Soyutlamalara dayanarak tekil bilimler tarafından ya da belitsel olarak biçimlendirilen genel kavramlar betimleme malzemesini ve de tekil şeylerin adlarını oluştururlar. Genel kavramlara karşı mücadele etmek anlamsızdır. Ama bu durumu yaratan, genelin onuru değildir. Tekil şeylerin birçoğunda ortak olanın ya da tekil şeylerde her zaman yinelenenlerin özelden daha istikrarlı, sonsuz, derin olmasına gerek yoktur. Cinsler yelpazesi aynı zamanda önemliliğin göstergesi değildir. İşte bu, Elealıların ve Platon ile Aristoteles başta olmak üzere bu okulu izleyenlerin yanılgısıydı.

Dünya bir defalıktır, yinelenmez. Tekrar tekrar aynı şey olarak insana musallat olan momentleri salt yinelemek, kurtarıcı sözlerden çok, boşuna ve zorla okutulan bir duaya benzer. Sınıflandırma bilginin kendisi değil, koşuludur ve bilgi tekrar sınıflandırmayı ortadan kaldırır.

ÇIĞ

Günümüzde bir dönüşme söz konusu değildir artık. Şeylerin dönüşmesi her zaman daha iyiye olan bir dönüşmedir. Ama bugünkü gibi sıkıntılarla dertlerin çok büyük olduğu dönemlerde gökyüzü kapılarını açar ve alevlerini zaten kaybetmiş olanların üzerine püskürtür.

Genellikle toplumsal, siyasal diye adlandırılanlar ilk olarak bu izlenimi aktarırlar. Bir zamanlar mutlu kadınlar ve çocuklarca yabancı, kaba bulunmuş olan gazetelerin birinci sayfaları –gazete meyhaneyi ve boyundan büyük sözler sarfetmeyi anımsatıyordu–, manşetler sonuçta gerçek birer tehdit olarak evlere girmiştir. Silahlanma, deniz aşırı, Akdeniz'de gerilim ve buna benzer savlı kavramlar insanları Birinci Dünya Savaşı çıkana kadar gerçek bir korku içinde bırakmış, bunu da insanın başını döndüren rakamlarla enflasyon izlemiştir. Enflasyon durdurulduğu zaman bu bir dönüşüm değil, çok daha büyük bir felaket, yani rasyonelleştirme ve tasfiye anlamına gelmiştir. Hitler'in oyları yükseldiği, ama önce istikrar kazandığı zaman, bunun bir çığ gibi büyüyeceği anlaşılmıştı. Oyların sayısı fenomeni niteliyordu. Faşizm öncesi seçim akşamında kırsal kesimden sonuçlar geldiği zaman oyların sekizde biri, onaltıda biri bütünü önceliyordu bile. On ya da yirmi bölge en masse halinde bir yön tutturunca, geri kalan yüz bölge buna karşı olmayacaktır. Bu artık tekdüze bir akıldır. Dünyanın özü, yüzeyselliğini sınıflandıran istatistik yasasıyla anlaşmaktadır.

Almanya'da faşizm yabancı düşmanı, kültür düşmanı, kolektifçi bir ideoloji altında kazanmıştır. Şimdi, yeryüzü yakıp yıkıldığı için, halklar faşizme karşı savaşmak zorundadır, başka çıkış yolu yoktur. Ama her şey geçtikten, sona erdikten sonra Avrupa'ya özgürlükçü bir zihniyetin yayılmasına gerek yoktur, Avrupa ulusları, karşısında kendilerini savunmak zorunda kaldıkları faşizm gibi yabancı düşmanı, kültür düşmanı

ve sahte kolektifçi olabilirler. Faşizmin yenilmesi de zorunlu olarak çığı harekete geçirmez.

Liberal felsefenin ilkesi hem –hem de idi. Günümüzde ya–ya da geçerli görünüyor, ama sanki çoktan kötü olanı seçilmiş gibi.

ULAŞIM YÜZÜNDEN YALITLANMA

Taşıt araçlarının yalıtladığına ilişkin olgu yalnız manevi alanda geçerli değildir. Radyodaki konuşmacının yalanları beyinde dilin imgesi olarak yer etmekle ve insanlar arasındaki iletişimi engellemekle kalmıyor; Pepsi-Cola'ya düzülen övgüler karayolları haritalarının övgüsünü bastırmakla kalmıyor; film kahramanlarının ürkütücü modeli yeni yetmelerin ve zinanın kucağına düşmekle kalmıyor. İlerleme insanları tam anlamıyla birbirinden uzak tutuyor. İstasyondaki ya da bankadaki küçük gişe, memura iş arkadaşıyla fiskos etme ve ufak tefek gizleri paylaşma olanağını sağlıyordu; modern bürolardaki cam bölmeler, içinde çok sayıda memurun yer aldığı ve hem müşteriler hem de yöneticiler tarafından kolayca denetlendiği devasa salonlar artık özel konuşmalara ve hayal kurmaya izin vermemektedir. Resmi dairelerde de vergi mükellefi şimdi memurun zaman geçirmesine, oyalanmasına karşı korunmuştur. Onlar kolektif içinde yalıtlanmıştır. Ama taşıt aracı insanları fiziksel olarak da birbirinden ayırmaktadır. Trenin yerini otomobil almıştır. Özel araba yüzünden yolculuktaki tanışmalar yarı tehditkar hitchhikers (otostop) düzeyine indirgenmiştir. İnsanlar birbirlerinden kesinlikle yalıtlanarak lastik tekerlekler üzerinde yolculuk ediyorlar. Bu yüzden her arabada, sadece diğer arabalarda tartışılan konular konuşuluyor; aile içindeki konuşmalar pratik ilgi alanlarıyla düzenlenmiştir. Belirli geliri olan her ailenin, istatistik örneklerine göre konut, sinema, sigara için aynı oranda para harcaması gibi, konuşulan konular da arabanın cinsine göre birörnekleştirilmiştir. İnsanlar pazar günleri ya da yolculukta, yemek listeleriyle salonları fiyat düzeyi bakımından aynı olan lokantalarda karşılaştıkları zaman, durmadan artan yalıtlanmayla birlikte gitgide birbirlerine benzediklerini görmektedirler. İletişim, insanları yalıtlayarak birbirlerine benzemelerini sağlamaktadır.

TARİH FELSEFESİNİN ELEŞTİRİSİ

İnsan türü, öyle denildiği gibi doğa tarihinin yoldan çıkması, beynin aşırı büyümesinden dolayı yan bir oluşum ve hatalı bir oluşum değildir. Bu sadece belirli bireylerin aklı için ve belki kısa sürelerde ekonomileri bu tür bireylere hareket serbestliği tanıyan bazı ülkeler için geçerlidir. Beyin, insan anlığı, tarihin düzenli bir dönemini oluşturmak için yeterince güçlüdür. Makineleri, kimyevi maddeleri, örgütlenme güçleriyle insan türü –ayının dişleri gibi aynı amaca hizmet eden, ama daha iyi işleyen bunları insan türüne ait şeyler olarak saymamak için bir neden var mı– bu dönemde uyum sağlayışın le dernier cri'sidir. İnsanlar dolaysız öncüllerini aşmakla kalmamış, üstelik etobur devasa hayvanlar da dahil olmak üzere diğer türlerin, başka hiçbir modern species'in yapmadığı gibi, kökünü kurutmuştur.

Buna karşılık dünya tarihini, Hegel'in yaptığı gibi, özgürlük ve adalet kategorileri açısından kurmaya kalkışmak, bir çeşit kaçıklık gibi görünüyor. Gerçekten de bu kategoriler bütünün gidişi bakımından kendilerine bir şey ifade etmeyen dengesiz bireylerden çıkmaktadır, meğer ki türü güçlendirmek ve diğerlerini boyunduruk altına almak için özellikle pek çok makine ile kimyevi maddenin üretildiği geçici toplumsal durum ve koşulları sağlamaya yardımcı olsunlar. Bu ciddi tarihin gözünde tüm düşünceler, yasaklar, dinler, siyasal inançlar çeşitli durum ve koşullardan çıkarak insan türünün yeryüzündeki ya da evrendeki doğal şansını yükselttiği ya da azalttığı sürece ilginçtirler. Yurttaşların feodal ve mutlakiyetçi geçmişin haksızlığından kurtulması, mekanizmanın liberalizm aracılığıyla bağlarından kurtulmasına yaramıştır, tıpkı kendi köklü çalışması içinde kadının bağımsızlığının silah türü olarak sonuçlanması gibi. Akıl kötüdür, değersizdir ve kökenindeki tüm iyi şeyler ve varoluş bu dehşete, yılgınlığa karışmıştır. Hekimin

hasta çocuğa verdiği serum varlığını, savunmasız yaratığa yönelik saldırıya borçludur. Sevgililerin gönül okşayan takma adlarında ve Hıristiyanlığın en kutsal simgelerinde oğlak etinden alınan haz belirtmektedir, tıpkı bu hazda totem hayvanına karşı duyulan çift anlamlı saygının belirmesi gibi. Mutfak, kilise ve tiyatro için gösterilen hâlâ farklı anlayış, toplum içinde ve dışında doğanın zararına işleyen kurnazca düzenlenmiş işbölümünün sonucudur. Kültürün tarihsel işlevi, bu tür örgütlülüğün tepki doğuran güçlenmesinden ileri gelir. Kendini bundan kurtaran gerçek düşünme, arı biçimi içindeki akıl bu yüzden, yurduna bağlı kişilerce çoktan farkedilen çılgınlık eğilimine dönüşür. Bu örgütlenme insanlık üzerinde kesin bir zafer elde edecek olursa türün üstünlüğü tehlikeye düşecektir. Sonuçta yoldan çıkma kuramı doğru olacaktır. Ama insan-içinci tarih felsefesinin alaycı şekilde eleştirisine hizmet etmeye kalkışan bu kuram haklı çıkmak için fazlasıyla insan-içincidir. Akıl, gönül rahatlığı verenin (Quietiv) değil, uyum aygıtının işlevini görmektedir, hem de aygıtın kullanıldıktan sonra görünebileceği şekliyle, ki birey zaman zaman onun yardımına başvurmuştur. Aklın kurnazlığı insanları giderek artan biçimde birer canavar haline getirmekten ileri gelir, yoksa özne ile nesnenin özdeşliğini sağlamaktan değil.

Dünya tarihinin felsefi açıdan planlanışı, tüm sapa yollara ve direnişlere karşın, doğaya nasıl büyük bir inatla hükmetmeye devam edildiğini ve insanın iç dünyasının bu süreçle bütünleştirildiğini gösterebilirdi. Ekonomi, egemenlik, kültür biçimleri de bu görüş açısından türetilebilirdi. Üstinsan düşüncesi sadece niceliğin niteliğe dönüşmesi anlamında bir uygulama alanı bulabilir. İnsanın, birkaç uçuşta saçtığı zehirle son kara parçalarını son özgür hayvanlardan temizleyebilecek pilotu mağara insanına karşılık üstinsan diye tanımlayabilmesi gibi, sonuçta bugünün pilotunu zararsız bir kırlangıç gibi gö-

recek olan insan kılığında bir üst-ikiyaşayışlı meydana çıkabilir. İnsandan sonra doğa tarihi açısından gerçekten daha yüksek bir türün ortaya çıkıp çıkamayacağı kuşkuludur. Zira antropomorfizmde şu nokta doğrudur: Doğa tarihi böyle insanlarda rast geldiği gibi, bir başarıya ulaşacağını doğrusu hesaplamamıştı. İnsanın yok etme yeteneği –bu tür bir kez tükendiği zaman– tabula rasa oluşturacak kadar artma eğilimi göstermektedir. Sonuçta ya kendini parçalayacak ya da yeryüzündeki tüm bitki ve hayvan dünyasını alaşağı edecektir ve sonra yeryüzü hâlâ yeterince gençse, –ünlü bir sözü değiştirerek söylersek– tüm chose tekrar çok daha alttaki bir aşamadan başlamak zorunda kalacaktır.

Tarih felsefesi insancıl düşünceleri etkili güçler olarak tarihe aktardığı ve tarihi bunların zaferiyle sonuçlandırdığı zaman, bu düşünceler kendi içeriğine dahil olan saflığından yoksun bırakılmıştır. Ekonomi, yani iktidar bu düşüncelerle beraber olmadığı takdirde bunların kendilerini küçük düşürdüklerini söylemek, tüm güçsüzlerle alay etmektir, yazarlar böyle bir alaya alışta ortadan kaldırmak istedikleri baskıyla ister istemez özdeş hale gelmişlerdir: Aslında acı çekmeye terkedilen iyi, tarihin gidişini belirleyen ve sonuçta zafere ulaşan bir güç kılığına sokulmakta, evrensel ruh ya da ama içkin yasa olarak göklere çıkarılmaktadır. Ne ki, böylece yalnız tarih doğrudan kendi karşıtına dönüşmekle kalmıyor, üstelik olayların mantıksal gidişini engelleyecek zorunluğu tahrif eden düşüncenin kendisi de. Yoldan çıkma tehlikesi savuşturulmaktadır. İktidar diye yanlış anlaşılan acizlik bu tür bir yüceltme yüzünden adeta anılardan yoksun bırakılarak tekrar yadsınıyor. Aslında hakikati de içeren Hıristiyanlık, idealizm ve materyalizm, kendi adlarına işlenen suçların günahını taşımaktadır. İktidarın –ki isterse iyinin iktidarı olsun– tellalı olarak bunların kendileri örgütleme becerisine sahip birer tarihsel güç durumuna gelmişler ve bu şekilde insan türünün gerçek

tarihinde kanlı rollerini oynamışlardır: Yani örgütün elinde alet olma rolünü.

Tarih, homojen kuramları tamamladığı ve planlanabildiği için iyi-olan değildir, tersine dehşet ve yılgınlıktır, böylece düşünme de olumsuz bir öğe olmaktadır. Birer yanılsama olmadıkları sürece daha iyi ilişkiler için beslenen umutlar, isterse sağlama bağlanmış, dayanıklı ve kesin olsunlar, verilen güvenceden çok, genel dert ve sıkıntıların ortasına sağlamca yerleşmiş şeylere karşı saygısızlıkta temel bulmaktadır. Yaratığın sınırsız sabrı ve asla kaybolmayan hassas, yaratıcı gelişmenin gücünü yaratığın içinde yumuşatır, sakinleştirir gibi görünen dışavuruma, ışığa doğru itkisi, rasyonel tarih felsefecileri gibi, belirli bir praksisi yararlı bir praksis diye, hatta karşı koymama praksisi diye örnek göstermemektedir. Aklın, bu tür bir itkide beliren ve insanın anımsayan düşünme'sinde yansıyan ilk parlayışı en şanslı günlerde bile ortadan kaldırılamayan çelişkisiyle karşılaşır: Yani aklın yalnız başına yönünü değiştiremeyeceği felaketle.

İNSANLIK ANITLARI

İnsanlık başka yerlere göre Fransa'da ne de olsa çok daha olağandı. Ama Fransızlann bundan hiç haberi yoktu. Kitaplarında yer alan şey, herkesin çoktan beri farketmiş olduğu ideolojiydi. Daha iyi durumdakiler hâlâ bölünmüş bir varoluş sürdürmekteydiler: Sesin vurgusunda, dilsel deyimlerde, ustalıkla hazırlanmış yemeklerde, genelevlerin varoluşunda, dökme demir pisuarlarda. Ama Blum hükümeti bu tür bir birey saygısına karşı savaş açınca tutucular bile onun anıtlarını korumak için pek fazla bir şey yapmadılar.

BİR SUÇLUNUN KURAMINDAN

... Suç işleyen kişi gibi hapis cezası da burjuvaziye özgüydü. Ortaçağ'da cansıkıcı miras hakkını simgeleyen prensleri zindana atıyorlardı. Suç işleyen kişiye ise, halk kitlelerine düzen ve yasa saygısı aşılamak için, ölene kadar işkence yapılmıştır, çünkü hoşgörüsüzlük ve acımasızlık örneği hoşgörüsüzlere ve acımasızlara sevgiyi öğretir. Yola, yordama uygun hapis cezası işgücüne artan gereksinimi koşul sayar, dert ve sıkıntı olarak burjuva varoluş tarzını yansıtır. Modern hapishanelerdeki sıra sıra hücreler otantik anlamda Leibniz'in monadlarını temsil ederler. "Monadlar, içlerine herhangi bir şeyin girip çıkabileceği pencerelerden yoksundurlar. İlinekler, geçmişte Skolastiklerin algılanır biçimlere karşı davranışlarının aksine, tözlerden ne ayrılabilirler ne de onların dışında dolaşabilirler. Bir monada dışarıdan ne töz ne de ilinek girebilir".[1] Monadlar arasında doğrudan bir etkileşim yoktur, yaşamları tanrı tarafından ya da yön verilerek düzenlenir ve uyumlu hale getirilir.[2] Varlığının bütünü maddenin alt edilmesinden, çalışmanın tekdüze ritminden ileri gelen kendi Ben'ine zorla dikkati çekiş, mutlak yalnızlık, insanın modern dünyadaki varoluşunu bir gulyabani olarak temsil etmektedir. Aşırıya varan yalıtlama ile aşırı şekilde hep aynı umutsuz hiçliğe indirgeyiş özdeştir. Hapishanedeki insan, kendisinin ancak gerçeklikte uyacağı burjuva tipinin gizil imgesidir. Dışarıda başaramadıkları şeyler içeride korkunç bir arılıkla başlarına geliyor. Hapishaneleri, suçluyu toplumdan yalıtlama zorunda kalarak ya da hatta onu ıslah ederek rasyonel duruma getirmek sorunun özüne dokunmamaktadır. Hapishaneler, sonuna kadar düşünülmüş burjuva çalışma dünyasının imgesidirler, insanın uymak zorunda kaldığı şeye karşı nefretini simge olarak ortaya koyan imgelerdir. Zayıflar, çağa uymayanlar, canavarlaşanlar kendilerini sevgiden yoksun bir şekilde içinde buldukları ya-

şam düzenine gerekli niteliklere sahip olarak katlanmak zorundadırlar, içe dönük baskı hiç durmadan üzerlerinde defalarca uygulanır. İşlediği suçta her şeyden önce kendini korumaya bakan suçlu aslında zayıf, dengesiz bir kişiliğe sahiptir, suç işlemeyi alışkanlık haline getirenler ise budaladırlar.

Tutuklular hasta kişilerdir. Zayıflıkları onları bedenle ruhu saran ve sarmaya devam eden bir duruma sokmuştur. Birçoğu bünyeleri ve ilişkiler yüzünden içine düştükleri durumda suç işledikleri zaman çoktan hastalanmışlardır. Bir bölümü uyarımlarla motifler aynı olduğunda sağlıklı bir kişinin davranacağı gibi davranmıştır, ne ki şanslan yaver gitmemiştir. Geri kalan bir bölümü de özgür kişilerin birçoğundan kötü ve acımasızdır, kötülüğü ve acımasızlığı tıpkı dünyanın faşist efendilerinin konumlanyla canlandırmaları gibi kişiliklerinde canlandırırlar. Adi suçlunun davranışı dargörüşlü, kişisel, doğrudan yıkıcıdır. Herkeste aynı olan canlı tözün, işlenen en ağır suçta bile, suçluyu buna sevkeden doğuştan kazanılmış bünye ile bireysel yazgının aynı şiddetteki baskısından hiçbir şekilde kaçınamama olasılığı ve bizim de durumlarla koşulların birbirini izlemesi yüzünden kazandığımız anlayışa kulak vermeden cinayet işleyen kişi gibi davranma olasılığımız mevcuttur. Ve şimdi onlar tutuklu olarak acı çekmektedirler, cezaları da kör, yabancılaşmış bir olay, kanser gibi ya da bir evin yıkılması gibi bir şanssızlıktır. Hapishane süreğen bir hastalıktır. Bunu yüzlerindeki ifade, temkinli yürüyüşleri, muğlak düşünme tarzları da ele verir. Hastalar gibi yalnız kendi hastalıklarından söz edebilirler.

Günümüzdeki gibi saygıdeğer ve yasadışı dolandırıcılık arasındaki sınırlar nesnel olarak birbirine karıştığı zaman kişiler de psikolojik olarak birbirlerine karışırlar. Suçlular, ondokuzuncu yüzyılda olduğu gibi, hâlâ hasta sayıldıkları sürece hapis cezası zayıflıklarında bir evirme (Umkehrung) anlamına gelmiştir. Birey olarak çevreden farklılaşma ve aynı zamanda

varlığını sürdürebilmek için ilişkilerin ayrıcalıklı biçimlerine başvurarak yine çevreyle bağ kurabilme gücü suçlu kişide bitip tükenmiştir. O her canlıya kök salmış, aşılması her çeşit gelişmeyi niteleyen bir yönsemeyi temsil etmekteydi: Etkinlikte bulunarak kendini kabul ettirmek yerine çevreye uyup kaybolmak, yani kendini salıverme, her şeyden el çekme, doğaya geri dönme eğilimini. Freud bunu ölüm içgüdüsü, Caillois ise le mimétisme[3] diye tanımlamıştır. Sürekli gelişmeye aykırı düşen bu tür düşkünlükler, güncel çalışma biçimlerinden uzaklaşamayan suçtan başlayıp yüce sanat yapıtlarına kadar nüfuz etmektedir. Sanatın varoluş nedenini teşkil eden şeylere karşı duyarlıkla suçlunun sinirli zorbalığı arasında pek büyük bir mesafe yoktur. İnsanı küçük yaşta fahişeliğe sevkeden hayır diyememe acizliği suçlunun yaşam yolunu da çiziyor. Bu, suçludaki direnişten yoksun yadsımadır. Belirli bir bilince sahip olmayan, ürkek ve aciz, hâlâ en vahşi biçimde acımasız uygarlığı hem taklit eden hem de yıkan bu tür bir belirsizliğin karşısına, uygarlık hapishane ile fabrikaların sağlam duvarlarını, kendi taşlaşmış idealini çıkarmaktadır. Tocqueville'e göre monarşilere karşılık burjuva cumhuriyetlerinin fiziksel baskı, zorbalık yerine doğrudan ruhu hedef almaları gibi, bu düzenin cezaları da ruha saldırmaktadır. Bu düzen tarafından işkence görenler artık uzun günler ve geceler sonucu işkence masasında ölmemekte, tersine tımarhanelerden neredeyse sırf adıyla ayrılan devasa hapishanelerde göze görünmez birer örnek olarak ruhsal yönden sessiz sedasız son bulmaktadırlar.

Faşizm bu ikisini birleştirmektedir. Toplam üretim üzerindeki kumandanın bir elde toplanması toplumu tekrar dolaysız egemenlik aşamasına geri getirmektedir. Piyasa üzerinden dolaşımla birlikte ulusların iç dünyalarında, hak, hukuk da dahil olmak üzere tüm manevi dolayımlamalar yitip gitmektedir. Ticari, mali işlemler üzerinde gelişen düşünme, davranmak zorundaki bencilliğin sonucu olarak zorbalıkla ele geçirme plan-

larına dönüşüyor. Alman fabrikatörlerinin saf, katışıksız özünü, iktidar yüzünden bir cani ile aralarında uzun süre pek fark kalmayan katil faşist temsil etmektedir. Dolambaçlı yollar gereksiz hale gelmiştir. Büyük sanayinin gölgesinde hayatta kalan girişimcilerin aralarındaki ayrılıkları hâlâ yoluna koymaya yarayan medeni hukuk bir çeşit arabulucu mahkemeye, alt katmanların çıkarlarını artık az da olsa gözetmeyen bir adalete, yalın teröre dönüşmüştür. Oysa bugün ortadan kalkmakta olan hukuksal koruma aracılığıyla mülkiyetin tanımı yapılmıştı. Kusursuz özel mülkiyet olarak tekel bu kavramı yok ediyor. Faşizm iktidarlar arası ilişkide yerine gizli anlaşmaları geçirdiği devlet ve toplum sözleşmesinden sadece genelin baskısını içerde geçerli sayıyor, bu baskıyı faşizmin uşakları kendi istekleriyle insanların geri kalan bölümüne uyguluyor. Totaliter devlette ceza ve suç boşinançtan kalan şeyler olarak yok ediliyor ve siyasal amaçları doğrultusunda karşı çıkanlara yönelik yalın imha caniler rejimiyle birlikte tüm Avrupa'ya yayılıyor. Toplama kamplarının yanında hapishane eski iyi günlerden kalma bir anı gibi görünmektedir, tıpkı –Michelangelo'dan söz etse bile– edebi içeriği ticari rapor, egemenlik simgesi ve reklam işlevini ilânlardan daha fazla gören parlak kağıda basılmış magazinin yanında geçmişteki, ama bugün de hakikati açıklayan aydın dergileri gibi. Tutuklulara bir kez dıştan reva görülen yalıtlama bu arada bireylerin içine işlemiştir. Alışkın ruhları ve mutluluklan, iktidar sahiplerinin çoktan vazgeçebilecekleri hapishane hücreleri gibi cansıkıcıdır, çünkü ulusun mevcut tüm işücü ganimet olarak iktidar sahiplerinin payına düşmüştür. Hapis cezası, toplumsal gerçekliğin yanında soluk kalmaktadır.

LE PRIX DU PROGRÈS

Bir zamanlar Fransız Akamedisi'ne seçilmek için Victor Hugo'ya rakip çıkarak trajik bir ün kazanmış olan fizyolog Pierre Flourens'in kısa süre önce ortaya çıkan bir mektubunda ilginç bir bölüm yer almaktadır:

"Ameliyatta genel olarak kloroform kullanılmasını onaylama konusunda hâlâ kararsızım. Sizin de bildiğiniz gibi bu ilaçla ilgili geniş kapsamlı çalışmalarda bulundum ve hayvanlar üzerindeki deneylere dayanarak ilacın özgül niteliklerini ilk kez ben açıkladım. Kuşkularım basit bir olguya dayanıyor, kloroformla ameliyat ve de olasılıkla bilinen diğer narkoz biçimleri bir aldatmadan başka bir şey değildir. İlaçlar sadece belirli devimsel ve eşgüdümsel merkezler ile sinir tözünün arta kalma yetisi üzerinde etkide bulunurlar. Sinir tözü kloroformun etkisiyle izlenim zerrelerini algılama özelliğinden önemli bir bölümünü yitirir, ama duyumsama yetisini değil. Gözlemlerim bunun karşıtını söylüyor, genel olarak sinir akımlarının felce uğramasına bağlı şekilde ağrılar normal durumdan daha şiddetli duyumsanırlar. Kamuoyunun aldanışı, hastanın ameliyattan sonra olup bitenleri anımsayamamasından kaynaklanıyor. Hastalarımıza gerçeği söylemiş olsaydık, olasılıkla hiçbiri kloroform kullanılmasını istemeyecekti, oysa sustuğumuz için şimdi bizi bunu kullanmaya zorluyorlar.

Kuşku uyandırıcı tek kazancın ameliyat sırasındaki bellek yitimi olduğunu bir yana bıraksak bile, bu pratiğin yaygınlaşması kanımca başka bir ciddi tehlikeyi beraberinde getiriyor. Hekimlerimizin genel akademik eğitimlerinde artan yüzeyselliğe karşın tıp, bu ilacın sınır konmadan kullanılması yüzünden git gide karmaşık ve zor duruma gelen ameliyatlara sorumsuzca girişmek üzere ileri adımlar atabilir. Bu tür deneyleri hayvanlar üzerinde gerçekleştirmek dururken, hastalarımızın üzerinde onların haberleri olmadan denemeler yapılacak-

tır. Özgül doğaları nedeniyle bilinen bu tür sansasyonları gölgede bırakabilecek acı veren taşkınlıkların hastalarda kalıcı ruhsal zararlara ya da hatta narkoz altında, özgünlüğü hastanın yakınları ve dünya için sonsuza kadar gizli kalan dile gelmez acılarla dolu bir ölüme yol açacağını düşünmek mümkündür. Bu ise, ilerleme uğruna ödediğimiz çok yüksek bir bedel olmaz mıydı?"

Flourens bu mektubuyla haklı olsaydı, o zaman tanrısal yönetimin karanlık yolları en azından bir kez olsun haklı görülebilirdi. Hayvan, celladının çektiği acılar yüzünden öcünü almış olurdu: Her ameliyat hayvanlar üzerinde bir deneydir. Şöyle bir kuşku uyanabilirdi: Biz insanlara, hatta tüm yaratıklara karşı, başanlı bir ameliyattan sonra acıya duyarsız kalarak kendimize karşı davranışımızdan farklı bir şekilde davranmadık. Bizi başkalanndan ayıran mekan, bilgi için, kendimizle geçmişimizden duyduğumuz acı arasındaki zaman gibi, aynı anlama geliyordu; yani aşılması mümkün olmayan engeller anlamına. Ama doğa üzerindeki sürekli egemenlik, tıbbi ve tıp dışı teknik gücünü bu tür körleşmeden almaktadır, bu teknik, bilimin transandantal koşulu olarak anıların yitimini unutuş aracılığıyla mümkün kılacaktı. Her şeyleşme bir unutuştur.

YERSİZ KORKU

Felaket karşısında bakakalmak hayranlıktan bir şeyler içerir. Üstelik gizlice onaylamanın izlerini de taşır. Haksızlıkta payı olan herkesin taşıdığı kötü toplumsal vicdan ile amacına ulaşmış yaşama duyulan nefret tehlikeli durumlarda içkin öç olarak doğrudan doğruya kendi çıkarlarına karşı yönelirler. Fransızlarda, ne acıdır ki faşistlerin kahramanlık idealine benzeyen tatsız bir merci vardır: Onlar Hitler gibilerin, Hitler'in yükselişinde ifadesini bulan zaferine sevinmişlerdir, üstelik kendilerinin de yok olma tehlikesine karşın; hatta kendi yok oluşlarını savunageldikleri düzenin adaletine kanıt saymışlardır. Bu davranışın ön biçimlerinden biri de zenginlerden birçoğunun yoksulluk karşısındaki konumlarıdır, yoksulluğu zorlama bir şekilde tutumluluğun rasyonelleştirilmesi diye gösterirler, her kuruş için inatla mücadele ederken gerektiğinde tüm mülklerinden vazgeçmek ya da onları sorumsuzca tehlikeye atmak gibi gizli bir eğilim taşırlar. Egemenlik hırsı ile kendinden nefreti faşizmde birleştirme başarısını gösterirler ve yersiz korkuya her zaman şu davranış eşlik eder: Bunu hep bu şekilde düşünmüştüm.

BEDENE İLGİ

Avrupa'nın bilinen tarihinden başka, bir de yer altında geçen tarihi vardır. Bu tarih, uygarlık tarafından bastırılmış ve tahrif edilmiş olan insani içgüdülerin ve tutkuların yazgısından oluşur. Faşizmin hükmettiği, gizli-olanın gün ışığına çıktığı günümüzde açık tarih, ulusal devlete ilişkin resmi söylencede ve bu söylencenin ilerici eleştirisinde bile ihmal edilen karanlık yanıyla birlikte meydana çıkmaktadır.

En çok tahrif edilen de insanın bedeniyle ilişkisidir. Bir yanda yararlanma hakkının öte yanda emeğin yer aldığı işbölümü kabagüce bir çekicilik kazandırır. Egemenler başkalarının emeğine giderek daha çok gereksinim duydukça emek de o ölçüde aşağılanmıştır. Köle gibi emeğe de sahibinin damgası vurulmuştur. Hıristiyanlık emeği övmüş, ama buna karşılık teni her çeşit kötülüğün kaynağı diye aşağılamıştır. Modern burjuva düzeni, pagan Machiavelli'nin de onayıyla, Tevrat'ta ne de olsa ilenç diye tanımlanan emeği överek, kendi döneminin başladığını duyurmuştur. Emek çöl büyüklerine, Dorotheus'a, haydut Musa'ya, safdil Paulus'a ve diğer aklı kıtlara doğrudan cennete girmeleri için yararlı olmuştur. Luther ile Calvin'de emekle kurtuluşu birbirine ekleyen bağ öylesine kördüğüm olmuştu ki, reformasyoncu faaliyet tıpkı bir istihza gibi, bir solucanın çizmeyle ezilmesi gibi görünüyordu.

Prensler ve Patrisiyenler yeryüzündeki varolaşları ile ebedi belirlenimleri arasında açılmış olan dinsel uçuruma, başkalarının emeğinden elde ettikleri geliri düşünerek aldırmıyorlardı. Tanrı inayetine yaraşanların seçimindeki akıldışılık onlara kurtuluş olanağını açık bırakıyordu. Diğerlerinin omuzlarına ise sadece artan bir baskının yükü biniyordu. Tenin iktidarca aşağılanışında kendilerine uygulanan baskının ideolojik yansısını hayal meyal seziyorlardı. Antikçağ'da kölelerin başına gelenler modern sömürge halklarına kadar tüm kurbanların yazgısı

oluyordu: Değersiz, kötü varoluşlar sayılma zorunda kalmak. Doğal olarak iki ırk vardı, üsttekiler ve alttakiler. Avrupa'da bireyin kurtuluşu, dıştan gelen fiziksel baskı azaldıkça iç dünyasındaki bölünmeyi daha da derinleştiren genel kültürel bir dönüşümle birlikte gerçekleşmiştir. Sömürülen beden alttakilerin gözünde kötü, değersiz, ve üsttekilerce zaman ayrılabilen akıl ise yüce bir şey sayılacaktı. Bütün bu olup bitenler vasıtasıyla Avrupa en yüce kültürel eserlerini verebilecek duruma gelmiştir; ama başlangıçtan beri gizli kalmayan bu sahtekarlığın sezilmesi, bedenin denetlenişiyle birlikte bedene karşı işlenen iğrenç kötülükleri, bedene duyulan nefret derecesinde sevgiyi artırmıştır, ki kitlelerin düşünme tarzı yüzyıllar boyunca bununla başa çıkabilmiş, ve Luther'in sözlerinde kendi otantik ifadesini bulmuştur. Bireyin kendi bedeniyle ve de yabancı bir bedenle ilişkisinde egemenliğin akıldışılığı ve adaletsizliği, tıpkı bireyin özgürlükten uzak oluşu gibi, makul bir ilişkiden, yararlı bir düşünceden çok uzak olan acımasızlık biçiminde yinelenir. Nietzsche'nin acımasızlık kuramında, hele Sade'da bu durum tüm kapsamıyla anlaşılmış, Freud'un narsizm ve ölüm içgüdüsü öğretilerinde psikoloji açısından yorumlanmıştır.

Bedene duyulan nefret derecesinde sevgi yeni kültürlere güç vermekte, onlan tazelemektedir. Beden aşağılık, köleleştirilmiş diye tekrar hor görülmekte, dışlanmakta ve aynı zamanda yasaklanmış, şeyleşmiş, yabancılaşmış bir nesne olarak rağbet görmektedir. Beden, sahip olunabilen bir şey diye ilk kez kültür tarafından tanınmış, iktidar ve komuta'nın simgesi akıldan kendisini nesne olarak, ölü şey, "corpus" olarak ilk kez kültürde ayırmıştır. İnsanın kendi kendini corpus olarak aşağılamasında, doğa, kendisini egemenliğin nesnesi, bir hammadde halinde aşağılayan insandan öcünü almaktadır. Acımasızlığa ve yıkıcılığa zorlanış bedene yakınlığın organik olarak itilmesinden kaynaklanır, tıpkı Freud'un dahice sezgisine göre

dik yürümekle, yerden uzaklaşmakla birlikte erkek hayvanı âdet gören dişiye çeken koku duyusu organik olarak itilmeye başlandığı zaman tiksinmenin meydana çıkması gibi. Batı uygarlığında, olasılıkla her uygarlıkta bedensel olan çekiciliğin ve tiksinmenin nesnesi halinde tabulaştırılmıştır. Eski Yunanistanın egemen sınıfında ve feodalizmde bedenle ilişki, kişisel hazırcevaplık yüzünden egemenliğin koşulu olarak gerekliliğini korumuştur. Beden bakımı safdilcesine toplumsal bir amaç güdüyordu. *Kalos kagathos* kısmen bir görünüştü, beden eğitimi de kısmen kendi gücünü reel olarak korumaya, en azından egemenlere özgü duruş, davranış tarzını kazanmak için çalışmaya yanıyordu. Ticaret ve trafik tarafından dolayımlanan burjuva egemenliğine eksiksiz geçişle, hele sanayi ile birlikte biçimsel bir değişiklik meydana gelmiştir. İnsanlık kendisinin kılıç yerine, sonuçta yine kılıç üreten devasa bir aygıt tarafından köleleştirilmesine göz yummaktadır. Erkek bedenini yücelten rasyonel anlayış böylece ortadan kalkmıştır; bedenin yeniden doğuşuna ilişkin ondokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda girişilen romantik deneyler sadece ölmüş, tahrif edilmiş olanı idealize etmektedirler. Nietzsche, Gauguin, George, Klages ilerlemenin sonucu olan anonim aptallığı farketmiş, ama yanlış sonuçlar çıkarmıştır. Onlar haksızlığın bugün ne olduğunu açığa vurmayıp, geçmişteki biçimini yüceltmişlerdir. Mekanikleştirmekten yüz çeviriş, soylu davranışlardan vazgeçemeyen sanayiye özgü kitle kültürünün süsü durumuna gelmiştir. Sanatçılar kaybolan beden-ruh-birliği imgesini istekleri dışında reklamlar için hazırlamaktadırlar. Sarışın canavardan Güney Okyanusu'ndaki adaların sakinlerine kadar dirimsel fenomenlerin övgüsü kaçınılmaz olarak Hawai danslarıyla bezeli filmlerle, vitamin ve cilt kremi afişleriyle sonuçlanmaktadır, ki bütün bunlar reklamlardaki içkin hedefin, yani yeni, uzun boylu, güzel, soylu insan tipinin, Führer ile askeri birliklerinin konumuna destekten başka bir şey değildirler. Faşist Führerler

cinayet araçlarını tekrar kendi ellerine almakta, tutukladıkları kişileri tabanca ve binici kırbacıyla öldürmektedirler, ama bunu kendi üstün güçleri nedeniyle değil, sözü geçen devasa aygıt ile bu aygıtın hâlâ cinayet işlemeyen gerçek sahipleri devlet yönetiminin kurbanlarını onların karargâhına teslim ettikleri için yapmaktadırlar.

Bedeni tekrar cana çevirmek mümkün değildir. Ne kadar eğitilse de bir ceset olarak kalır. Ölüye dönüşme, ki bu dönüşme ölünün adına ortaya çıkmaktadır, doğayı madde ve malzeme haline getiren kesintisiz sürecin bir bölümüydü. Uygarlığın başarıları yüceltmenin ürünüdür, bedene ve toprağa duyulan kazanılmış ve egemenliğin insanları zorla uzaklaştırdığı nefret derecesinde sevginin ürünüdür. İnsanın bedenselleştirilmesine karşı ruhsal tepki tıpta, doğanın şeyleştirilmesine karşı tepki de teknikte üretken duruma gelir. Ama katil, cani, canavarlaşmış çam yarmaları, iktidar sahiplerince yasal ve yasa dışı, büyük ve küçük haberciler olarak gizlice kullanılan, birini ortadan kaldırmak gerekince hemen hazır olan bu zorba insanlar, linççiler ve klan üyeleri, biri küstahlıkta bulununca ayağa kalkan güçlü dost, iktidarın koruyucu elini üzerinde hissetmeyen, servetini ve konumunu kaybeden herkesin hemencecik kendilerine teslim edildiği korkunç figürler, tarihin karanlıklarında yaşayan ve korku salan, egemenliğin dayanağı olan kurt adamlar: İşte bütün bunlarda bedene duyulan nefret derecesinde sevgi katmerli ve dolaysızdır; dokundukları her şeyi lekelerler, aydınlıkta gördükleri her şeyi yok ederler ve bu yok ediş şeyleştirmeye karşı hınç duymaktır, onlar artık engelleyemedikleri şeyi körükörüne bir öfkeyle canlı nesneler üzerinde yinelerler: Yani yaşamı akıl ve nesnesi diye bölerler. Bu bölünme insanı karşı konulmaz şekilde kendine çeker, onlar bu nesneyi bedene indirgemek isterler, hiçbir şey canlı kalmamalıdır. Alt katmanların egemenlerce ihlâl edilen yaşama karşı bir zamanlar dünyevi ve ruhani üst katmanlardan çı-

karıp özenle korudukları düşmanlıklarını eşcinselliğe ve paranoyaya özgü şekilde cinayete başvurarak sözü geçen yaşamla birleştirmek, yönetim sanatının vazgeçilmez araçlarından biriydi. Köleleştirilenlerin yaşama karşı düşmanlığı tarihteki karanlık yanın bitip tükenmeyen tarihsel güçlerinden biridir. Püriten taşkınlık yaşamdan hâlâ umutsuzca öc alıyor.

Totaliter propagandadaki doğa ve yazgı sevgisi, bedene bağlı kalmaya, yetkin olmayan uygarlığa karşı zayıf bir tepkidir sadece. İnsan bedenden ayrılamaz, bedene vurma hakkına sahip olmadığı zaman onu över. Faşistlerin "trajik" dünya görüşü reel kanlı bir düğünün ideolojik kına gecesidir. Bedeni öven cimnastikçilerin ve sporcuların en yakın ilişkisi eskiden beri ölümleydi, tıpkı doğacıların avla ilişkisi gibi. Onlar bedeni eklemli parçalar, hareketli bir mekanizma, eti de iskeletin üstünü kaplayan bir madde olarak görmektedirler. Bedene ve organlarına karşı sanki ayrı parçalarmış gibi davranmaktadırlar. Musevi geleneği, insanın ölçüsünü almaktan çekinilmesi gerektiğini aktarır, çünkü tabut hazırlamak için ölünün boyu ölçülür. Bedeni manipule edenlerin sevindikleri şey de budur işte. Onlar farkına varmadan bir tabutçunun bakışıyla başkalarının ölçüsünü alırlar. Sonucu açıkladıkları zaman kendilerini ele verirler: İnsanları uzun, kısa, şişman ve ağır diye tanımlarlar. Hastalıklara ilgi gösterirler, yemek sırasında sofra arkadaşının ölümünü hemen keşfederler ve bu konuya duydukları ilgi arkadaşının sağlığına gösterdikleri ilgi yüzünden pek rasyonel değildir. Dil de onlara ayak uydurarak gezinmeyi hareket etmeye ve yemekleri de kaloriye dönüştürmüştür, tıpkı canlı ormanın İngilizlerle Fransızların gündelik dillerinde odun anlamına gelmesi gibi. Toplum, ölüm oranı istatistikleriyle yaşamı kimyasal süreç düzeyine indirgemektedir.

Toplama kamplarındaki tutuklunun canavarca aşağılanışında, ki modern cellat buna rasyonel bir anlamı olmadan işkenceyle öldürme cezasını da eklemektedir, kötülenen doğanın

yüceltilmemiş ve itilmiş başkaldırısı meydana çıkmaktadır. Bu aşağılanış tüm iğrençliğiyle sevgi uğruna ölenleri, sözümona cinsel suç işleyenleri ve sefihleri bulur, çünkü cinsiyet indirgenmemiş bedendir, sözü geçenlerin gizlice, umutsuzca peşine düştükleri şeyin ifadesidir. Özgür cinsellikte katil kaybolmuş dolaysızlıktan, artık kendisine yaşam ortamı oluşturmayan başlangıçtaki birlikten korkar. Bu birlik dirilen ve yaşayan ölüdür. Katil her şeyi hiçliğe çevirerek bir haline getirir, çünkü birliği kendi içinde boğmak zorundadır. Kurban onun için, ayrılığı atlatmış olan yaşamı temsil eder, bozulup sakatlanması gerekir ve evren de sadece toz ve soyut güç olmalıdır.

KİTLE TOPLUMU

Göze çarpan her şeyi eşit, benzer duruma getiren toplumsal mekanizma, seçkinlerin tamamlayıcısı olarak star (yıldız) kültürüne dahildir; yıldızlar tüm dünyayı kapsayan hazır giysi sanayii için ve hukuksal, ekonomik adaletin sonuncu iplik uçlarını hâlâ temizlemeye yarayan makası için birer kağıt modelden, patrondan başka bir şey değildirler.

Ek

İnanların tekdüze ve birörnek hale getirilmesine karşılık bireyselliğin Führer denen kişiliklerde gücüne uygun olarak yüceltilmesini çıkaran düşünce bir yanılgıdır ve az da olsa bir ideolojidir. Bugünün faşist efendileri hem üstinsan hem de kendi reklam aygıtlarının işlevleri, birçoğunda görülen özdeş tepki tarzlarının kesişme noktası değildirler. Günümüz kitle psikolojisinde Führer artık hem baba figürünü hem de bireylerdeki aciz Ben'in kolektif ve aşırı derecede büyütülmüş izdüşümünü temsil etmiyorsa, o zaman Führer figürleri gerçekten de bu aciz Ben'e uygun düşerler. Führerlerin görünüşü boşuna bir berbere, taşra oyuncusuna ve dönek gazeteciye benzememektedir. Ahlâksal etkilerinin bir bölümü, diğerlerinden farksız acizlerin temsilcisi olarak iktidarı her yönüyle kişiliklerinde canlandırmalarından ileri gelmektedir; kendileri de bu yüzden bugün iktidarın düşmüş olduğu boşluktan başka bir şey olmazlar. Onlar hem bireysellikteki çöküşün hem de çöken bireyselliğin içlerinde zafer kazanmasının ve bu çöküşün adeta ödüllendirilmesinin dışında kalmazlar. Führerler, burjuva toplum süreci içinde hep bir parça oldukları şey haline, yani Führer'i canlandıran oyuncu haline gelmişlerdir. Bismarck ve Hitler'in bireysellikleri arasındaki mesafe, "Düşünceler ve Anılar"ın yavanlığı ile "Mein Kampf"ın çetrefil dili arasındaki mesafeden pek fazla değildir. Faşizme karşı savaşta

asıl sorun, şişirilmiş Führer imgesini tekrar onun değersizliği, geçiciliği düzeyine indirmek değildir. Chaplin'in filmi Gettoberberiyle diktatör arasındaki benzerlikte hiç olmazsa sorunun özüne bir parça dokunmuştur.

ÇELİŞKİLER

Temel ve sonuç önermelere, sarsılmaz kesinliğe sahip, her ahlâksal ikileme güvenle uygulanabilir sistem olarak bir ahlâk - işte filozoflardan istenen buydu. Onlar beklentilere genellikle yanıt vermişlerdir. Pratik bir sistem, gelişmiş bir bulunçbilim (kasuistik) ortaya koymadılarsa da, iktidara boyun eğmeyi kuramsal sistemden güç bela türettiler. Değerler göstergesini, kamusal pratiğin çoktan onayladığı gibi, ayrımlaşmış mantığın tüm kolaylığıyla, teşhir ve apaçıklıkla bir kez daha temellendirdiler. Epikur, "kendi geleneksel dininle tanrılara tapın"[1] demiş, Hegel de bu sözleri tekrarlamıştır. Kararsızlık gösteren bir şeye bu şekilde inanmakla genel bir ilke edinme talebi daha güçlü bir biçimde öne sürülmektedir. Düşünme egemen hükümleri bir kez daha onaylamazsa, o zaman kendinden daha emin, daha evrensel ve otoriter bir şekilde görünmek zorundadır, çoktan geçerli olanları haklı gösterirmiş gibi. Egemen gücü adil bulmuyorsun, yoksa güç yerine kargaşanın mı egemen olmasını istiyorsun? Yaşamın birörnekleştirilmesini ve ilerlemeyi mi eleştiriyorsun? Akşamları mum mu yakalım, kentlerimiz Ortaçağ'daki gibi çöp kokusundan geçilmesin mi? Mezbahaları sevmiyorsun, toplum bundan böyle çiğ sebzeyle mi beslensin? Ne denli saçma olursa olsunlar bu tür sorulara verilen olumlu yanıtlar yandaş bulmaktadır. Siyasal anarşizm, sanatı sanayiye çevirerek kültüre gösterilen tepki, köktenci vejeteryanlık, sapkın mezhepler ve partiler sözümona bir propaganda gücüne sahiptirler. Ancak öğreti genel, kendinden emin, evrensel ve buyruksal olmak zorundadır. Dayanılmaz, katlanılmaz olan, ya - ya da'dan kaçmaya çalışmaktır, soyut ilkeye güven duymamaktır, öğretisiz de yolundan şaşmamaktır.

İki genç konuşuyor:

A. Hekim olmak istemiyor musun?

B. Hekimler mesleklerinden dolayı ölüm yatağındakilerle o kadar çok meşgul olurlar ki, bu alışkanlık haline gelir. Gelişen kurumlaşmanın yanı sıra hekim hasta karşısında işletmeyi ve işletme hiyerarşisini temsil eder. Sık sık ölümün vekili gibi görünme hevesine kapılır. Tüketicinin karşısında büyük işletmenin acentesine dönüşür. Söz konusu otomobil olsaydı bu pek önemli sayılmazdı, ama idare edilen meta yaşamsa ve tüketici de acı çeken kişiyse, o zaman bu severek karşı karşıya kalmak istemediğim bir durumdur. Ev doktorluğu belki daha zararsız, ama o da ortadan kalkmak üzere.

A. Demek ki hekime gerek olmadığını düşünüyor ya da eski şarlatanların geri gelmesini istiyorsun?

B. Böyle bir şey demedim. Beni korkutan sadece kendimin hekim olması, özellikle de devasa bir hastahaneye kumanda eden bir başhekim. Ama hastaları bakımsız bırakmaktansa her şeye karşın hekimlerle hastahanelerin var olmasını elbette iyi buluyorum. Ben bir savcı yerine geçmek istemiyorum, ama hırsızlarla katillerin meydanı boş bulmaları bana onları hapishaneye teslim eden meslek grubunun varlığından çok daha büyük bir kötülük olarak görünüyor. Hukuk rasyoneldir. Ben akla karşı değilim, sadece aldığı biçimi anlamak istiyorum.

A. Kendinle çelişkiye düşüyorsun. Hekimlerle yargıçların sunduğu hizmetten hiç durmadan yararlanıyorsun. Sen de onlar kadar suçlusun. Senin adına başkaları tarafından yerine getirilen bir işin yükünü üstüne almak istemiyorsun. Kendi varoluşun, kaçıp kurtulmak istediğin ilkeyi koşul sayıyor.

B. Bunu yadsımıyorum, ama çelişki gereklidir. Bu çelişki toplumdaki nesnel çelişkiye yanıttır. Bugünkü gibi ayrımlaşmış işbölümünün bir yerinde, herkeste sorumluluk duygusu uyandıran dehşet de kendini gösterebilmelidir. Bu dehşet yaygınlaşırsa, hatta insanların küçük bir bölümünün bilincinde yer ederse, akıl hastahaneleriyle hapishaneler belki insancıl

bir duruma gelebilir, sonuçta mahkemeler gereksiz olabilirdi. Ama yazar olmak isteyişimin nedeni asla bu değil. Ben sadece, her şeyin içinde bulunduğu korkunç durumu daha açık seçik görmek istiyorum.

A. Ama herkes senin gibi düşünseydi ve kimse elini kirletmek istemeseydi, o zaman ne hekim ne yargıç olurdu ve dünya da çok daha ürkütücü bir duruma girerdi.

B. İşte bu bana kuşkulu görünüyor, çünkü herkes benim gibi düşünseydi, o zaman, umarım salt kötülüğe karşı çareler değil, üstelik kötülüğün kendisi de ortadan kalkardı. İnsanların başka olanakları da vardır. Ben tüm insanlığı temsil etmiyorum ve kendimi düşüncelerimde onların yerine koyamam. Her davranışımın genel bir kurala yaraması gerektiğini öne süren ahlâksal hüküm çok kuşkuludur. Bu hüküm tarihi atlamaktadır. Hekim olmaya karşı isteksizliğim hekime gerek olmadığı görüşüne niçin eşdeğer olsun? Gerçeklikte iyi bir hekim olmaya elverişli ve olmak için önünde sayısız fırsat bulunan o kadar çok insan var ki. Bu insanlar mesleklerinin bugünkü sınırları içinde ahlâklı davranırlarsa benim beğenimi ve hayranlığımı kazanırlar. Sana tanımladığım kötülüğü belki de azaltmak için katkıda bulunurlar ya da ama tüm mesleksel becerilerine ve ahlâklılığa karşın onu daha da artırırlar. Düşündüğüm biçimiyle kendi varoluşum, korkum ve bilgilenmeye duyduğum istek, her ne kadar insanlara doğrudan yardımcı olamasam da, tıpkı hekimlik mesleği gibi, bana aynı hakka sahipmiş görünüyor.

A. Ama tıp öğrenimi yapmakla sevdiğin bir kişinin, eğer sen olmazsan kesinlikle yitireceği yaşamını kurtarabileceğini bilseydin, o zaman hemen tıp eğitimine başlamaz mıydın?

B. Mümkündür, ama gördüğün gibi hoşgörüsüz mantığa düşkün olman yüzünden saçma bir örneğe başvurdun, oysa ben pratik olmayan inatçılığımla ve çelişkilerimle hep sağduyuyu korudum.

Bu konuşma, praksis karşısında düşünme'den vazgeçmek istemeyen kimselerin bulunduğu yerlerde tekrarlanmaktadır. Bu kimse mantıkla tutarlığı hep karşı tarafta görmektedir. Hayvanlar üzerindeki deneylere karşı olanlar, bir basilin yaşamına son vermemek için nefes almaktan vazgeçmelidirler. Mantık, ilerlemenin ve gericiliğin, ama ne olursa olsun gerçekliğin hizmetinde bulunuyor. Ne ki, kesinkes gerçekliğe uyan eğitim çağında konuşmalar iyice azalmıştır ve sinir hastası B'nin sağlığını kazanmamak için insanüstü bir güce gereksinimi vardır.

KALICI İZLER

İnsanlar 40 ile 50 yaşları arasında garip bir olayın görgü tanığı olurlar. Birlikte büyüdükleri ve ilişkiyi kesmedikleri kişilerden birçoğunun alışkanlıklarını değiştirdiğini ve bilinç bozukluklarını gösterdiğini fark ederler. Biri, işini batıracak kadar çalışmayı boşlar; öteki evliliğini bozar, ama suç karısında değildir; bir başkası zimmetine para geçirir. Ancak bu denli kesin değişmelerin görülmediği insanlar bile bozulma, çözülme belirtileri gösterirler. Konuşmaları yavan, saçma sapan hale gelir, durmadan kendilerini överler. Yaşlanan bir kimse geçmişte başka zihinsel uyarımlara da açıkken, bugün hemen hemen gönüllü olarak gerçek bir ilgi gösteren tek kişinin kendisi olduğunu görür.

Yaşıtlarındaki bu gelişmeyi başlangıçta kötü bir rastlantı olarak görme eğilimindedir. Onlar rastlantı sonucu kötü yönde değişmişlerdir. Belki de bu onların kuşağına ve bu kuşağın özel yüzeysel yazgısına bağlıdır. Sonunda bu deneyimin kendisine yabancı olmadığını keşfeder, ama başka bir yönden: Yani yetişkinlere karşılık gençlerin yönünden. Önce bazı öğretmenlerde, amcalarda ve teyzelerde, aile dostlarında, sonra da üniversite hocalarında ya da meslek eğitimi görenlerin şeflerinde, ister gülünç, tuhaf bir eğilimden, ister varlıklarının çok cansıkıcı, tedirgin edici, hayal kırıcı olmasından ileri gelsin, hepsinde uyumsuz bir yan bulunduğuna inanmamış mıydı!

O günlerde bunun üzerinde durmamış, yetişkinlerin değersizliğini doğal bir olgu diye almıştı. Şimdi ise şunu anlamaktadır: Mevcut ilişkilerde, teknikle ya da anlıkla ilgili bireysel becerilerin korunmasına karşın, yalın varoluşun sürdürülmesi daha olgunluk çağında ahmaklığa yol açmaktadır. Görmüş geçirmiş kişiler de bu kuralın dışında kalmamaktadır. Bu durum sanki, gençlikte besledikleri umutlara ihanet ettikleri

ve dünya ile uyum sağladıkları için insanların vaktinden önce çürüme cezasına çarptırılmalarına benziyor.

Ek

Bireyselliğin çöküşü bugün bireysellik kategorisinin tarihsel olarak anlaşılmasını sağlamakla kalmıyor, üstelik bu kategorinin olumlu özünden kuşku duyulmasına da yol açıyor. Bireyin uğradığı haksızlık rekabet döneminde onun kendi ilkesiydi. Ama bu, yalnız bireyin işlevi ve toplumdaki tikel çıkarları için değil, bireyselliğin içsel bileşimi için de geçerliydi. İnsanın bağımsızlaşma eğilimi bireyselliğin içsel bileşiminde belirleniyordu, ama bu eğilim insanın bağımsızlaşmak için kurtulmaya çalıştığı mekanizmaların da sonucudur. Akıldışı bütünün kör, baskıcı iktidarına karşı direniş, bireyin bağımsızlığında ve benzersizliğinde billurlaşır. Ama bu direnişi tarihsel olarak olası kılan, sadece bağımsız ve benzersiz bireyin körlüğü ve akıldışılığıydı. Ancak bütüne karşı tikel olarak kesinkes direnen her şey değersiz, belirsiz bir şekilde mevcut durum ve koşullara bağlı kalır. Kişinin bireysel, ondan ayrılmamış özellikleri, egemen sistemin eline tamamen düşmekten kurtulmuş, şans eseri hayatta kalmış olma özelliği ile sistemin kendi üyelerini sakatlamasından kalan izlerin her zaman bir arada bulunmasıdır. Sistemin temel belirlenimleri bu özelliklerde aşınıya kaçarak yinelenirler: Örneğin sarsılmaz mülkiyet cimrilikte, düşüncesizce kendini koruma hastalık hastalığında. Birey bu tür özellikler sayesinde kendini doğa ile toplumun, hastalıkla iflasın baskısına karşı vargücüyle savunmaya çalışırken, bu özellikler zorunlu olarak birer baskı haline gelirler. Birey en küçük hücresinde bile, kendi iç dünyasına kaçmaya neden olan aym güçle karşılaşır. Bu durum, bireyin kaçışını umutsuz bir yanılsamaya çevirir. Moliére'in komedileri bireyin üzerindeki bu ilençten Daumier'nin karikatürleri kadar haberdardır; ama bireyi ortadan kaldıran Nasyonalsosyalistler bu ilençten

gönül rahatlığı içinde haz duymakta ve Spitzweg'i kendi klasik ressamları olarak saygın bir konuma getirmektedirler.

Katılaşmış bir topluma karşı daha iyi olanı, mutlak olmasa da, sadece katılaşmış birey temsil eder. Kolektif tarafından bireye tekrar tekrar reva görülenlerin ve artık tek bir birey kalmadığı zaman tamamlananların utancına bu iyi yan sıkı sıkıya sarılır. Bugünün benliğini yitirmiş yandaşları, izleyicileri fi tarihindeki kuyruk acısı olan eczacıların, tutkulu gül yetiştiricilerinin ve siyasal kazazedelerin uzantılarıdır.

FELSEFE VE İŞBÖLÜMÜ

Toplumsal işbölümünde bilimin yeri hemen fark edilir. Bilim, olguları ve olguların işlevsel bağlamlarını mümkün olduğunca büyük nicelikler halinde istif etmekle yükümlüdür. Depo düzeni mutlaka açık seçik olmalıdır. Bu düzenlilik her sanayi koluna, arzu edilen zihinsel metayı aranan cinsler içinden hemen bulup çıkarma olanağını sağlamalıdır. Bu depolama belirli sanayilerin kumanda kademeleri bakımından geniş ölçüde gerçekleşmeye başlamıştır bile.

Tarihsel yapıtların da malzeme sağlaması gerekmektedir. Bunları değerlendirebilme olanağı doğrudan doğruya sanayide değil, dolaylı olarak yönetim kademelerinde aranmalıdır. Machiavelli'nin bir zamanlar krallarla cumhuriyetlerin yararlanması için kitap yazması gibi, bugün de ekonomik ve siyasal komiteler için çalışılmaktadır. Ama tarihsel biçim buna engel çıkardığından, tarihsel malzemeyi belirli bir yönetim görevi açısından düzenlemek daha iyi olacaktır: Yani meta fiyatlarını ya da kitlenin duygularını etkileyerek yönlendirme açısından. Yönetim kademeleri ile sanayi konsorsiyumlarının yanı sıra buna sendikalarla partiler de ilgi duymaktadırlar.

Resmi felsefe, işlevini bu şekilde gören bilime hizmet etmektedir. Bu felsefe, bir çeşit zihin Taylorizmi olarak, üretim yöntemlerini iyileştirmeye, bilgilerin depolanışını rasyonelleştirmeye, zihinsel enerjinin israfını önlemeye yaramalıdır. İşbölümünde ona, tıpkı kimya ya da bakteriyoloji gibi, bir yer göterilmiştir. Ortaçağdaki tanrıya saygıyı ve ebedi varoluşların teşhirini anımsatan birkaç felsefi kalıntıya, gerici oldukları için laik üniversitelerde zar zor göz yumulmaktadır. Aynca felsefeyi, büyük bir gayretle Platon ve Descartes'ı öğreten, ama artık modaları geçti diye ekleyen birkaç felsefe tarihçisi hâlâ yaymaktadır. Onlara tek tük eski bir sensüalizm savaşçısı ya da bilgisi derin bir kişilikçi (personalist) eşlik etmektedir. Bu sö-

zü geçen kişiler bilim tarlasını diyalektiğin yabani otlarından temizlemektedirler, yoksa her yanı kaplayabilirlerdi.

Yöneticilerinin aksine felsefe, egemen işbölümününe teslim olmadığı ve görevini dikte etmesine izin vermediği sürece düşünme'yi niteler. Mevcut durum ve koşullar insanları yalnız fiziksel kabagüç ve maddi çıkarlar aracılığıyla değil, üstelik karşı konulmaz bir telkin aracılığıyla da zorlar. Felsefe bir sentez, temel bilim ya da bir üst bilim değildir, telkine karşı koyma çabasıdır, zihinsel ve gerçek özgürlük konusunda kararlılıktır.

Ama egemenlik altında oluştuğu biçimiyle işbölümü asla göz ardı edilmez. Felsefe, egemenliğin kaçınılmaz olduğu yalanını sadece dinler. Karşı konulmaz güç tarafından büyülenmesine göz yummayarak onun izini, a priori olarak ne saldırılması ne de yeni yön verilmesi, tersine uyguladığı baskıdan bağımsız bir şekilde kavranması gereken toplumsal mekanizmanın en ücra noktalarına kadar sürer. Sanayinin kendi zihinsel kaynaklarında üniversitelerde, kiliselerde ve gazetelerde bakıp beslediği memurlar felsefeden iz sürmesini meşru kılan ilkelerinin geçerlik iznini kaldırdıkları zaman felsefe ölümcül derecede kötü bir duruma düşer. Geçerli kural ya da amaçlara karşılık uygulanabilecek başka hiçbir soyut kural ya da amaç tanımaz. Mevcudun telkininden bağımsız oluşu, burjuva ideallerini gözden geçirmeyerek kabul etmesinden ileri gelir; ki bunlar ister temsilcilerinin çarpıtılmış da olsa hâlâ tellallığını yaptıkları biçimde, isterse teknik ve kültür kurumlarının nesnel anlamı olarak tüm etkileme çabalarına karşın hâlâ farkedilebilir biçimlerde olsunlar. Felsefe, işbölümünün insanlara yararlı olduğunu ve ilerlemenin de özgürlüğe yol açacağını sanır. Bu yüzden işbölümü ve ilerleme ile kolayca çelişkiye düşer. Sanı ile gerçeklik arasındaki çelişkiye bir dil kazandırır ve bunun yanı sıra zamana bağlı fenomene sıkıca sarılır. Onun gözünde, böyük puntolarla gazetelerde verilen kitlesel cinayet

haberleri birkaç evsiz barksızın ortadan kaldırılmasından daha değerli değildir. Felsefe, göze çarpmayan bir linç haberini değil, faşizmle ilişki kuran devlet adamının entrikalarını, aile yakınlarına hitap eden bir cenaze ilanını değil, sinema sanayiinin reklam curcunasını yeğler. Büyüklük satma eğilimi yoktur. Böylece mevcuda hem yabancı hem de onun içyüzünü anlar hale gelir. Sesi nesneye aittir, ama onun iradesi dışında; felsefe çelişkinin sesidir, ki çelişki bu ses olmasaydı başarısına sessizce sevinip, sesini yükseltmeyecekti.

DÜŞÜNCE

Bir kuramın hakikatiyle bu kuramın verimliliğinin aynı şey olması kuşkusuz bir yanılgıdır. Ancak kimileri bunun aksini benimser gibi görünüyor. Kanılarınca kuramın düşünme'de uygulama alanı bulması pek gerekli değildir, daha çok buradan uzak kalmalıdır. Son bir itiraf, emir ya da tabu anlamındaki her sözü yanlış anlıyorlar. Düşünceye tanrı gibi boyun eğmek istiyorlar ya da ona bir putmuş gibi saldırıyorlar. Onlar düşünce karşısında özgürlükten yoksunlar. Ama insanın etkin özne olarak olaylara katılması hakikate dahildir. Bir kimse aslında doğru olan önermeler duyabilir, ama onların hakikatini ancak düşünerek ve düşünmeye devam ederek öğrenir.

Günümüzde bu fetişizm çok etkili bir biçimde ortaya çıkıyor. İnsana düşünce için hesap soruluyor, sanki düşünce dolaysız praksismiş gibi. Yalnız iktidarı hedef almak isteyen söze değil, üstelik dokunarak, deney yaparak, yanılma olasılığıyla oynayarak hareket eden söze de sırf bu yüzden dayanmak mümkün değildir. Ama: Eksik olmak ve bunu bilmek, hâlâ ve de özellikle ölümü göze almaya değen düşüncenin de özelliğidir. Hakikat bütünün kendisidir, diyen önerme, salt parça halinde varolan karşıtı gibi aynı şeydir. Aydınların cellat için bulmuş olduklan en alçakça bahane –ki bu konuda son on yıl içinde pek boş kalmamışlardı–, kurbanın uğrunda başını verdiği düşüncesinin bir yanılgı olduğunu söylemeleridir.

İNSAN VE HAYVAN

Avrupa tarihinde insan düşüncesi ifadesini hayvandan farklı oluşta bulur. Hayvanın akılsızlığını insan onuruna kanıt gösterirler. Büyük bir inatla ve sözbirliği içinde bu karşıtlığın Batı antropolojisine ait temel öğeler arasında yer alan ender düşüncelerden biri olduğu tüm burjuva düşününün öncellerince, eski Museviler, Stoacılar ve kilise büyüklerince, sonra da Ortaçağ ve Yeniçağ boyunca gözü kapalı yinelenmiştir. Bu karşıtlık bugün de benimsenir. Davranışçılar onu sadece görünüşte unutmuşlardır. İğrenç fizyoloji laboratuvarlarında savunmasız hayvanlara zorla uyguladıklan aynı formül ve sonuçları insanlara da uygulamaları aradaki farkı son derece kötü bir tarzda ortaya koymaktadır. Parçalanmış hayvan organlarından çıkardıkları sonuç özgür hayvanın değil, günümüz insanının işine yaramaktadır. İnsan, hayvana zor kullanarak tüm yaratıklar arasında kendisinin, yalnız kendisinin mekanik denecek kadar gönüllü, körükörüne ve otomatik şekilde işlevlerini yerine getirdiğini ifade eder, tıpkı eli ayağı bağlı kurbanın uzman kişiye yarar sağlayan çırpınmaları gibi. Otopsi masasında profesör bu çırpınmalan bilimsel açıdan refleks diye tanımlar, sunak başındaki kâhin ise tanrıların işareti diye ilân etmiştir. Acımasızca geçip giden, sonu gelen akıl insana aittir; insanın kendisinden kanlı sonuçlar çıkardığı hayvan ise sadece akılsızca bir korkuya, önlenmiş bir kaçış itkisine sahiptir.

Akıl noksanlığı sözlerden yoksundur. Konuşkan olan, göze görünür tarihe tamamen hükmeden akıl mülkiyetidir. Tüm yeryüzü insanın ününe kanıt oluşturur. Savaşta ve barışta, arenalarda ve mezbahalarda, ilk planlama nedeniyle ilkel insan sürüleri tarafından üstesinden gelinen fillerin yavaş yavaş ölümünden bugün hayvanlar dünyasının eksiksiz sömürülüşüne kadar her yerde akılsız yaratıklar hiç durmadan aklı görüp anladılar. Bu görünür süreç görünmeyen süreci, yani aklın ışı-

ğından yoksun varoluşu, hayvanın kendi varoluşunu cellatlardan gizlemektedir. Bu süreç psikolojinin gerçek nesnesi olurdu, çünkü yalnız hayvanların yaşamı ruhsal uyarımlara göre geçer; psikoloji insanları açıklamak zorunda kaldığı zaman onları geriletir ve tahrip eder. İnsanlar psikolojiyi yardıma çağırdıkları zaman aralarındaki dolaysız ilişkilerin kısır alanı bir kez daha daralır ve kendileri de birer şey haline gelirler. Başkalarını anlamak için psikolojiyi dayanak seçmek küstahlıktır, kendi motiflerini açıklamak içinse duygusallıktır. Ama hayvan psikolojisi nesnesini gözden kaybetmiş, özellikle ve yalnız hayvana yakışır biçimde ruhtan söz etmeyi, onu anlamayı kendi tuzaklarının ve dolambaçlı yollarının çıkardığı güçlüklerden dolayı unutmuştur. Hayvanların, aşağılık da olsa bir ruh taşıdıklarını kabul eden Aristoteles bile hayvanın kendi varoluşu yerine gövdeden, organlardan, hareketten ve üremeden söz etmeyi yeğlemiştir.

Hayvanlar dünyasında kavram yoktur. Burada olayların akışı içinde özdeş-olanı, örneklerin değişiminde aynı cinsi, değişen durumlarda aynı şeyi saptamaya yarayan sözler yoktur. Tekrar tanıma olasılığının noksanlığı her ne kadar hissedilmese de teşhis ediş dirimsel yönden belirlenmiş modelle sınırlıdır. Olayların akışı içinde kalıcı olarak belirlenmiş hiçbir şey yoktur, ama her şey yine de tek ve aynıdır, çünkü geçmiş hakkında kesin bilgi ile geleceğe yönelik aydınlık bir bakış yoktur. Hayvan adıyla çağrılınca kulak kabartır ve bir Ben'e sahip değildir, bu Ben kendi içine kapalıdır, ama yine de gizini ele vermiştir, her zaman yeni bir baskıya maruz kalır, hiçbir düşünce bu baskıyı aşmaz. Hayvan teselliden yoksunluğun yerine korkunun azalışını, eksik mutluluk bilincinin yerine yas ve acının varolmayışını koyamaz. Mutluluğun tözel olabilmesi, varoluşa ölümü sağlayabilmesi için teşhis edici anıya, yatıştırıcı bilgiye, dinsel ya da felsefi düşünceye, kısacası kavrama gereksinimi vardır. Mutlu hayvanlar mevcuttur, ama bu mutluluk

ne kadar da kısa sürer! Hayvanın kurtarıcı düşünceler tarafından kesintiye uğramadan geçen ömrü sönük ve umutsuzdur. Eziyet verici boş varoluştan kaçıp kurtulmak için omurgası dilden oluşan bir direnişe gerek vardır. En güçlü hayvan bile hâlâ son derece akılsızdır. Yaşam sarkacının acı ile can sıkıntısı, dindirilmiş itkinin noktaya benzer anları ile sınırsız iptila arasında gidip geldiğini öne süren Schopenhauer'in öğretisini; felaketi idrak ederek, anlayarak önleyemeyen hayvana uygulamak mümkündür. İnsanın her duygusu ve gereksinimi, hatta aklın öğeleri, salt düzenleyici akıl tarafından sağlanan destekten yoksun bir biçimde hayvanın ruhunda yer alır. En güzel günler hareketli bir değişme içinde, hayvanın uyanıklık durumundan ayırt etmesini pek bilmediği bir düş gibi akıp geçer. Hayvan oyundan ciddiyete geçişin seçik sınırından, karabasandan gerçekliğe mutluluk içinde göz açmaktan mahrumdur.

Halk masallarında insanın hayvana dönüşmesi bir ceza olarak yinelenir. Hayvan bedenine sürülmüş olmak ilenç, cehennem azabı sayılır. Bu tür değişmelere ilişkin tasarımlar çocuklara ve halklara yabancı değildir ve onlar tarafından kolayca anlaşılır. Ruhların göçüne ilişkin eski kültürlerdeki inanç da hayvan bedenini bir ceza ve işkence sayar. Hayvanın bakışındaki sessiz vahşet, insanların böyle bir değişmeden dolayı duydukları korku gibi, aynı dehşet ve korkuyu doğurur. Her hayvan İlkçağ'da meydana gelmiş, nedeni anlaşılmaz bir felaketi anımsatır. Masal insanların önsezisini dile getirir. Ama Prense, uygun bir zamanda acılarını dile getirecek kadar akıl kaldıysa ve iyilik perisi de onu kurtarabilecekse, o zaman akıldan yoksunluk hayvanı sonsuza kadar kendi bedenine sürgün eder, meğer ki geçmiş günlerden dolayı insan onunla bir olsun, kurtarıcı sözleri bulsun ve hayvan aracılığıyla sonsuzluğun taşlaşmış yüreğini geçen sürenin sonunda yumuşatsın.

Ama akılsız hayvana gösterilen ihtimam akıllılara fazla ge-

lir. Batı uygarlığı bunu kadınlara terketmiştir. Bu uygarlığı yaratan yararlıkta kadınların kendi başlarına payları yoktur. Erkek dışarıdaki düşman yaşama karışmak, çalışıp çabalamak zorundadır. Kadın özne değildir bir şey üretmez, sadece üretilenlere bakıp özen gösterir, ortadan çoktan kaybolmuş içe kapalı ev ekonomisi döneminden kalma canlı bir anıttır. Erkek tarafından zorlanan işbölümü ona pek uygun gelmemiştir. Kadın biyolojik işlevin tecessümüne dönüşmüş, hükmedilişi bu uygarlığın övünç kaynağı olan doğanın imgesi haline gelmiştir. Doğaya sınırsızca hükmetmek, evreni uçsuz bucaksız bir avlanma alanına çevirmek binlerce yıllık bir idealdi. İnsan düşüncesi erkekler toplumunda buna uydurulmuştu. Bu, insanın övündüğü akıl kavramıydı. Kadın ufak tefek ve güçsüzdü, onunla erkek arasında aşamayacağı bir fark bulunuyordu, erkekler toplumunda akla gelebilecek en utanç verici, en aşağılayıcı, doğa tarafından konmuş bir fark. Doğaya hükmediş gerçek hedef olduğu zaman, biyolojik açıdan alt aşamada oluş doğa tarafından belirlenmiş zorbalık eğilimini tahrik eden bir yara izi olarak kalır. Tarih boyunca popüler kurumlarda ister kölecilik, ister haçlı seferleri ya da bir azınlığa zulmedilmesi söz konusu olsun, öncülüğü elden bırakmamak için söze karışma fırsatını kaçırmayan kilise Meryem Ana'yı selamlamasına (Ave) karşın kadını değerlendirme konusunda Platon'un düşüncelerine katılmıştır. Acı çeken Meryem Ana imgesi anaerkil kalıntılara tanınan bir ayrıcalıktı. Ancak kilise kadının aşağılık oluşunu, bundan kurtarılması gereken Meryem Ana imgesinin yardımıyla kabul edip onaylamıştır. Kilisenin meşru oğlu de Maistre şöyle seslenir: "Kadının özgürlüğüne de yol açan özgürlüğü olduğu gibi bırakarak Hıristiyan bir ülkede tanrı yasasının etkisini belirli bir yere kadar kaldırmak, hatta zayıflatmak, aslında soylu ve duygulandırıcı olan bu özgürlüğün kısa süre sonra arsızlık halinde yozlaşmasını görmeye yetecektir. Bunlar genel bir çöküşün, kısa sürede devletin can damarları-

na da saldıran en eğlenceli araçları haline gelecektir. Devlet çürümeye başlayacak ve kangrenli çözülüşüyle birlikte çevreye rezalet ve dehşet saçacaktır".[1] Bir araya gelen feodal dolandırıcıların kendilerini tehlikede gördükleri zaman halka karşı kullandıkları cadı davalarına özgü terör araçları aynı zamanda erkek egemenliğince tarih öncesinin anaerkil ve öykünmeci gelişim aşamasına karşı elde edilen zaferin kutlanışı ve onaylanışıydı. Autodafé'ler(*) kilisenin paganca şenlik ateşleriydi, kendini koruyan akıl biçimine girmiş doğanın, doğa üzerindeki egemenliği öven zaferiydi.

Burjuvazi erdemi ve iffeti kadından devşirmiştir: Anaerkil başkaldırıya tepkiler olarak. Kadın ise bütünüyle sömürülmüş doğa karşılığında egemenlik dünyasına alınmayı başarmıştır, ama ezilmiş, kalbi kırılmış bir biçimde. Boyunduruk altına alınan kadın galibin zaferini kendi spontan baş eğişinde yansıtmaktadır: Yenilgiyi fedakârlık olarak, umutsuzluğu yüce bir ruh olarak, lekelenen yüreği seven bir kucak olarak. Doğa, praksisten kesinkes ayrılışın, güvenli çekim alanına gerileyişin bedeli karşılığında yaratılışın efendisinden saygı görür. Sanat, töre, yücelmiş sevgi doğanın maskeleridirler; doğa bu maskelerin ardında dönüşmüş olarak yinelenir ve kendi karşıtlarının dışavurumu haline gelir. Sözü geçen maskeleri aracılığıyla birdil kazanan doğanın özü bu dilin tahrif edilişinde meydana çıkar; güzellik, bir zamanlar zehirli iğnenin bulunduğu yerdeki yarayı gösteren yılandır. Ancak erkeğin güzelliğe hayran kalışının ardında her zaman alaycı kahkahalar, ölçüsüz bir istihza, cinsel güçsüzlük konusunda cinsel gücü olanın barbarca müstehcenliği pusuya yatmıştır, ki o bu müstehcenlikle cinsel güçsüzlüğe, ölüme, doğaya esir olmaktan duyduğu gizli korkuyu yatıştırmaktadır. Direnci kırılmış doğadaki hüzünlü mutluluğun bir zamanlar atlayıp sıçramalarına, çıngıraklı külahlarına

* Autodafé: İspanyol Engizisyonunun dinsiz saydıklarını ateşlenen odun yığını üstünde yakarak öldürme töreni, –ç.

bağlı kaldığı kötürüm soytarılar kralların hizmetinden kaçıp kurtulduktan sonra, güzelliğe düzenli biçimde özen gösterme görevi kadına verilmiştir. Yeniçağ'ın püriten kadını bu görevi büyük bir hevesle üstlenmiştir. Kendisini vahşi doğayla değil, tamamen olup bitenlerle, evcilleştirilmiş doğayla bir tutmuştur. Roma İmparatorluğu'ndaki kadın kölelerin yelpazelerinden, şarkılarından ve danslarından arta kalanlar Birmingham'da sırf piyano çalma ve diğer el işleri düzeyine indirgenmiştir, ta ki kadınca taşkınlıkların son kalıntıları da tamamen ataerkil uygarlığın simgesi halinde soylulaşana kadar. Evrensel reklamların baskısı altında pudra ve dudak boyası kurtizanlığa özgü kaynağından iyice uzaklaşarak cilt bakımına, mayo da hijyen yaşamın simgesine dönüşmüştür. Bundan kaçış yoktur. Baştan sona örgütlü egemenlik sisteminde meydana çıkan bu gerçeklik sevgiye de fabrikanın damgasını vurmaktadır. Almanya'daki bağımlı kılınmış kitle cinsel özgürlük, gelişigüzel cinsel ilişki aracılığıyla hâlâ egemen akla sıkı sıkıya bağımlı olduğunu kanıtlamaktadır, tıpkı bir zamanlar sadece faziletiyle ve mevcut düzene itaat ederek kanıtladığı gibi.

Burjuvazi tarafından kadına verilen büyük değerin fosili olarak öc tanrıçalarından Megaira günümüze uzanmakta, sonsuzdan beri cinsinin çekmiş olduğu acıların öcünü bağıra çağıra kendi yurdunda, evinde almaktadır. Kötü yürekli tannça, diz çökerek kendisine saygı gösterilmemesi durumunda ve bunun dışında da, önünde hemen ayağa kalkmayan dalgın, unutkan kişiyi terslemekte ve başındaki şapkayı vurarak düşürmektedir. O nasıl olursa olsun şapkanın düşmesi gerektiğini siyasette eskiden beri talep etmiştir, ister Mainad'lık* günlerini anımsamaktan, ister güçsüzlüğün verdiği öfkeyle erkeği ve onun düzenini kat kat aşmasından dolayı olsun. Soykırımda dişinin kana susamışlığı erkeğinkini gölgede bırakmaktadır.

* Mainad: Tanrı Dionysos'un etkisiyle kendinden geçen, coşup taşan kadınlar; hafifmeşrep dişi, -ç.

Ezilen kadın Megaira olarak o günleri atlatmıştır ve her iki cinsin de çalıştırılmış bedeninin egemenlik tarafından model haline getirildiği bir dönemde tahrif edilmiş doğanın çarpık yüzünü hâlâ gözler önüne sermektedir, ki bu çalıştırılmış bedenlerin tekdüzeliğinde doğanın çarpık yüzü ortadan kalkmıştır. Bu tür kitlesel üretimin dipdüzeyinde en azından kendi farklı çehresini koruyan Megaira'nın terslemeleri insancıllığın, çirkinlik de zekanın belirtisi haline gelmektedir. Geçmiş yüzyıllarda genç kızlar kederli yüz ifadeleri ve fedakârca sevgileriyle yabancılaştırılan bir doğa imgesi olarak, estetiksel bir kültür nesnesi olarak boyun eğmeye razı oldukları için, Megaira sonuçta kadına özgü yeni bir meslek keşfetmiştir. O toplumsal bir sırtlan olarak etkin biçimde kültürel amaçlar gütmektedir. Başarıya ulaşma hırsı, gördüğü saygıya ve halk arasında kazandığı yaygınlığa göre gelişmektedir, ama erkek kültürüne karşı duyarlığı henüz kendisine çektirilen acıları kavrayacak ve erkekler uygarlığında kendini yabancı hissetmediğini gösterecek kadar incelmemiştir. Yalnız kalan kadın bilim ve büyüden uzaklaşıp kargaşalıklara, özel danışmanın ve kuzeyli dişi kâhinin idealinden kaçıp yok pahasına çocuk doğurmaya sığınmaktadır. O felâkete doğru çekildiğini hissetmektedir. Erkekler toplumunun aklına karşı sonuncu dişi muhalefeti küçük dolandırıcıların, dar çevrede gizli toplantıların ve hobilerin batağında yozlaşmakta, social work'ün ve teozofik laf ebeliğinin sapıklaşmış saldırganlığına, yardımseverlikte ve Christian Science'te ufak tefek dolaplar çevirme faaliyetine dönüşmektedir. Bu batakta yaratıkla dayanışma, hayvanları koruma derneğinde, yeni-Budizmde ve Çin saray köpeğindeki gibi o kadar çok belli olmamaktadır; ki bu köpeğin, biçimi bozularak çirkinleştirilmiş yüzü bugün de eski resimlerdeki gibi ilerleme tarafından geride bırakılmış soytarının çehresini anımsatmaktadır. Kitle sanayii ile kitle kültürü damızlık hayvanların ve insanların bedenini bilimsel yöntemlere göre hazırlamayı

artık öğrenmişken, kamburun beceriksiz sıçramaları ve de süs köpeğinin yüz hatları hâlâ tahrif edilmiş doğayı temsil etmektedir. Birörnekleştirilen kitle tüm gücüyle katıldığı kendi dönüşmesinin farkına o kadar az varmaktadır ki, bunun simgesel olarak sergilenmesine artık gereksinim duymamaktadır. Baş sayfalarında insanların tüyler ürpertici soylu edimlerine yer veren gazetelerin ikinci ve üçüncü sayfalarındaki küçük haberler arasında zaman zaman sirk yangınlarına ve büyük hayvanların zehirlenişine ilişkin haberlere de rastlanıyor. Hayvanlar ancak, Ortaçağ soytarılarının türdeşleri olan sonuncu örnekleri acılar içinde telef oldukları zaman, beton yapılar çağında bu sadık yaratıkları ateşten koruyamayan sahipleri için sermaye kaybı olarak anımsanırlar. Uzun boyunlu zürafa ile beyaz fil birer "oddity"dir, artık uyanık tek bir öğrenciyi bile eğlendirmezler. Azalan sürülerini uygarlıktan boşu boşuna korumaya çalışan bu hayvanlar son toprak parçası Afrika'da bombardıman uçaklarının iniş kalkışlarına bir engel oluştururlar. Bu yüzden tamamen ortadan kaldırılmaktadırlar. Rasyonelleşmiş yeryüzünde estetiksel yansıtmanın zorunluğu yok edilmiştir. Cinlerden kurtuluş insanların dolaysız biçimde kalıba sokulmasıyla gerçekleşmektedir. Egemenlik artık kutsal imgelere gereksinim duymuyor, onları sanayide kendisi üretiyor ve bu imgeler aracılığıyla insanları daha güvenilir bir şekilde ele geçiriyor.

Hükmedilen doğanın kendini tekrar tanımasına yol açan yara izinin sergilenişinin, yani tahribatın kadın güzelliğinin şatafatına dahil olması gibi her sanat yapıtının özünde bulunan çarpıtma faşizm tarafından tekrar ele alınmaktadır, ama görünüş olarak değil. Lanetliler üzerinde doğrudan doğruya uygulanmak üzere. Bu toplumda egemenliğin kendisini, sanattaki gibi, bir çelişki diye açıkladığı bir alan yoktur artık, hiçbir çabuklaştırma çirkinleştirmeyi ifade etmemektedir artık. Oysa böyle bir ifade geçmişte yalnız güzellik değil, üstelik düşün-

me, akıl ve dil anlamına da geliyordu. Bugün dil hesaplamakta, tanımlamakta, ele vermekte, cinayeti esinlemekte, ama ifade etmemektedir. Kültür sanayii hassas ve tam ölçütünü kendisi dışında, bilim gibi, güvenebileceği olguda bulmaktadır. Sinema yıldızları birer uzmandırlar, elde ettikleri başarılar doğal davranışın tutanakları, tepki tarzlarının sınıflandırılışı yerine geçer; yönetmenler ve senaryo yazarları uyarlanmış davranışlar için örnekler yaratırlar. Kültür sanayiinin tam ve titiz işleyişi çarpıtmayı hata olarak, rastlantı ve değersiz, kötü öznellik, doğallık olarak dışlar. Sapma, kendisini akılla birleştiren pratik bir neden gerektirir. Ancak ondan sonra hoşgörülür. Egemenliğin doğa tarafından yansıtılmasıyla birlikte trajik-olan tıpkı komik-olan gibi ortadan kaybolmuştur; egemenler direnişi aşacak kadar ciddiyet ve umutsuzluğu nasıl görüyorlarsa o kadar mizah yaratırlar. Manevi haz kendisini temsil eden acı çekişe bağlanmıştı, ama egemenler korkuyu, dehşeti alaya alıyorlar. Yüceltilmiş sevgi, zayıflık yüzünden gücün ortaya çıkışına, kadının güzelliğine bağlıydı, egemenler ise doğrudan doğruya güce bağlıdırlar: Bugün toplumun putu zarif-soylu erkek çehresidir. Kadın çalışmaya, doğurmaya yarar ya da yanı başında hazır bulunarak erkeğin saygınlığını artırır. O erkeği taşkınlığa sürüklemez. Tapınma tekrar bencilliğe geriler. Dünya, amaçları için eksiksiz erkeğe gereksinir. Herkes dışa teslim olmayıp içe dönük kalmak zorundadır. Doğa ise praksis için dışta ve aşağıda bulunan şey, nesne, eskiden beri halk dilinde olduğu gibi askerin sevgilisi sayılır. Şimdi duygu, iktidar olarak kendine dayanan iktidarda sürüp gitmektedir. Erkek, daha önce kadının yaptığı gibi, silahları tüm soğukluğu ve ürkütücü inadıyla erkeğe doğru uzatmakta, erkek de bakışlarını egemenliğe çeviren dişiye dönüşmektedir. Ekibi ve çalışma kamplarıyla faşist kolektifte narin gençlerden başlayarak herkes birer hücre tutuklusudur, bu durum eşcinselliği üretmektedir. Hayvanın hâlâ soylu özellikler taşıması gerekmekte-

dir. Doğadaki kökenini ve doğanın yozlaşmasını utanarak anımsayan, açık ifadeli insan çehresi karşı konulmaz biçimde nitelikli cinayeti davet etmektedir. Yahudi karikatürü bunu çoktan biliyordu ve Goethe'nin maymundan nefret edişi onun insancıllığının sınırlarını gösteriyordu. Sanayi kralları ile faşist Führerler hayvan besledikleri zaman bunlar pinşer köpeği değil, danuva ya da arslan yavrusudur. Çevreye saçtıkları dehşetle bu hayvanların iktidara çeşni kazandırması gerekmektedir. Çam yarması gibi faşist kasabın doğa karşısında gözleri öylesine kapalıdır ki, o hayvanı sadece insanları hayvan aracılığıyla aşağılamak için aklına getirir. Nietzsche'nin, "belirli nesnelere ve insanlara karşı nefretlerini hayvanlara acıma biçimi altında gizlemeyi bildiklerini"[2] söyleyerek Schopenhauer'i ve Voltair'i haksız yere suçlaması aslında bu faşist kasap için geçerlidir. Faşistlerdeki hayvanlara, doğaya ve çocuklara karşı yumuşak huyluluğun koşulu zulmetme istemidir. Çocuğun başını ve hayvanın sırtını kayıtsızca okşamanın anlamı şudur: Bu el yok edebilir. Bu el kurbanlardan birini tepelemeden önce bir diğerini sevecenlikle okşar ve bu seçimde kurbanın kendi suçu hiçbir rol oynamaz. Okşamalar, sevgi gösterileri iktidar karşısında herkesin aynı olduğunu, kendine özgü bir varlığının bulunmadığını açıklar. Egemenliğin kanlı amaçları için yaratık sadece bir malzemedir. Führer suçsuzları bu şekilde kayırır, onlar hiçbir yararlığı olmadan seçilirler, tıpkı yararlığı olmadığı zaman öldürülmeleri gibi. Doğa pisliktir. Hayatta kalan ve son derece kurnaz olan güç haklıdır yalnız. Sırf bu gücün kendisi tekrar doğa olur, salt modern sanayi toplumunun icat edilmiş toplam mekanizması kendi kendini parçalayan doğadır. Bu çelişkiyi ifade edecek hiçbir araç kalmamıştır artık. Bu çelişki, sanattan, düşünceden, olumsuzluktan yoksun dünyanın dikbaşlı ciddiyetiyle birlikte meydana çıkmaktadır. İnsanlar birbirlerine ve doğaya o kadar aşırı ölçüde yabancılaşmıştır ki, sadece neye yaradıklarını ve kendilerine neyi reva gördükleri-

ni bilirler. Herkes herhangi bir praksisin güvenilen ya da artık güvenilmemesi gereken bir faktörü, öznesi ya da nesnesidir.

Yansıtmadan yoksun kaldıktan sonra insanların tekrar, eğer kendi kendilerini yiyip bitirmiyorlarsa, evrenin geri kalan kısmını boyunduruk altına alan en akıllı hayvanlar haline geldiği bu zevahirden kurtarılmış dünyada hayvana özen göstermek artık sırf duygusallık değil, üstelik ilerlemeye ihanet sayılmaktadır. Göring köklü gerici bir geleneği izleyerek hayvanları korumayı ırk düşmanlığına, eğlenceli cinayetlerden duyulan Lutherci-Alman hazını avcı efendilerce Yahudi olmayanlara gösterilen insafa bağlamıştır. Cepheler açık seçik ayrılmıştır; kim Hearst'e ve Göringe karşı savaşıyorsa o Pavlov'dan ve hayvanlar üzerindeki deneylerden yanadır, kim duraksıyorsa her iki taraf için de boy hedefidir. Aklını başına toplamalıdır. Seçenek önceden belirlenmiştir ve kaçınmak mümkün değildir. Dünyayı değiştirmek isteyen bir kimse, falcılarla beraber siyasal sekterlerin, ütopyacıların ve anarşistlerin de yozlaştığı küçük dolandırıcılar batağına ne pahasına olursa olsun düşmemelidir. Düşüncesi etkili tarihsel güçlerden hiçbirine bağlanmayan, sanayi toplumunun hızla yol aldığı kutuplardan hiçbirini kendine yön seçmeyen bir aydın güya tözden yoksun kalır, düşüncesi temelsiz hale gelirmiş. Gerçek-olan rasyonelmiş. İlericilerin de dediği gibi bu sürece katılmayanlara bir fare bile yardımcı olmazmış. Her şey topluma bağlıymış, en titiz düşünme bile, yadırganmamak için kendini güçlü toplumsal yönsemelere adamalıymış. Bu onayış gerçekliği haklı görenleri birleştirmekte, doğada çok görülen dolandırıcılardan biri olmaktansa toplumun yanında yer almaktadır. Bu onayışın kapsamına giren alanlardan birinin bile hedefini gütmeyen söz, gerçekliği haklı görenleri öfkeden küplere bindirir. Bu sözün tutulmaması için kendisine gerektiği gibi hâlâ bir sesinin bulunduğu anımsatılır: Yani halka ve folklora yönelenlerin yalanlarıyla dolup taşan doğa anımsatılır. Sesinin gücü, adına

konuşanların sözünü bir an için kestiği zaman, onlar tarafından bastırılan dehşetin, yılgınlığın sesi yükselir; ki bu dehşet, yılgınlık her hayvanda olduğu gibi kendi rasyonelleştirilmiş ve kırılmış kalplerinde yaşamaya devam etmektedir. Bu tür bir söz tarafından gün ışığına çıkarılmış yönsemeler kördür ve her yerde görülür. Kendinde doğa ne eski romantizm gibi iyidir ne de yeni romantizmin istediği gibi soyludur. Örnek ve hedef olarak karşıt-akıl, yalan ve canavarlık anlamına gelir, ancak anlaşıldığı zaman varoluşun barışa düşkünlüğü durumuna, başlangıçtan itibaren Führer'e ve kolektife karşı şaşmadan sürdürülen direnişe ruh kazandırmış bilinç haline gelir. Egemen praksise ve onun kaçınılmaz seçeneklerine, onlarla birlikte çöken, son bulan doğa değil, tersine doğayı anımsayış bir tehlike oluşturur.

PROPAGANDA

Dünyayı değiştirmek için propaganda, ne saçma bir şey! Propaganda, dili bir araç, bir kaldıraç, bir makine haline getirir. Propaganda, insanları harekete geçirerek onların toplumsal adaletsizlikte hangi duruma düştüklerini saptar. İnsanlara güvenilebileceğini hesaba katar. Herkes araç yüzünden kendisinin de fabrikadaki gibi bir araç durumuna geleceğini içten içe bilir. Propagandaya uydukları zaman içlerinde hissettikleri öfke, baskıya karşı duyulan eski ve propaganda tarafından gösterilen çıkış yolunun yanlışlığını sezmelerinden dolayı güçlenen öfkedir. Propaganda insanları etkiler, onlara yön verir; özgürlük çığlıkları attığı zaman kendisiyle çelişkiye düşer. Yalancılık ona eşlik eder, ondan ayrılmaz. Yalanın ortak yanı önderle yönetilenlerin, içerikleri doğru da olsa propaganda aracılığıyla bu ortak yanda buluşmalarıdır. Hakikat bile onun için yandaş kazanma amacına hizmet eden bir araç durumuna gelir, daha ağzına alır almaz hakikati tahrif eder. Bu yüzden gerçek direniş propaganda tanımaz, bilmez. Propaganda insana düşmandır. Siyasetin ortak bir anlayıştan çıkması gerektiği ilkesini yalnızca bir façon da parler sayar.

Tehdit eden bolluğa akıllıca sınır çeken bir toplumda herkese başkaları tarafından önerilen şeyler kendilerine güven duymamayı hakederler. Ticari reklamlar karşısında, hiçbir işyerinin armağan dağıtmadığına dikkati çeken uyanlar, ticaretle siyasetin modern birleşmesinden sonra, başta buna karşı olmak üzere her alanda geçerlidir. Övgünün boyutları, niteliğin düşmesiyle birlikte büyümektedir, Volkswagen'in reklama bağımlılığı bir Rolls Royce'unkinden farklıdır. Sanayi ciddi olarak bir şeyler sunmak istediği zaman bile sanayi ile tüketicilerin çıkarları uyum sağlamamaktadır. Hatta özgürlük propagandası dahi, kuramla hitap edilenlerin tikel çıkarları arasındaki ayrımı bir düzeye getirmek zorunda olduğu sürece, akıl karıştırıcı bir

şekilde yapılabilir. Almanya'da öldürülen işçi önderleri eylemlerinin hakikati konusunda faşizm tarafından aldatılmışlardır, çünkü faşizm dayanışma yalanlarını bilinçli şekilde öc alarak cezalandırmıştır. Aydınlar toplama kamplarında ölünceye kadar işkence gördükleri zaman, dışarıdaki işçilerin daha kötü durumda olmaları gerekmez. Faşizm, Ossietzky* ve proletarya için aynı şey değildi. Propaganda her ikisini de aldatmıştır. Demek ki: Önemli olan, gerçekliği cehennem diye betimlemek değil, tersine bu gerçeklikten çıkmak için pratik talepler öne sürmektir. Bugün sözler bir kimseye hitap edebilirse, bu kimse kitle denen insanlar ya da aciz bireyler değil, bizimle birlikte tamamen ortadan kalkmasınlar diye bu kitleyle bireyleri kendisine terk ettiğimiz hayali bir tanık olacaktır.

* Carl von Ossietzky (1889-1938): Gazeteci, yayıncı; 1931'de "vatana ihanet" ve "askeri sırları açığa vurma" suçlarından 18 ay hapse mahkum oldu. 1933'te Reichstag yangınından sonra tutuklandı ve bir toplama kampına gönderildi. 1935'te Nobel Barış Ödülü'nü kazandı, ama almasına izin verilmedi. –ç.

APTALLIĞIN OLUŞUMU ÜSTÜNE

Zekanın simgesi salyangozun duyargasıdır, Mephistopheles'e inanacak olursak[1] salyangoz "dokunan, yoklayan yüzü"ndeki bu organla koku da alır. Duyarga bir tehlike karşısında hemen koruyucu kabuğun içine çekilir, yine bütünle birleşir ve bağımsız bir organ olarak tekrar dışarı çıkma cesaretini göstermesi zaman alır. Tehlike hâlâ devam ediyorsa yeniden kaybolur, ve bu deneyi tekrarlama süresi giderek uzar. Salyangozun duyulan kaslarına bağlıdır, ve hareketleri engellendiği zaman bu kaslar gevşeyip güçsüzleşirler. Fiziksel yara bedeni, korku da zihni felce uğratır. Başlangıçta bu ikisi birbirinden ayrılmıyordu.

Gelişmiş hayvanlar daha geniş bir özgürlüğe kendi çabaları sonucunda ulaşmışlardır, varoluşları bir zamanlar duyargaların yeni yönlere çevrilmiş ve geri çekilmemiş olduğunu kanıtlar. Bu türler, deneyleri daha başlangıçta başarısız kalmış, yalnızca tek bir duyargayı kendi oluşları yönüne uzatmalarından dolayı korkuya yenik düşmüş sayısız türün anıtlarıdırlar. Doğanın dolaysız direnci yüzünden, korku dolayısıyla organların körleşmesi yüzünden olanaklar üzerindeki baskı içe dönük olarak sürdürülmektedir. Bir hayvanın meraklı bakışlarında, bireysel varlığın ait olduğu kalıba girmiş türün içinden meydana çıkabilecekken çıkamamış yeni bir yaşam biçim kazanır, belirginleşir. Hayvanı kendi eski varlığının kabuğu içinde tutan salt kalıba girmişlik değildir, üstelik her bakışı önleyen, milyonlarca yıllık eski, onu ezelden beri kendi gelişim evresinde tutan ve her defasında yeni bir direnişle bu evreyi aşmak için atılan ilk adımları engelleyen kabagüçtür. Böyle yoklayan ilk bakışın direncini kırmak her zaman kolaydır, ardında iyi niyet, kınlgan, hassas bir umut vardır, ama gücü dayanıklı değildir.

Aptallık yara izidir. Gerçekleştirilen pratik ve zihinsel işler-

den biriyle ya da hepsiyle ilgili olabilir. Kişinin her kısmi aptallığı, uyanış sırasında kaslardaki hareketin teşvik edileceğine, engellenmiş olduğu noktayı imler. Engellemeyle birlikte başlangıçtaki düzensiz ve beceriksiz deneyin yararsız yinelenişi başlar. Çocuğun bitmek bilmeyen sorulan, gizli bir ağrının, cevap bulamadığı ve doğru şekilde sormasını beceremediği bir ilk sorunun belirtisidir.[2] Yineleme yarı yarıya oyun isteğine benzer, tıpkı bir köpeğin açmasını henüz bilmediği kapıya doğru hiç durmadan sıçraması ve sonuçta kapı kolu çok yüksekte olduğu için umutsuz baskıya yarı boyun eğerek bundan vazgeçmesi, aslanın kafeste bir aşağı bir yukarı dolaşması ve sinir hastasının yararsızlığı anlaşılmış savunma reaksiyonunu tekrarlaması gibi. Yinelemeler tavsadığı ya da çok kabaca engellendiği zaman çocuk dikkatini başka yöne çevirebilir, bu durumda, bir deneyim daha kazandı, denir; ama hevesinin engellendiği noktada gözle görülmeyen bir yara izi, yüzeyi duyarsız küçük bir sertleşme kalır. Bu tür yara izleri kişilik bozukluklarına yol açar. Katı ve yetenekli karakterler de oluşturabilir, aptal da yapabilir, yalnızca durgunlaşırsa yetersizlik, körlük ve acizlik anlamında; içe doğru habisleşirse kötülük, dikkafalılık ve bağnazlık anlamında. İyi niyet karşılaşılan zorbalık yüzünden kötü niyete dönüşür. Bu tür yara izlerinin kalmasına yalnız yasaklanan sorular değil, üstelik ayıplanan öykünmeler, yasaklanan göz yaşları, yasaklanan gözüpek oyunlar da yol açar. Hayvanlar dünyasındaki türler gibi insan türü içindeki zihinsel aşamalar, hatta aynı bireydeki kör noktalar da umudun duraklama geçirdiği evreleri imler; ve bu evrelerde taş gibi donup kalmak her canlının tek bir güce boyun eğdiğini kanıtlar.

NOTLAR

KÜLTÜR SANAYİİ - KİTLELERİN ALDATILMASI OLARAK AYDINLANMA

1. Nietzsche, Unzeitgemässe Betrachtungen. Werke. Grossoktav Basımı. Leipzig 1917. Band I. s. 187.
2. A. de Tocqueville, De la Démocratie en Amérique. Paris 1864. Band II. s. 151.
3. Frank Wedekind, Gesammelte Werke. München 1921. Band IX. s. 426.
4. Nietzsche, Götzendämmerung. Werke. Band VIII. s. 136.

ANTİ-SEMİTİZMİN ÖĞELERİ

1. Bkz. Freud, Das Unheimliche. Gesammelte Werke. Band XII. s. 254, 259 vs.
2. Kant, Kritik Der Reinen Vernunft. 2. basım. Werke. Band III. s. 180f.
3. Freud, Totem und Tabu. Gesammelte Werke. Band IX. s. 91.

NOTLAR VE TASLAKLAR

Düşüncenin Egemenliğe Dönüşmesi

1. Paul Deussen, Sechzig Upanishad's des Veda. Leipzig 1905. s. 524.
2. II. Kapitel. Vers 17-19.
3. özellikle Brihadâranyaka-Upanishad 3, 5, 1 ve 4, 4, 22. Deussen, age. s. 436f ve 479f.
4. Age. s. 436.
5. Evang. Marci. Kapitel I. Vers 6.
6. Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie. 2. Band. Werke. Band XIV. s. 159f.
7. Age. s. 168.
8. Bkz. Deussen, age. s. 373.
9. Bkz. Eduard Meyer, Ursprung und Anfänge des Christentums. Stuttgart und Berlin 1921. Band I. s. 90.
10. Diogenes Laertius, IV, 15.
11. Bkz. Politeia, 372; Politikos, 267ff ve Eduard Zeller, Die Philosophie der Griechen. Leipzig 1922. 2. Bölüm. 1. Abt. s. 325f, Dipnot.
12. Bkz. Deussen, Das System des Vedanta. Leipzig 1906. s. 174f.
13. Hermann Oldenberg, Buddha. Stuttgart und Berlin 1914. s. 174f.
14. Bkz. Age. s. 386.
15. Age. s. 393f.
16. Bkz. Age. s. 184ff ve s. 424ff.

Bir Suçlunun Kuramından

1. Leibniz, La Monadologie. Ed. Erdmann. Berlin 1840. Parag. 7. s. 705.
2. Bkz. Age. Parag. 51. s. 709.
3. Bkz. Caillois, le Mythe et l'Homme. Paris 1938. s. 125ff.

Çelişkiler

1. Die Nachsokratiker (yayımlayan Wilhelm Nestle), Jena 1923. Band I. 72a. s. 195.

İnsan ve Hayvan

1. Eclaircissement sur les Sacrifices. Oeuvres. Lyon 1892. Band V. s. 322f.
2. Nietzsche, Die fröhliche Wissenschaft. Werke. Band V. s. 133.

Aptallığın Oluşumu Üstüne

1. Faust. Erster Teil. 4068.
2. Bkz. Karl Landauer, Intelligenz und Dummheit, in: Das Psychoanalytische Volksbuch. Bern 1939. s. 172.

"Düşünceye –üstelik sözümona onun sonucu olan herşey için– hesap sorulan yer barbarlığın başlangıç sınırıdır."

Max Horkheimer

ISBN 975-7942-48-0

9 789757 942481